

معماری سبز

شماره شاپا : ۲۵۷۸-۲۵۳۸

- نقش امنیت در ارتقای سرزندگی محیط های مسکونی، نمونه موردی: خانه تقوی و باقری گرگان
مهتاب اسماعیل پور، حمزه غلامعلی زاده
- عوامل مؤثر بر افزایش احساس تعلق دانشجویان در طراحی خوابگاه دانشجویی بارویکرد معماری بیوفیلیک
سیما ابیضی، مجتبی پوراحمدی
- تدوین اصول طراحی پارک محله دوستدار کودک با هدف افزایش خلاقیت کودکان
محدثه محمدپور، شهاب عباس زاده
- تاثیر فضاهای سبز (پارک محله ای) بر سلامت روانی (شادمانی) ساکنین، مورد پژوهی محله های میرداماد و مقصودیه در شهر تبریز
امیررضا هاشم پور، محمدرضا عزتی مهر
- بررسی رابطه ی بین نمادها در محیط کالبدی سالمندان و ایجاد حس سرزندگی در آنان
فرحناز طهیری، حمزه غلامعلی زاده
- تبیین برنامه ریزی فضاهای شهری دوستدار سالمند، نمونه موردی: محله هزار جریب
ستاره نکویی، حمید صابری

Journal of Engineering & Construction Management

Volume 6 , Number 2
Summer 2021

ISSN : 2538-2578

- **The role of security in improving the vitality of residential environments, a case study: Taqvi and Bagheri's house in Gorgan**
Mahtab Esmailpour, Hamzeh Gholamalizadeh
- **Effective factors on increasing students' sense of belonging in the design of student dormitories using biophilic architecture approach**
Sima Abyazi, Mojtaba Pourahmadi
- **Compilation of the design principles of the child-friendly neighborhood park with the aim of increasing children's creativity**
Mohadeseh Mohammadpoor, Shahab Abbaszadeh
- **The effect of green spaces (neighborhood park) on the mental health (happiness) of the residents, case study of Mirdamad and Maghsodieh neighborhoods in Tabriz city**
Amirreza Hashempoor, Mohammadreza Ezzatimehr
- **Investigating the relationship between symbols in the physical environment of the elderly and creating a sense of vitality in them**
Farahnaz Tahiri, Hamzeh Gholamalizadeh
- **Explanation of the planning of elderly-friendly urban spaces, a case study: Hezar Jarib neighborhood**
Setareh Nekooei, Hamid Saberi

اللَّهُ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ

فصلنامه پژوهشی مهندسی و مدیریت ساخت

شماره شاپا : ۲۵۷۸-۲۵۳۸

مهندسی و مدیریت ساخت

صاحب امتیاز و مدیر مسئول : دکتر روح اله طاهرخانی
سر دبیر : دکتر فواد کیلانه‌ئی
دبیر تخصصی : دکتر مرتضی فیروزی
مدیر اجرایی : مهندس فائزه طاهرخانی

اعضای هیئت تحریریه :

دکتر رضا ضیائی موید	استاد دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره) قزوین
دکتر عباس رصافی	استاد دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره) قزوین
دکتر فواد کیلانه‌ئی	دانشیار دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره) قزوین
دکتر علی عبدی کردانی	دانشیار دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره) قزوین
دکتر مهدی روانشادینیا	دانشیار دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم تحقیقات تهران
دکتر روح اله طاهرخانی	استادیار دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره) قزوین
دکتر مهدی مهدی خانی	استادیار دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره) قزوین
دکتر رامین انصاری	استادیار دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره) قزوین
دکتر محمد علی نکویی	استادیار دانشگاه صنعتی مالک اشتر تهران
دکتر حمیدرضا عباسیان جهرمی	استادیار دانشگاه صنعتی خواجه نصیر الدین طوسی
دکتر سعید بنی‌هاشمی	استادیار دانشگاه کانبرا استرالیا
دکتر علی کیوانفر	استادیار دانشگاه ایالتی کنزائو
دکتر مرتضی فیروزی	استادیار دانشگاه البرز

همکاران اجرایی : نجمه هاشم‌پور، امیرحسین حاجی بابایی، شادی معتمدی، کیمیا آرام
صفحه‌آرایی و طراحی : مریم حدادی
ویراستار فارسی : زهرا شعرافچی‌زاده
ویراستار انگلیسی : سمیه میرزابابایی

نشانی : تهران، خیابان دماوند، میدان امامت، خیابان شهید تیموری‌فر، پلاک ۱۹۳، واحد ۳، کدپستی ۱۷۴۳۶۹۵۳۸۱
تلفن و نمابر : ۰۲۱۷۷۴۲۸۰۰۶
وبگاه : www.jecm.ir
رایانامه : info@jecm.ir

Journal of Engineering & Construction Management

ISSN : 2538-2578

Director-in-Charge : Dr. Roohollah Taherkhani
Editor-in-Chief : Dr. Fouad Kilanehei
Associate Editor : Dr. Morteza Firouzi
Administration Manager : Faezeh Taherkhani

Editorial Board :

Dr. Reza Ziyae Moayed	Prof. at Imam Khomeini International University (IKIU)
Dr. Abbas Rassafi	Prof. at Imam Khomeini International University (IKIU)
Dr. Fouad Kilanehei	Assoc. Prof. at Imam Khomeini International University (IKIU)
Dr. Ali Abdi Kordani	Assoc. Prof. at Imam Khomeini International University (IKIU)
Dr. Mehdi Ravanshadnia	Assoc. Prof. at Islamic Azad University (Tehran Branch)
Dr. Roohollah Taherkhani	Assist. Prof. at Imam Khomeini International University (IKIU)
Dr. Mahdi Mahdikhani	Assist. Prof. at Imam Khomeini International University (IKIU)
Dr. Ramin Ansari	Assist. Prof. at Imam Khomeini International University (IKIU)
Dr. Mohammad Ali Nekooie	Assist. Prof. at Malek Ashtar University of Technology
Dr. Hamidreza Abbasianjahromi	Assist. Prof. at K. N. Toosi University of Technology (KNTU)
Dr. Saeed Banihashemi	Assist. Prof. at University of Canberra
Dr. Ali Keyvanfar	Assist. Prof. at Kennesaw State University
Dr. Morteza Firouzi	Assist. Prof. at Alborz University

Journal Colleagues : Najmeh Hashempour, Amirhossein Hajibabaei, Shadi Motamedi, Kimiya Aram
Layout and design : Maryam Haddadi
Persian editor : Zahra Sharbafchizadeh
English editor : Somayeh Mirzababayi

Address : Unit. 3, No. 193, Teymurifar St., Emamat Sq., Damavand St., Tehran, Iran, 1743695381
Tel & Fax : +9821-77428006
Site : www.jecm.ir
Email : info@jecm.ir

فهرست

۱-۸	نقش امنیت در ارتقای سرزندگی محیط های مسکونی، نمونه موردی: خانه تقوی و باقری گرگان مهتاب اسماعیل پور، حمزه غلامعلی زاده
۹-۱۳	عوامل مؤثر بر افزایش احساس تعلق دانشجویان در طراحی خوابگاه دانشجویی بارویکرد معماری بیوفیلیک سیما ابیضی، مجتبی پوراحمدی
۱۴-۲۱	تدوین اصول طراحی پارک محله دوستدار کودک با هدف افزایش خلاقیت کودکان محدثه محمدپور، شهاب عباس زاده
۲۲-۲۸	تأثیر فضاهای سبز (پارک محله‌ای) بر سلامت روانی (شادمانی) ساکنین، مورد پژوهی محله‌های میرداماد و مقصودیه در شهر تبریز امیررضا هاشم پور، محمدرضا عزتی مهر
۲۹-۳۸	بررسی رابطه‌ی بین نمادها در محیط کالبدی سالمندان و ایجاد حس سرزندگی در آنان فرحناز طهیری، حمزه غلامعلی زاده
۳۹-۵۴	تبیین برنامه‌ریزی فضاهای شهری دوستدار سالمند، نمونه موردی: محله هزار جریب ستاره نکویی، حمید صابری

Content

The role of security in improving the vitality of residential environments, a case study : Taqvi and Bagheri's house in Gorgan Mahtab Esmailpour, Hamzeh Gholamalizadeh	1-8
---	-----

Effective factors on increasing students' sense of belonging in the design of student dormitories using biophilic architecture approach Sima Abyazi, Mojtaba Pourahmadi	9-13
---	------

Compilation of the design principles of the child-friendly neighborhood park with the aim of increasing children's creativity Mohadeseh Mohammadpoor, Shahab Abbaszadeh	14-21
---	-------

The effect of green spaces (neighborhood park) on the mental health (happiness) of the residents, case study of Mirdamad and Maghsodieh neighborhoods in Tabriz city Amirreza Hashempoor, Mohammadreza Ezzatimehr	22-28
---	-------

Investigating the relationship between symbols in the physical environment of the elderly and creating a sense of vitality in them Farahnaz Tahiri, Hamzeh Gholamalizadeh	29-38
---	-------

Explanation of the planning of elderly-friendly urban spaces, a case study: Hezar Jarib neighborhood Setareh Nekooei, Hamid Saberi	39-54
--	-------

The role of security in improving the vitality of residential environments, a case study: Taqvi and Bagheri's house in Gorgan

Mahtab Esmailpour

Department of Art, Faculty of Art and Architecture, Guilan University, Rasht, Iran

Hamzeh Gholamalizadeh *

Assistant Professor, Department of Architecture, Faculty of Art and Architecture, Guilan University, Rasht, Iran

*Corresponding author's email address:

H.gholamalizadeh@yahoo.com

How to cite this article:

Mahtab Esmailpour, Hamzeh Gholamalizadeh, The role of security in improving the vitality of residential environments, a case study: Taqvi and Bagheri's house in Gorgan, *Journal of Engineering and Construction Management (JECM)*, 2021; 6(2):1-8.

Abstract

Today, due to the lack of attention of designers to qualitative and psychological issues in residential spaces, the sense of vitality has decreased. People are more and more alienated from their environment and their active presence in the living environment is less visible. It seems that the security component is effective as a basic factor in promoting people's desire to be present again in physical environments. In fact, the lack of security in residential spaces has reduced the presence of residents in these spaces and as a result, lack of satisfaction and environmental vitality. Therefore, the first and most important step for the emergence of vitality in the built environment is the need to establish security in it. In this research, it is assumed that the design of physical spaces can have a significant impact on whether or not people use that space. The purpose of the upcoming research is to identify those factors that provide security in the residential space. Two native houses of Gorgan were also selected to examine the positive factors and compare them with the current conditions. This research is practical in terms of purpose. The method of collecting information is descriptive-analytical and part of it is field-based. Data analysis is also based on evaluation and logical reasoning. The findings of this research indicate that the security component plays a role as an independent variable in creating a sense of vitality and satisfaction in residential environments.

Keywords

Security, vitality, residential environment, physical environment, Gorgan

نقش امنیت در ارتقای سرزندگی محیط های مسکونی، نمونه موردی: خانه تقوی و باقری گرگان

مهتاب اسماعیل پور

گروه هنر، دانشکده معماری و هنر، دانشگاه گیلان، رشت، ایران

حمزه غلامعلی زاده *

استادیار، گروه معماری، دانشکده معماری و هنر، دانشگاه گیلان، رشت، ایران

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۵/۰۱، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۵/۲۱

ارجاع به مقاله:

مهتاب اسماعیل پور، حمزه غلامعلی زاده، نقش امنیت در ارتقای سرزندگی محیط های مسکونی، نمونه موردی: خانه تقوی و باقری گرگان، مهندسی و مدیریت ساخت، ۱۴۰۰؛ ۶ (۲): ۱-۸.

چکیده

امروزه به دلیل عدم توجه کافی طراحان به مسایل کیفی و روانشناختی در فضاهای سکونتی، احساس سرزندگی کاهش یافته است. افراد بیش از پیش با محیط خود بیگانه شده اند و حضور فعال آن ها نیز در محیط زندگی کم تر دیده می شود. به نظر می رسد مولفه امنیت به عنوان عاملی اساسی در ارتقای میل افراد به حضور دوباره در محیط های کالبدی موثر باشد. در حقیقت فقدان امنیت در فضاهای سکونتی موجب کاهش حضور ساکنین در این فضاها و در نتیجه عدم رضایتمندی و سرزندگی محیطی شده است. بنابراین اولین و مهم ترین گام برای پدیداری سرزندگی در محیط های ساخته شده لزوم برقراری امنیت در آن است. در این پژوهش فرض بر آن است که نحوه طراحی فضاهای کالبدی می تواند در مورد استفاده قرار گرفتن و یا عدم استفاده افراد از آن فضا تاثیر بسزایی داشته باشد. هدف از پژوهش پیش رو شناسایی آن دسته از عواملی است که موجب امنیت را در فضای سکونتی فراهم می آورد. دو خانه بومی گرگان نیز جهت بررسی عوامل ایجابی بدست آمده و مقایسه آن با شرایط کنونی انتخاب شده است. این پژوهش به لحاظ هدف کاربردی است. روش گردآوری اطلاعات نیز توصیفی-تحلیلی و بخشی از آن به صورت میدانی است. تحلیل داده ها نیز مبتنی بر ارزیابی و استدلال منطقی صورت گرفته است. یافته های این پژوهش حاکی از آن است که مولفه امنیت به عنوان متغیر مستقل در ایجاد احساس سرزندگی و رضایتمندی در محیط های سکونتی ایفا نقش می کند.

کلمات کلیدی

امنیت، سرزندگی، محیط مسکونی، محیط کالبدی، گرگان

6 (2) , 2021

دوره ۶، شماره ۲

تابستان ۱۴۰۰

فصلنامه پژوهشی

محفوظ نگه داشتن انسان در مقابل شرایط جوی و رفع نیازهای اولیه او می باشد، بلکه مکانی برای شکوفایی او نیز است. از عوامل ایجابی محیط ساخته شده لازم است جنبه های مختلف پاسخگوی نیاز های کاربران باشد. بنابراین اساسا مطالبه کاربر در محیط سکونتی شامل دو بخش است که مربوط به تامین نیازهای فیزیولوژیکی به عنوان

۱- مقدمه

امروزه در محیط های مسکونی به دلیل عدم توجه کافی به مسایل کیفی و روانشناختی در فضا ساکنین دچار مشکلات اساسی در نحوه زندگی خود شده اند. به طور کلی مسکن نه تنها فضایی امن جهت

سرپناه و بخش دیگر مربوط به تامین مطالبات روانشناختی است. این نیازها را می‌توان در دو دسته کمی و کیفی یا فیزیولوژیکی و روانشناختی تقسیم کرد. در سال‌های اخیر با توجه به افزایش تقاضا برای مسکن و ساخت و سازهای فراوان در ایران، کیفیت طراحی محیط‌های مسکونی کاهش پیدا کرده است [۱]. عدم ارتباط افراد با یکدیگر و کاهش کیفی روابط در سطح همسایگی موجب عدم شادابی و به عبارتی کاهش سرزندگی و نشاط در افراد و ساکنین محیط‌های مسکونی می‌گردد. در این ارتباط لازم به ذکر است که عوامل متعددی در کاهش ارتباط همسایگان با یکدیگر و نیز کاهش کیفی این روابط ایفا نقش می‌کند. یکی از این عوامل محیط کالبدی مسکن است. بحث سرزندگی در فضای معماری دربرگیرنده موارد متفاوتی است که با تامین آن موجبات افزایش رضایتمندی کاربران از محیط سکونتی خود را فراهم می‌سازد.

مولفه امنیت به عنوان پدیده‌ای روانشناختی در محیط زمینه ساز ایجاد حس سرزندگی و رضایتمندی ساکنین است. این مولفه خود دارای دسته بندی‌های گوناگونی چون امنیت اقتصادی، اجتماعی، فردی، شغلی، ملی و دیگر موارد است [۲]. تمرکز این پژوهش صرف نظر از دیگر جنبه‌های امنیت، عوامل اجتماعی و فردی آن است؛ که از طریق محیط ساخته شده و کالبدی تا حد زیادی تامین می‌شود. بنابراین به نظر می‌رسد با تامین این مولفه در فضا افراد به احساس آرامش خاطر در محیط دست پیدا می‌کنند. در نتیجه تامین احساس آسایش و امنیت در فضا، آن محیط برای افراد سرزنده خواهد شد. به عبارتی دیگر اگر سرزندگی افراد در محیط‌های سکونتی و بومی شهرگران را به عنوان مطالبه دنبال نماییم آنگاه لازم است رابطه میان عوامل موثر بر امنیت و سرزندگی مورد توجه قرار گیرد. بخشی از ابعاد امنیت مربوط به رعایت استانداردهای طراحی و نیازهای کمیتی است که در چارچوبی تحت عنوان مقررات ملی ساختمان مطرح شده است و می‌بایست مورد توجه طراحان قرار گیرد. بخش دیگر آن که دارای ابعاد ذهنی و روانشناختی می‌باشد، دارای اهمیت بیشتری است. بنابراین در این پژوهش به یافتن آن دسته از عواملی که می‌تواند در تامین جنبه‌های روانی مولفه امنیت تاثیر گذار باشد پرداخته می‌شود.

۲- روش تحقیق

این تحقیق از لحاظ هدف کاربردی است. گردآوری داده‌ها به صورت توصیفی-تحلیلی و بخشی از آن به صورت میدانی صورت گرفته است. در این ارتباط پس از بررسی سوابق، مفاهیم و یافته‌ها از طریق استدلال منطقی به تجزیه و ارزیابی اطلاعات به دست آمده پرداخته می‌شود.

۳- پیشینه تحقیق

به طور کلی اکثر پژوهش‌های موجود در زمینه امنیت به بررسی جرایم و بزهکاری اجتماعی پرداخته‌اند. در این رابطه جفری جرم شناس آمریکایی در نظریه پیشگیری از جرم از طریق طراحی محیطی (CPTED) به بررسی موضوع امنیت پرداخته است. این نظریه به بررسی فرم و کالبد ساختمان‌ها و مسایل شهری می‌پردازد. به

گفته‌او اگر محیط فرصت ایجاد جرم را فراهم نسازد جرم پدید نمی‌آید. جفری همچنین معتقد است با طراحی مطلوب محیط کالبدی می‌توان تا حد زیادی اضطراب، ترس و نگرانی افراد را کاهش داد و در نتیجه کیفیت محیط را بهبود بخشید [۳]. جین جیکوبز در کتابی تحت عنوان مرگ و زندگی در شهرهای آمریکایی به انتقاد از تفکر شهرسازی معاصر که شهرهای مطلوب را دارای کاربری‌های مجزا می‌دانست پرداخت. او نظارت مداوم کاربران در سطح شهر، فعال بودن خیابان‌ها و مرزبندی شفاف را از عوامل مورد توجه در ایجاد امنیت محیط می‌داند.

تنوع و اختلاط کاربری‌ها می‌تواند افراد متفاوت را به استفاده از آن محیط دعوت کند [۲]. اسکار نیومن نیز دو عامل اجتماعی و کالبدی را از عوامل حایز اهمیت بر امنیت محیط می‌داند. به عقیده او اندازه فضا، مشارکت ساکنین و میزان درآمد آنها می‌تواند تاثیر مستقیمی بر این مولفه داشته باشد [۳]. کلارک نیز در راستای تکمیل پژوهش‌های نیومن به واگذاری محیط به گروه‌های کوچک تاکید می‌کند. ویلسون و کلینگ در نظریه پنجره‌های شکسته مولفه امنیت را در محیط ساخته شده مورد بررسی قرار دادند. آنها وجود آشفتگی در منظر بصری را عاملی زمینه ساز در راستای ناامنی محیط می‌دانند. در حقیقت تاکید آنها به نگهداری، مراقبت و نظارت مداوم افراد از محیط خود است [۴]. جان لنگ نیز در کتاب آفرینش نظریه‌های معماری به گونه‌ای دیگر موضوع امنیت را بررسی می‌کند. به گفته او تامین امنیت و احساس آسایش روانی از طریق عواملی چون قلمرو پای، فضاهای قابل دفاع و خلوت ممکن است [۵]. کریستوفر الکساندر نیز در کتابی تحت عنوان معماری و رازجاودانگی به طور تخصصی موضوع سرزندگی را بیان می‌کند و عقیده دارد تامین امنیت در محیط می‌تواند زمینه ساز سرزندگی در آن فضا باشد. او چشمنش صحیح توده و فضا را عاملی جهت تامین شفافیت و در نهایت امنیت در محیط کالبدی می‌داند [۶]. بیلر در پایان نامه‌ای تحت عنوان برنامه ریزی برای امنیت فضاهای عمومی موضوع امنیت را در نگاه کلان شهری مورد بررسی قرار داد. او با مطالعه بر نحوه طراحی شهر برلین به مواردی چون مالکیت، تنوع مکان‌های مکث، نورپردازی، تنوع بصری، دسترسی و تنوع کاربری در راستای امنیت شهری اشاره می‌کند [۷].

جدول ۱- دیدگاه‌های موجود در رابطه با امنیت، مأخذ: نگارنده		
ردیف	نظریه پردازان	معیارهای امنیت در محیط
۱	جفری	نظریه CPTED، تاکید بر عوامل کالبدی و فرم
۲	اسکار نیومن	اندازه فضا، عامل اجتماعی، کالبدی
۳	جین جیکوبز	نظارت و حضور مداوم کاربر، فعالیت خیابان، مرزبندی شفاف
۴	جان لنگ	خلوت، فضاهای قابل دفاع، قلمروپایی
۵	کریستوفر الکساندر	چشمنش مطلوب توده و فضا، خوانایی محیط
۶	بیلر	مالکیت، تنوع مکان‌های مکث، نورپردازی، تنوع بصری، دسترسی، تنوع کاربری
۷	ویلسون و کلینگ	نگهداری، مراقبت و نظارت مداوم
۸	کلارک	واگذاری محیط به گروه‌های کوچک

۴- ضرورت وجود مولفه امنیت در سرزندگی محیط

نظریه سرزندگی در حقیقت یک کیفیت شهری است. زیرا یک شهر عوامل متنوعی را در حوزه علوم رفتاری و فعالیت ها در بر می-گیرد. اما این موضوع به دلیل اهمیت آن به عنوان یکی از جنبه های کیفیت زندگی افراد در تمامی حوزه های ساخت چون محیط-های مسکونی نیز قابل بررسی است. کوین لینچ یکی از اولین نظریه پردازانی است که موضوع سرزندگی را در حوزه شهری مورد بررسی قرار داده است. او در این رابطه به ۷ مولفه کارآمد جهت ارتقا سرزندگی اشاره می کند که شامل معنی، تناسب، دسترسی، نظارت، اختیار، کارایی و عدالت است. جین جیکوبز نیز ۴ عامل محدوده بیش از دو کارکرد اصلی، بلوک های کم ارتفاع، منطقه ترکیبی از ساختمان هایی با سن و شرایط متفاوت، تراکم کافی مردم صرف نظر از علت حضور و خوانایی را از عوامل اساسی در این راستا می داند [۸]. یان بنتلی در کتابی با عنوان محیط های پاسخده به بررسی کیفیت فضاهای شهری و همگانی می پردازد. او در این راستا به ۷ عامل نفوذپذیری، تنوع، قابلیت شخصی سازی، غنا، سازگاری بصری و خوانایی اشاره می کند. بنتلی وجود این عوامل را زمینه ساز ارتقای کیفیت محیط می داند [۹]. چارلز لاندی ۹ معیار موثر را در راستای سرزندگی معرفی می کند که شامل تراکم مفید افراد، تنوع، دسترسی، ایمنی و امنیت، هویت و تمایز، خلاقیت، ارتباط و تشریک مساعی، ظرفیت سازمانی و رقابت است [۱۰]. دکتر کوروش گلکار نیز در مقاله ای تحت عنوان نشاط و سرزندگی در شهر به کمک طراحی شهری، ۱۶ مولفه را در جهت بهبود کیفیت محیط و سرزندگی موثر می داند. مولفه های خوانایی، شخصیت بصری، حسن زمان، غنای حسی، رنگ تعلق، آموزشی، نفوذپذیری و حرکت، اختلاط کاربری و فرم، همه شمول بودن، کیفیت عرصه همگانی، آسایش اقلیمی، ایمنی و امنیت، انعطاف پذیری، همسازی با طبیعت، انرژی - کارایی و پاکیزگی محیطی، پدیده ای به نام کیفیت طراحی شهری را می آفرینند. بنابراین با نگاهی به نظرات و موارد عنوان شده توسط نظریه پردازان و معماران می توان دریافت که عواملی چون خوانایی، نظارت و ایمنی در تمامی آن ها مشترک هستند. این موضوع میزان اهمیت وجود مولفه امنیت در ارتقای حس سرزندگی محیط را به خوبی عنوان می کند [۱۱].

جدول ۲ دیدگاه های موجود در سرزندگی، مأخذ: نگارنده به اقتباس از [۸]

ردیف	نظریه پردازان	نظریه ها در حوزه سرزندگی
۱	کوین لینچ	معنی، تناسب، دسترسی، نظارت، اختیار، کارایی، عدالت
۲	چارلز لاندی	تنوع، دسترسی، ایمنی، امنیت، هویت، خوانایی، خلاقیت، مشارکت، ظرفیت سازمانی
۳	کوروش گلکار	خوانایی، شخصیت بصری، حسن زمان، غنای حسی، رنگ تعلق، آموزشی، نفوذ پذیری، تنوع کاربری و فرم، تنوع کاربر، آسایش اقلیمی، ایمنی، امنیت، انعطاف پذیری، سازگار با محیط، تنوع فعالیت ها
۴	جین جیکوبز	تنوع در فرم، تنوع در کاربری، بلوک ها کوتاه، حضور مردم، خوانایی، تنوع فعالیت ها
۵	بنتلی	نفوذپذیری، تنوع، قابلیت شخصی سازی، غنا، سازگاری بصری و خوانایی

۴-۱- مفهوم سرزندگی

احساس سرزندگی در حقیقت یک درک حسی و نوعی کیفیت ذهنی است. این کیفیت با واژه نشاط، شادمانی و حیات هم معنی است. این واژه حول مفهوم vitality است و می توان آن را جایگزین واژه کیفیت زندگی دانست. به طور کلی اهمیت وجود سرزندگی به حدی است که نه تنها در حوزه های سکونتی بلکه در حوزه کلان شهری نیز مطرح است. این واژه اولین بار توسط فیلسوف بزرگ سقراط مطرح گردید. او هدف اساسی ایجاد شهر و محیط زیستی انسان را تامین سرزندگی او می دانست [۱۲].

۴-۲- سرزندگی و امنیت

به طور کلی سرزندگی حاصل تامین برخی نیازهای کمی و کیفی انسانی می باشد که یکی از اساسی ترین آن ها حفظ امنیت ساکنین فضا است. امنیت به عنوان یکی از نیازهای مورد اهمیت در دسته بندی مدل مازلو عنوان شده است. به گونه ای که بعد از رفع نیازهای اولیه و فیزیولوژیکی انسان قابل توجه است. این مولفه در واقع پدیده ای روانشناختی-اجتماعی است که به مفاهیمی چون ثبات، پایداری، نظم، رهایی از ترس و نگرانی، حمایت و دیگر عناوین مرتبط است. این کیفیت در حقیقت پدیده ای عینی و ذهنی است به گونه ای که تمامی انسان ها از ابتدای خلقت خود به آن گرایش دارند. همانند کودکی که هنگام بازی، غذا خوردن و دیگر اعمال روزانه خود نیازمند تامین امنیت روانی است تا پدیده ای آرامش او را به هم نزنند. به گفته آبراهام مازلو در کتاب انگیزش و شخصیت، انسان نیازمند محیطی سازمان یافته با برنامه ریزی دقیق است تا در آن به رشد و شکوفایی دست پیدا کند. وجود آسفتگی و نا بسامانی در جامعه موجب اضطراب و نگرانی او می شود. به گونه ای که جنبه های روانی این موضوع می تواند از درد جسمانی در او نیز بیشتر باشد. این موضوع در فضای سکونتی به عنوان مکان امنی که انسان بیشتر اوقات خود را در آن می-گذراند دارای اهمیت چشم گیری است [۱۳].

۵- عوامل تاثیر گذار بر امنیت محیط

با توجه به نظریه های موجود در حوزه امنیت و سرزندگی که در قالب جدول ۱ و ۲ عنوان شد، یکی از عواملی که موجبات امنیت را در محیط کالبدی فراهم می سازد وجود شفافیت در محیط و خوانایی است. این مولفه با از بین بردن ابهامات و سردرگمی ها، در محیط خاصیت دعوت کنندگی ایجاد می کند. خوانایی در دو سطح فرم کالبدی ساختمان و الگوهای فعالیت جاری در آن مطرح است. زمانی که یک محیط برای تمامی افراد قابل دسترس و شفاف باشد و حرکت پیاده در آن قطع نشود آن محیط تبدیل به مکانی امن برای افراد می شود. این نظریه که به نفوذپذیر بودن یا نبودن یک محیط اشاره دارد می تواند بستری مناسب برای وقوع فعالیت های اجتماعی و رضایتمندی در ساکنین باشد. به طور کلی مجموعه های کوچکتر امکان نفوذپذیری بیشتری را نسبت به مجموعه های کلان تامین می کنند [۱۴]. این موضوع که توسط نیومن و کلارک نیز مطرح شد به تقسیم یک مجموعه کلان به بخش های خردتر در راستای ارتقای میزان کنترل افراد اشاره دارد [۴]. بحث قلمروپایی، فضای قابل دفاع و خلوت یا محریمیت که جان لنگ به وجود آن تاکید می کند،

موجبات تعلق داشتن به منطقه ای خاص را فراهم می آورد. در نتیجه افراد احساس مالکیت بیشتری نسبت به منطقه خود دارند و برای نگهداری از آن تلاش می کنند. بنابراین هر فرد و یا گروهی خاص مسئولیت برقراری امنیت در ناحیه متعلق به خود را دارد. به عقیده لنگ عوامل مذکور علاوه بر تامین امنیت در نهایت موجبات خودکوفایی و عزت نفس در افراد را نیز فراهم می آورند [۵]. نظارت مداوم توسط افراد حاضر در محیط می تواند محیط را از احتمال بروز جرم عاری سازد. همانگونه که اسکار نیومن در کتابی تحت عنوان فضاهای قابل دفاع به لزوم دیدن و دیده شدن افراد در فضا تاکید می کند. او این عامل را در جهت افزایش حس اطمینان در فضا مورد اهمیت می داند [۷]. بنابراین عوامل مذکور می تواند زمینه ساز وجود امنیت در فضای کالبدی باشد. در ادامه به تعریف هر یک از این عوامل به صورت جداگانه پرداخته می شود.

۵-۱- خوانایی

خوانایی کیفیتی کالبدی است که موجبات قابل درک شدن و به خاطر سپردن فضا توسط مردم را فراهم می آورد [۱۵]. اینکه مردم چگونه نسبت به طرح بنایی قضاوت می کنند ناشی از میزان شفافیت و خوانایی آن است. از جمله مهم ترین عواملی که می بایست در ارتباط با خوانایی در نظر گرفته شود، چینش مناسب توده و فضا است. بدین گونه که در صورت وجود تناسب و طراحی مناسب بین آن ها، خوانایی و شفافیت فضا افزایش می یابد. زمانی که یک بنا به ویژه فضای باز آن خوانا باشد، فضاهای گمشده کمتری خواهد داشت. بنابراین افراد تمایل بیشتری به حضور در این فضاها خواهند داشت و به همین ترتیب مکان های مستعد ناامنی نیز کاهش پیدا می کنند [۱۴].

۵-۲- روشنایی

به گفته کریستوفر الکساندر انسان به طور فطری به نور و روشنایی گرایش دارد. کاربر ترجیح می دهد در فضایی قدم بردارد که دارای روشنایی مناسب جهت درک و احساس آسایش است [۱۶]. بنابراین یکی از ملموس ترین عواملی که امنیت را فراهم می آورد، روشنایی مناسب فضا است. مکان های گم شده در تاریکی به طور کلی محیطی ناامن هستند و زمینه جرم و بزه را فراهم می آورند. در مجموعه های مسکونی که شب هنگام ساکنین در فضای داخلی خانه ها به سر می برند، فضاهای گمشده و تاریک از جمله این مکان ها هستند. بنابراین زندگی در محدوده چنین فضایی برای انسان همیشه با نگرانی و ترس همراه است. فراهم سازی حداقل میزان روشنایی به منظور رویت پذیری در فضا احساس حمایت توسط بیننده و در نتیجه امنیت را به وجود می آورد. روشنایی علاوه بر تامین امنیت و کاهش بزهکاری به جهت یابی، تشخیص موقعیت و دلپذیری فضا نیز کمک شایانی می-کند [۸].

۵-۳- چشم ناظر

فضاهای عمومی و نیمه عمومی که محلی برای حضور همه افراد است می تواند مکانی برای ارتکاب جرم و ناامنی نیز باشد. زیرا خارج از حریم خانه است و کنترل خانواده بر آن بسیار کمتر است. در شرایطی که این فضاها قابل رویت نباشند و به درستی تعریف نشده باشند،

زمینه ناامنی را فراهم می سازند. لذا برای اجتناب از این موضوع می بایست مقابل دیدگانی قرار گیرند که بر آن نظارت کنند. در خیابان ها و محوطه های مسکونی، پنجره ها چشمان ناظر بر آن هستند. فردی که بر روی بالکن خانه خود و یا پشت پنجره ایستاده، می تواند اتفاقات بیرون را ببیند و در صورت بروز حادثه به موقع اقدام کند. اگر تراس ها حذف شوند فضاهای بی دفاعی به وجود می آید که کیفیت زندگی شهری را نیز مورد حمله قرار می دهد. جین جیکوبز در نظریه چشمان، بر گشودن چشم ناظر به خیابان جهت بالا بردن امنیت و کنترل محیط تاکید می کند. تعیین مرز بندی شفاف و خوانا میان خیابان و استفاده مداوم پیاده راه ها توسط کاربران از دیگر مواردی است که جیکوبز به آن اشاره می کند [۴].

شکل ۱ چشم ناظر به معبر در مجموعه تقوی گرگان، مأخذ: نگارنده

شکل ۲ چشم ناظر به معبر در مجموعه تقوی گرگان، مأخذ: نگارنده

۵-۴- تقسیم اجزا

وسعت زیاد یک مجموعه به طور کلی کنترل بر آن را دشوار می کند. چرا که بسیاری از نقاط کور و خارج از دید می ماند و یا فاصله آنقدر زیاد است که درک درستی از اتفاقات را فراهم نمی آورد. بنابراین تبدیل یک مجموعه مسکونی بزرگ به بخش های کوچک تر می تواند ارتباطات آن شبکه را تقویت کند. با خرد کردن فضا، درک افراد از آن بیشتر شده و همچنین نسبت به محیط خود احساس مالکیت بیشتری پیدا می کنند. در نتیجه تمایل برای حضور و مشارکت به عنوان عضوی فعال در جهت نگهداری و مراقبت از محیط کالبدی افزایش پیدا می کند. ساختارهای پراکنده در مقابل این نوع تقسیم بندی قرار دارند، به گونه ای که هیچ مرز شفافیتی بین محیط های کالبدی وجود ندارد و افراد جز در منزل انفرادی خود به محیط خارج از آن تعلق نخواهند داشت. هرچه اندازه یک فضا بزرگ تر بوده به

گونه‌ای که قابل تشخیص و شخصی‌سازی نباشد حکم فضایی بی-صاحب را خواهد داشت و بنابراین هیچ فردی از آن مراقبت نمی‌کند. زمانی که تمایل افراد به مشارکت و حضور در فضایی کمتر باشد، نظارت و کنترل نیز از روی آن برداشته می‌شود. به همین ترتیب امنیت آن محیط از بین می‌رود [۱۷].

شکل ۳- محله قدیمی نعلبندان در شهر گرگان [۱۸]

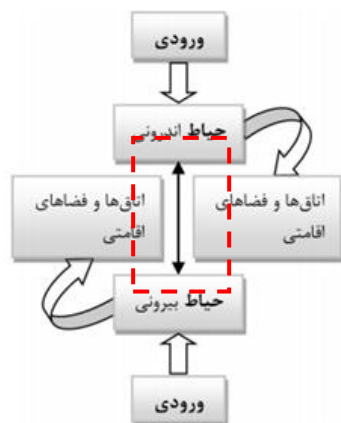

شکل ۴- ساختار پراکنده و فاقد مرز شفاف تهران [۱۹]

معماری قدیم ایران عناصر متنوعی چون هشتی، جلوخان و نحوه سلسله مراتب فضایی تامین‌کننده حریمیت در فضا بود. این عناصر فضاهای عمومی و خصوصی یک خانه را به خوبی تفکیک می‌ساختند [۲۱]. به طور کلی حریمیت دارای ۴ حالت است. حالت اول تنهایی و خلوت که خصوصی‌ترین حالت حریمیت است. حالت بعدی فضای مصنوعی می‌باشد که عمومی نشده است. حریمیت عمومی در فضای عمومی و فعالیت‌های عمومی رخ می‌دهد. بدین معنی که حتی در فضاهای باز و بسته عمومی نیز می‌بایست قابلیت حفظ آن و جلوگیری از ورود غریبه وجود داشته باشد. حالت نهایی و حساس‌ترین نوع حریمیت نیز حریمیت روانی است. در تعیین درجات حریمیت و حفظ و نگهداری آن سلسله مراتب دسترسی به فضا و بحث اشراف دارای اهمیت ویژه‌ای است [۸].

شکل ۵ وجود فیلتر ورودی و تفکیک بخش‌های اندرونی و بیرونی در خانه باقری گرگان [۲۲]

نمودار ۱ نقش حریمیت در تفکیک فضاهای اندرونی و بیرونی خانه های گرگان [۲۲]

۵-۷- نفوذپذیری

نفوذپذیری به معنای رجوع یا عدم رجوع به یک مکان است. این عامل تعدد راه‌های موجود که مخاطب را به مقصد می‌رساند، نمایش می‌دهد. جهت نفوذپذیر بودن یک مجموعه، مسیرهای موجود در آن می‌بایست قابل رویت و خوانا باشند. از جمله عواملی که نفوذپذیری

۵-۵- قلمروپایی

مفهوم قلمروپایی در کنار مفهوم مالکیت و شخصی سازی معنا می‌یابد. بدین صورت که به دلیل داشتن مالکیت بر چیزی یا جایی، انسان و حتی حیوان احساس داشتن قلمرویی نسبت به آن را دارد. این قلمرو می‌تواند محدوده‌ای خاص را مشخص کند که در صورت تجاوز غریبه به آن، احساس خطر کرده و ناامن شود. به گفته آلمن کنترل قلمرو با در اختیار گرفتن فضایی خاص به واسطه نشانه گذاری در محدوده‌ای مشخص امکان‌پذیر می‌شود [۵]. این قلمرو می‌تواند خصوصی، نیمه خصوصی، نیمه عمومی و عمومی باشد. همچنین قلمروها می‌بایست دارای تقسیم‌بندی مناسب، نماد یا نشانه‌هایی از مالکیت شخص بر آن‌ها باشند تا امنیت در آن‌ها احساس شود. قلمروهای نیمه عمومی و عمومی نیز می‌بایست برای ساکنان قابل رویت باشند تا در صورت وجود خطر، افراد سریعاً اقدام نمایند [۲۰].

۵-۶- حریمیت

از جمله مهم‌ترین مسائلی که در بسیاری از جوامع مطرح می‌باشد، موضوع حریمیت است. این عامل به شکل‌های مختلف و درجات متنوع بروز می‌کند و به شدت وابسته به فرهنگ است. در جوامع اسلامی، حساسیت بر این موضوع بیشتر است. به گونه‌ای که حفظ آن نشانه احترام گذاشتن و شایسته دادن به کاربر فضا است. در

را کاهش می‌دهد، مقیاس‌های بزرگ در به کارگیری سلسله مراتب، سازماندهی فضایی و جدایی سواره و پیاده است. لازم به ذکر است که نفوذپذیری شامل جنبه‌های بصری و کالبدی می‌شود. مهم‌ترین عاملی که در ارتباط با نفوذپذیری مطرح می‌شود، قابلیت کنترل آن است. بدین گونه که علاوه بر ایجاد حس دعوت کنندگی می‌بایست از ورود بیگانگان نیز ممانعت به عمل آورد. بنابراین در وهله اول تعدد راه‌های ورود به نسبت کل مجموعه می‌بایست محدود و کنترل شود [۱۴].

شکل ۶ محدودسازی و کنترل دید در عین وجود نفوذپذیری در خانه باقری گرگان، مأخذ: نگارنده

شکل ۷ محدودسازی و کنترل دید در عین وجود نفوذپذیری در خانه باقری گرگان، مأخذ: نگارنده

۵-۸- حذف فضاهای غیر قابل دفاع

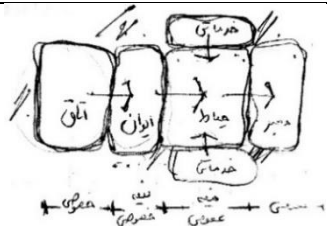
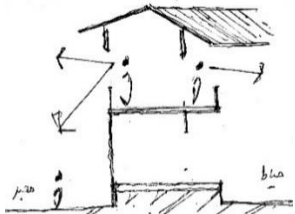
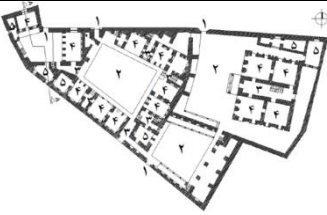
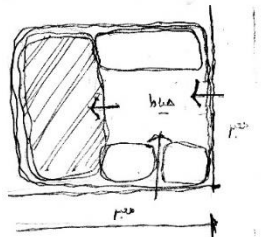
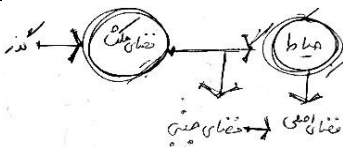
جان لنگ در کتاب آفرینش نظریه‌های معماری در رابطه با امنیت به فضاهای قابل دفاع اشاره می‌کند. این نوع فضاها تشخیص و کنترل انواع فعالیت‌ها را برای کاربران تسهیل می‌کنند. بر اساس گفته‌های اسکار نیومن در کتابی تحت عنوان فضاهای قابل دفاع، این دسته از فضاها به خودکفایی مردم تاکید دارند. بدین معنا که وجود این فضاها، به میزان مشارکت مردم برای کاهش جرم و همچنین برقراری امنیت در این مناطق بستگی دارد. به عقیده او همچنین فضاهای قابل دفاع دارای مرزها و موانع نمادین، سلسله مراتب روشن و فرصت‌های نظارتی هستند. این فضاها می‌بایست دارای تراکم متوسط باشند تا

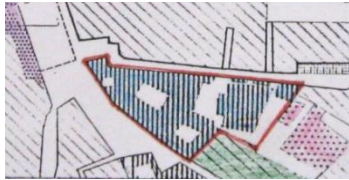
به عنوان فضایی آشنا شناخته شوند و ساکنان بتوانند آن را در دست بگیرند [۵]. راجر ترانسیک نیز فضاهای غیرقابل دفاع را فضایی می‌داند که از آن‌ها به اندازه کافی استفاده نمی‌شود. این فضاها در حقیقت هیچ گونه اثر مثبتی بر محیط و کاربر ندارند و به طور کلی دارای مرزبندی ضعیفی هستند. فضاهای غیر قابل دفاع ویژگی‌های دیگری از جمله کمبود نور و روشنایی، رویت پذیری محدود، بی‌نظمی فیزیکی، نظارت کم، کنج و گوشه‌های نامناسب، پیچ و خم‌های زیاد، محصوریت، عدم وجود مرز و محدوده، توالی و امتدادهای زیاد، تراکم ساختمانی نامناسب، عدم حضور یا استفاده مستمر، ازدحام یا خلوت نامتعادل و بی‌نظمی فعالیتی را دارا می‌باشند [۲۳].

۶- بررسی عوامل ایجابی امنیت در معماری بومی گرگان

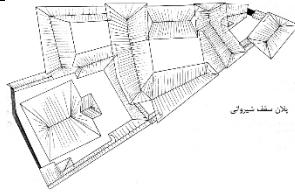
دو خانه بومی شهر گرگان به نام‌های خانه تقوی و باقری به عنوان نمونه‌های مورد مطالعاتی در این پژوهش انتخاب شده‌اند. هدف از گزینش این بناها بررسی عوامل ایجابی امنیت در بناهای قدیمی و مقایسه آن با فضاهای سکونت‌کنونی است. این ۲ بنا در محله نعلبندان گرگان که یکی از قدیمی‌ترین محلات این شهر می‌باشد قرار دارند. ساخت بناها متعلق به دوران قاجار است و ثبت میراث فرهنگی استان می‌باشند [۲۴]. به طور کلی خانه‌های بومی در گرگان دارای حیاط مرکزی بودند اما ساختمان به صورت برون‌گرا طراحی می‌شد. در حقیقت بنا درون محوطه‌ای محصور و چهار طرف باز قرار داشت. بنابراین عمده آن‌ها به صورت نیمه درون‌گرا و یا درون‌گرا بودند که شکل و نحوه ارتباط حیاط با ساختمان بر این موضوع تاثیر داشت. غالب بناها دو طبقه و دارای حیاط‌های متعدد بودند که هر یک در دست گروهی خاص و با عملکردی متفاوت قرار داشتند. مجموعه تقوی دارای ۵ حیاط و مجموعه باقری دارای ۷ حیاط با ۴ ورودی هستند. معمولاً تعداد بازشوها در همکف کمتر از طبقات فوقانی بود. برخی از خانه‌ها که در استفاده طبقه مرفه جامعه قرار داشتند، دارای اندرونی و بیرونی، فضای تابستان نشین و زمستان نشین نیز بودند. خانه‌های تقوی و باقری جزو این دسته از خانه‌های مرفه بودند که در استفاده تاجران گرگانی تبار قرار داشتند. اغلب این خانه‌ها یک فضای باز اصلی داشتند و سه طرف دیگر به صورت فضای باز کم‌عمق بود و صرفاً برای نورگیری و تهویه از آن استفاده می‌شد. عمده ساختمان‌ها از مصالح بنایی و نرده‌ها و حصارها معمولاً چوبی بودند. از آنجایی که شهر گرگان در پهنه‌بندی استان در قسمت کوهپایه‌ای قرار دارد، بیشتر بناها در این منطقه با آجر، خشت و با ظرفیت حرارتی بالا ساخته شده‌اند [۲۲]. با توجه به تعاریف مذکور و عوامل بررسی شده تحت عنوان عوامل ایجابی مولفه امنیت، جدول زیر جهت بررسی این عوامل در راستای اثبات وجود یا عدم وجود سرزندگی در معماری بومی استان گلستان تنظیم شده است.

جدول ۳ تاثیر عوامل ایجابی امنیت در خانه‌های بومی گرگان، مأخذ: نگارنده

عوامل ایجابی	استراتژی	شکل و دیاگرام
خوانایی	نوع طراحی، سیرکولاسیون حرکتی و چیدمان عناصر موجود در این خانه‌ها دارای مرزبندی شفاف است	
روشنایی	در طول روز به دلیل تعدد بازشوهای موجود نور کافی وارد فضا می‌شود. شب هنگام نیز با ایجاد نورهای مصنوعی دارای روشنایی مطلوبی است.	
چشم ناظر	به علت برونگرایی بنا، می‌توان به فضای بیرونی ساختمان دید مطلوبی داشت.	
کوچک کردن اجزا	خانه‌های اعیانی بومی گرگان مانند خانه تقوی، به جای واحدی بزرگ به صورت مجموعه‌ای، دارای چند بخش کوچکتر بودند. بنابراین خدمات‌رسانی نیز بهتر صورت می‌گرفت.	
قلمروپایی	حفظ حریم بین معبر و خانه که قلمرویی خصوصی محسوب می‌شد بسیار مهم بود. به همین دلیل تفکیک فضایی و نفوذ به آن اهمیت پیدا می‌کرد. همچنین در خانه نیز بسته به عملکرد هر فضا، هر یک از ساکنان قلمروی مربوط به خود را داشتند.	
قلمروپایی	وجود مرزبندی بین فضاها با ایجاد اختلاف ارتفاع.	
محریمیت	در خانه‌های اعیانی مانند خانه تقوی معمولا ورودی‌های جانبی به صورت سلسله مراتبی به فضای اصلی می‌رسید تا حریم خانه حفظ شود.	

خانه تقوی

خانه تقوی

به دلیل بافت فشرده و ارگانیک در محلات بومی و قدیمی گرگان، نفوذپذیری به خانه‌ها قابل کنترل بود.

نفوذپذیری

توده به دور فضا جمع شده و ایجاد فضاهای گمشده را غیر ممکن کرده است، عدم وجود پخی و گوشه های غیر قابل کنترل در فضا. امکان نظارت توسط بازشوهای موجود در سراسر بنا.

حذف فضاهای غیرقابل دفاع

۷- نتیجه گیری

این پژوهش با هدف شناسایی عوامل موثر بر مولفه امنیت به عنوان عاملی تاثیرگذار در ارتقای سرزندگی محیط‌های کالبدی صورت گرفته است. با استناد به نتایج به دست آمده از طریق مقایسه نظرات و مدارک موجود در این زمینه ۸ عامل خوانایی، روشنایی، قلمروپایی، تقسیم اجزاء، حریمیت، فضای قابل دفاع، چشم ناظر و نفوذپذیری به عنوان موارد موثر در برقراری امنیت محیط‌های ساخته شده شناسایی شده‌اند. همچنین با بررسی این عوامل در دو خانه بومی گرگان می‌توان به این نتیجه دست یافت که سرزندگی در خانه‌های قدیمی بیش از مسکن‌های مدرن کنونی وجود داشته است. خانه‌ها و محلات با معماری قدیم قادر به تامین آسایش و امنیت کاربران خود با رعایت نکاتی چون حریمیت، خوانایی و دیگر موارد بودند. وجود امنیت در محلات سکونتی قدیمی همچنین موجب شکل‌گیری ارتباط عمیق بین همسایگان می‌شد. انسان در قدیم خانه را محل آسایش و شکوفایی خود می‌دانست اما معماری‌های کنونی با چشم پوشی از به‌کارگیری عوامل موثر در امنیت و سرزندگی، قادر به تامین این آرامش نیستند. بنابراین افراد برای رفع نیازهای کیفی خود و حس رضایتمندی به بیرون از خانه پناه می‌برند. متأسفانه رستوران‌ها، پارک‌ها، هتل‌ها و دیگر مکان‌های موقت فقط بخش کوچکی از این نیازها را برطرف می‌سازند. بنابراین برای دستیابی به رضایتمندی و در نهایت احساس سرزندگی پایدار می‌بایست به شکل‌گیری عوامل مذکور در محیط‌های سکونتی توجه کرد. وجود مولفه امنیت به عنوان اولین و پایه‌ای‌ترین نیاز کاربران یک فضا می‌تواند آن فضا را به مکانی سرزنده برای افراد تبدیل کند.

۸- منابع

- [۵] لنگ، ج. (۱۳۸۳). آفرینش نظریه معماری- نقش علوم رفتاری در طراحی محیط. چاپ چهارم. ترجمه علیرضا عینی فر، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- [۶] الکساندر، ک. (۱۳۹۰). سرشت نظم. ترجمه رضا سیروس صبری، علی اکبری. تهران: انتشارات پرهام نقش.
- [۷] سلیمی، ا. ر. (۱۴۰۰). بازشناسی تئوری های امنیت شهری در فضاهای عمومی از نگاه نظریه پردازان. نشریه معماری شناسی. ۳، (۱۹)، ۹۵-۱۰۱.
- [۸] طاهر طلوع دل، م. ص. و سادات، س. ا. (۱۳۹۶). مؤلفه های عامل ایجاد سرزندگی ساکنین فضاهای زیستی. نشریه معماری و شهرسازی پایدار. ۵، (۱)، ۶۰-۴۷.
- [۹] بنتلی، ا. ی.، الکک، آ.، مورین، پ.، گلین، س. و اسمیت، گ. (۱۳۹۸). محیط‌های پاسخده. چاپ چهاردهم. ترجمه مصطفی بهزاد فر. تهران: انتشارات دانشگاه علم و صنعت ایران.
- [۱۰] خستو، م. و سعیدی رضوانی، ن. (۱۳۸۹). عوامل موثر بر سرزندگی فضاهای شهری. فصلنامه هویت شهر. ۴، (۶)، ۷۴-۶۳.
- [۱۱] گلکار، ک. (۱۳۷۹). مولفه های سازنده کیفیت طراحی شهری. نشریه علمی- پژوهشی صفه. (۳۲)، ۶۵-۳۸.
- [۱۲] گلکار، ک. (۱۳۸۶). نشاط و سرزندگی در شهر به کمک طراحی شهری. نشریه شهرنگار. ۷، (۳۹)، ۲۴-۳۸.
- [۱۳] مازلو، ا. ا. (۱۳۶۹). انگیزش و شخصیت. چاپ دوم. ترجمه احمد رضوانی، مشهد: موسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی.
- [۱۴] طباطبائی، م. (۱۳۸۵). معیارهای طراحی شهری و محیطی در مقیاس های مختلف فضایی. نشریه جستارهای شهرسازی. ۱۷ و ۱۸، ۶۶-۷۶.
- [۱۵] شهپازی، م.، یگانه، م. و بمانیان، م. (۱۳۹۸). غربالگری عوامل سرزندگی محیطی در فضاهای باز مجموعه های مسکونی شهر تهران با استفاده از تکنیک فازی. فصلنامه مدیریت شهری. ۵۴، (۱۴۷-۱۶۸).
- [۱۶] الکساندر، ک. (۱۳۹۰). معماری و راز جاودانگی- راه بی زمان ساختن. ترجمه مهرداد قیومی بیدهندی. تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
- [۱۷] گل، ی. (۱۳۹۶). زندگی در فضای میان ساختمان ها. ترجمه شیما شصتی، سازمان انتشارات جهاد دانشگاهی، تهران.
- [۱۸] اینستا (۱۳۹۵). بافت قدیم گرگان، بهشتی برای گردشگران و دوستداران میراث فرهنگی. <https://www.isna.ir/news/95040111865>. تاریخ دسترسی: (۱۴۰۰/۸/۱۰).
- [۱۹] صحرا نورد، س. (۱۳۹۵). تصاویر هوایی شهر تهران. "http://fna.ir/V5JQRG". تاریخ دسترسی: (۱۴۰۰/۸/۱۰).
- [۲۰] هاشمی، س. س. نقی زاده، م. (۱۳۹۶). بررسی راهکارهای ارتقا امنیت در طراحی مجتمع های مسکونی. کنفرانس ملی معماری و شهرسازی. ۴.
- [۲۱] اغنیاپی، ا.، منتظرالحجه، م. و نبوی یزدی، م. (۱۳۹۴). نقش حریمیت در معماری اسلامی-ایرانی. همایش ملی معماری و شهرسازی بومی ایران. ۱، دانشگاه علم و هنر یزد.
- [۲۲] سلطان زاده، ج. و قاسمی نیا، م. (۱۳۹۰). گونه شناسی ساختار کالبدی-کارکردی معماری مسکونی استان گلستان. معماری و شهرسازی آرمان شهر. ۴، (۷)، ۱-۱۵.
- [۲۳] محسنی تبریزی، ع.، قهرمانی، س. و یاهک، س. (۱۳۹۰). فضاهای بی دفاع شهری و خشونت (مطالعه موردی فضاهای بی دفاع شهر تهران). نشریه جامعه شناسی کاربردی. ۲۲، (۴)، ۷۰-۵۱.
- [۲۴] بزی، خ. ر.، دهداری، م.، شجاع، ط. و موسوی، م. س. (۱۳۹۵). سیر تحولات معماری شهری در شهرهای ایرانی- اسلامی (نمونه موردی خانه باقری، گرگان). کنگره پیشگامان پیشرفت. ۱۰.

6 (2), 2021

دوره ۶، شماره ۲

تابستان ۱۴۰۰

فصلنامه پژوهشی

Effective factors on increasing students' sense of belonging in the design of student dormitories using biophilic architecture approach

Sima Abyazi

MA Student in Architecture, Department of Architecture, Faculty of Art and Architecture, Guilan University, Rasht, Iran

Mojtaba Pourahmadi *

Assistant Professor, Department of Architecture, Faculty of Art and Architecture, Guilan University, Rasht, Iran

*Corresponding author's email address:

pourahmadi@guilan.ac.ir

How to cite this article:

Sima Abyazi, Mojtaba Pourahmadi, Effective factors on increasing students' sense of belonging in the design of student dormitories using biophilic architecture approach, *Journal of Engineering and Construction Management (JECM)*, 2021; 6(2):9-13.

Abstract

Many students are forced to leave their place of residence to study and choose student dormitories to stay. The current research examines the architectural design of student dormitories from a biophilic perspective, and its purpose is to improve the sense of belonging and comfort of students in the dormitories. Upon entering the dormitory, students face feelings such as homelessness, loneliness, anxiety and depression, and they do not feel attached to the new place. The lack of a sense of belonging to the dormitory in the students and the disruption of their peace can lead to the academic decline of the students. Therefore, it is necessary to analyze and investigate the architecture of student dormitories from the point of view of influencing the sense of belonging and peace of students. Considering the students' need for a sense of belonging and peace, using biophilic architecture as one of the trends of sustainable architecture is a way forward. Biophilic architecture tries to understand the inherent needs of humans and their connection with the natural environment and tries to evolve human-nature relations in order to create peace, comfort and a sense of belonging in humans. Biophilic design reinforces our emotional attachments to places. This design approach creates emotional attachment to places in humans and creates the concept of belonging. In this research, the factors affecting students' comfort and sense of belonging in the dormitory are investigated using biophilic design solutions, including the presence of natural environment, and models are presented using biophilic design to create a sense of belonging in the student dormitory.

Keywords

Student dormitory, mental health, nature, biophilic design, architectural design

عوامل مؤثر بر افزایش احساس تعلق دانشجویان در طراحی خوابگاه دانشجویی با رویکرد معماری بیوفیلیک

سیما ابیژی

دانشجوی کارشناسی ارشد معماری، دانشکده معماری و هنر، دانشگاه گیلان، رشت، ایران

مجتبی پوراحمدی *

استادیار، گروه معماری، دانشکده معماری و هنر، دانشگاه گیلان، رشت، ایران

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۵/۰۱، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۵/۲۱

ارجاع به مقاله:

سیما ابیژی، مجتبی پوراحمدی، عوامل مؤثر بر افزایش احساس تعلق دانشجویان در طراحی خوابگاه دانشجویی با رویکرد معماری بیوفیلیک، *مهندسی و مدیریت ساخت*، ۱۴۰۰؛ ۶ (۲): ۹-۱۳.

چکیده

عده‌ی زیادی از دانشجویان برای تحصیل ناگزیر به ترک محل سکونتشان می‌شوند و خوابگاه‌های دانشجویی را برای اقامت انتخاب می‌کنند. پژوهش حاضر به بررسی طراحی معماری خوابگاه‌های دانشجویی از منظر بیوفیلیک می‌پردازد و هدف از آن ارتقاء حس تعلق و آرامش دانشجویان در خوابگاه‌ها است. دانشجویان با ورود به خوابگاه با احساساتی همچون غربت، تنهایی، اضطراب و افسردگی مواجه می‌شوند و حس دل‌بستگی به مکان جدید در آنها دیده نمی‌شود. نبود حس تعلق به خوابگاه در دانشجویان و برهم خوردن آرامش آن‌ها می‌تواند افت تحصیلی دانشجویان را در پی داشته باشد. از این رو تحلیل و بررسی در زمینه معماری خوابگاه‌های دانشجویی از منظر اثرگذاری بر حس تعلق و آرامش دانشجویان امری ضروری است. با توجه به نیاز دانشجویان به حس تعلق و آرامش استفاده از معماری بیوفیلیک به عنوان یکی از گرایش‌های معماری پایدار راهگشا است. معماری بیوفیلیک سعی در فهم نیازهای ذاتی بشر و پیوند او با محیط طبیعی و سعی در تکامل روابط انسان - طبیعت به منظور ایجاد آرامش، آسایش و حس تعلق در انسان دارد. طراحی بیوفیلیک باعث تقویت وابستگی‌های عاطفی ما به مکان‌ها می‌شود. این رویکرد طراحی دل‌بستگی احساسی به مکان‌ها را در انسان ایجاد می‌کند و سبب شکل‌گیری مفهوم حس تعلق می‌گردد. در این تحقیق به بررسی عوامل مؤثر بر آرامش و حس تعلق دانشجویان در خوابگاه با استفاده از راهکارهای طراحی بیوفیلیک من جمله وجود محیط طبیعی پرداخته می‌شود و الگوهایی با استفاده از طراحی بیوفیلیک در جهت ایجاد حس تعلق در خوابگاه دانشجویی ارائه می‌شود.

کلمات کلیدی

خوابگاه دانشجویی، سلامت روان، طبیعت، طراحی بیوفیلیک، طراحی معماری

6 (2), 2021

دوره ۶، شماره ۲

تابستان ۱۴۰۰

فصلنامه پژوهشی

مبتنی بر مطالعات کتابخانه ای است که به بررسی آرامش و حس تعلقی، عوامل مؤثر بر حس تعلقی و معماری بیوفیلیک و همچنین چگونگی ارتقاء حس تعلقی دانشجویان در خوابگاه پرداخته می‌شود و راهکارهای مؤثر معماری بیوفیلیک بر حس تعلقی ارائه می‌گردد.

۱-۱- سؤالات

۱. در طراحی معماری خوابگاه دانشجویی چگونه می‌توان از معماری بیوفیلیک در جهت ارتقاء حس تعلقی دانشجویان بهره برد؟
۲. چه عواملی در شکل‌گیری حس تعلقی دانشجویان در خوابگاه مؤثر هستند؟

۲- مبانی نظری

۲-۱- آرامش

آرامش مفهومی دو رویه دارد. ممکن است هر انسان در هر موقعیتی خاص به آرامش برسد اگرچه از منظر بیرونی با تعریف آرامش منطبق نباشد. دست کم این است که او چنین می‌پندارد و به آرامش می‌رسد. در برخی موارد تعریف آرامش و بیان حالات اضداد آن از جمله ترس، هیجان و اضطراب مطرح می‌شود، از این رو می‌توان گفت آرامش نوعی آسایش، آرام گرفتن، آسودگی، راضی شدن جسمانی و عاطفی ذهن است. از اساسی‌ترین و مهمترین نیازهای انسان که می‌توان نام برد نیاز به آرامش می‌باشد آرامش وقتی حصول می‌یابد که روح و جسم انسان در آسایش باشد. آسایش روح و جسم را فاکتورهای متعددی برآورده می‌سازند. محیط زندگی افراد و فضاهایی که با آن در ارتباط مستقیم است خواسته یا ناخواسته اثرات مثبت و گاه منفی را بر روی روح و روان آن‌ها می‌گذارد. کیفیت محیط پیرامون بر فرآیندهای فیزیولوژی بدن تأثیر می‌گذارد و این امر موجب اثر مستقیم بر روح و روان انسان‌ها و در نتیجه بر رفتار آن‌ها در مقابل دیگر افراد جامعه می‌گردد [۵].

مؤلفه‌هایی همچون نورمناسب، رنگ‌های ملایم، فرم‌های ساده و منحنی وار، صدای مطلوب، ابعاد و تناسبات، دسترسی، تاسیسات و تجهیزات، امنیت، خلوت، محرمت، سلسله مراتب، حس تعلقی و هماهنگی و ارتباط با طبیعت در آرامش افراد در محل سکونت تأثیرگذار است [۷] و در ادامه به بررسی مؤلفه‌های محیطی و همچنین مؤلفه‌های معنایی همچون حس تعلقی پرداخته می‌شود.

۲-۲- حس تعلقی

تعلقی پذیری و حس مکان یکی از معیارهای مؤثر محیط کالبدی در بهبود سلامت روان است [۸]. حس تعلقی به مکان در یک فرد، عاملی است که موجب تبدیل یک فضا به مکانی با خصوصیات حسی و رفتاری ویژه برای فرد می‌گردد. محیط علاوه بر عناصر کالبدی، در بردارنده پیام‌ها، معانی و رمزهایی است که مردم بر اساس نقش‌ها، توقعات و انگیزه‌های خود آن‌ها را ادراک و رمزگشایی می‌کنند و در مورد آن به قضاوت می‌پردازند. این حس کلی که پس از ادراک و قضاوت در مورد محیطی خاص در فرد به وجود می‌آید حس مکان نامیده می‌شود که باعث هماهنگی فرد و محیط، بهره‌برداری بهتر از

مطالعات نشان داده‌اند محیط زندگی و تغییراتی که در آن صورت می‌گیرد، یکی از عوامل تعیین‌کننده وضعیت روحی و عاطفی افراد است [۱]. برای بسیاری از دانشجویان، ورود به دانشگاه، آغاز مرحله جدیدی از نوع زندگی بوده و تجربه زندگی خوابگاهی از آن جمله است. این موضوع به نوبه‌ی خود بر عملکردهای تحصیلی و رفتاری دانشجویان تأثیرگذار است. اهمیت و توجه به خوابگاه‌ها و مسائل و مشکلات آن‌ها امری انکارناپذیر است. هدف پژوهش حاضر ارتقاء حس تعلقی و آرامش دانشجویان در خوابگاه‌ها از منظر طراحی بیوفیلیک است. مسکن دانشجویی حوزه‌ای از رفاه است که بی‌توجهی به آن زندگی دانشجویان را تحت تأثیر قرار می‌دهد و موجب عدم موفقیت دانشجویان در زندگی می‌شود [۲].

دانشجویان در خوابگاه‌ها با مشکلاتی از قبیل کم‌خوابی و بی‌خوابی، مسائل مربوط به بهداشت روانی [۳]، بهزیستی روانی متوسط به پائین، افسردگی، استرس، تجاری یا مسکونی بودن ساختمان‌های خوابگاه، نبود امکانات بهینه مانند کتابخانه، ورزشگاه، کامپیوتر و فضای سبز، نداشتن محل مناسب برای تعویض لباس، عدم امکان حضور در فضای باز با لباس راحت خوابگاهی برای دانشجویان دختر، کم‌در نظر گرفته شدن سرانه خوابگاه دانشجویی و پائین بودن سطح بهداشتی مواجه می‌شوند [۲] و همچنین درگیر مشکلاتی همچون احساس غربت و مسئله ارزشها و هنجارها و آئومی اجتماعی در خوابگاه‌ها، نداشتن حریم خصوصی، نداشتن خلوت، تراکم زیاد افراد در اتاق، مشکل با همسایگان، هزینه‌ی بالا و فشار اقتصادی، نامناسب بودن محیط، شلوغی و سر و صدا، بیگانگی نسبت به خوابگاه و نداشتن حس تعلقی، می‌شوند و آرامش و حس تعلقی دانشجویان تحت تأثیر قرار می‌گیرد. فشارهای اجتماعی ناشی از مشکلات پیامدهای افت تحصیلی و گرایش به سمت رفتارهای آسیب‌زا را به همراه دارد [۴]. همچنین پیامدهای منفی این امر بر آموزش عالی کشور غیر قابل انکار است.

هرگاه تلاش‌های آدمی برای کنار آمدن با مشکلات به جایی نرسد، اضطراب وی بیشتر و تلاش‌هایش کم‌انعطاف‌تر می‌شوند و راه‌حل‌های دیگر مسأله از نظرش دور می‌ماند. آدمی هنگام مواجه با فشار روانی به الگوهای رفتاری که از پیش برایش کارایی داشته روی می‌آورد. به عنوان مثال یک آدم محتاط ممکن است محتاط‌تر شده و سرانجام به کلی کناره‌گیری کند و یا یک آدم پرخاشگر ممکن است کنترل خود را از دست داده و همه چیز را در هم بکوبد [۵].

به علت مشکلات دانشجویان در خوابگاه‌های دانشجویی اعم از دولتی و خودگردان و نبود حس دلبستگی به مکان در دانشجویان و برهم خوردن آرامش و حس تعلقی دانشجویان در خوابگاه [۴] توجه به آرامش و حس تعلقی و معیارهای مؤثر بر آن‌ها مهم و قابل بررسی است. معماری بیوفیلیک در پی تکامل روابط انسان - طبیعت به منظور ایجاد آرامش، آسایش و حس تعلقی در انسان است. این رویکرد طراحی موجب ایجاد دلبستگی احساسی به مکان در انسان می‌شود و سبب شکل‌گیری مفهوم حس تعلقی می‌گردد [۶]. لذا می‌توان از معماری بیوفیلیک در طراحی خوابگاه دانشجویی در افزایش حس تعلقی و آرامش دانشجویان استفاده کرد. روش پژوهش در این مقاله

آن، رضایت استفاده کنندگان و در نهایت احساس تعلق به مکان و تداوم حضور در آن می‌شود.

عوامل مؤثر بر شکل‌گیری دلبستگی به مکان شامل عوامل عامل کالبدی، عوامل اجتماعی، عوامل فرهنگی، عوامل فردی، خاطرات و تجارب، رضایتمندی از مکان، عوامل فعالیتی و عامل زمان است [۹]. دسته‌بندی معیارهای ایجادکننده حس تعلق به مکان به صورت زیر است:

۲-۳-۱- اجتماع پذیری فضا

یکی از روشهای دست یافتن به حس تعلق ایجاد فضایی است که پتانسیل جمع‌پذیری افراد را با هم داشته باشد. به صورتی که امکان انجام فعالیت‌های گروهی و دور هم نشستن را دارا باشد.

۲-۴- ارتباط با محیط طبیعی

یکی از روشهای ایجاد حس تعلق استفاده از عناصر طبیعی برگرفته از اقلیم منطقه می‌باشد. فضای سبز می‌تواند بر روی پویایی اجتماعی، فرهنگی و روانی افراد تأثیر بگذارد. فضای سبز در برقراری تعاملات اجتماعی و میل به ایجاد ارتباط با دیگر افراد تأثیر دارد و موجب ایجاد حس تعلق به مکان می‌شود.

۲-۵- تامین نیازهای بهره‌بردار بر اساس هرم نیازهای مازلو

۲-۵-۱- نیازهای فیزیولوژیکی

مشکل از نیازهای زیست‌شناختی می‌باشد که از گرایش انسان شناسی قابل بررسی است که به اندازه‌های اصلی بدن انسان و قابلیت‌های بدن انسان از قبیل کشش و دسترسی توجه دارد و توجه به عواملی در محیط همچون نور، منظر، مبلمان محیط، بهداشت عمومی و توانایی انجام کار توسط در آنها مهم است.

۲-۵-۲- ایجاد حس امنیت

برای رسیدن به آن باید به این عوامل باید توجه کرد: الف) ایمنی سکونتگاه‌های انسانی در برابر مخاطرات- ب) رعایت قلمرو خصوصی و تفکیک از عمومی- پ) افزایش کیفیت همسایگی و نظارت ساکنان بر حوزه عمومی مکان

۲-۵-۳- داشتن احساس تعلق

هویت نمادین، زیبایی نمادین، دسترسی به خدمات، محیط‌های اجتماعی، عضویت در گروه‌های اجتماعی

۲-۵-۴- ایجاد حس عزت نفس

کنترل، زیبایی نمادین، شخصی سازی

۲-۵-۵- نیاز به خود شکوفایی

داشتن آزادی انتخاب، دسترسی به امکانات رشد، ارضای ظرفیتهای فردی

۲-۵-۶- نیاز زیبا شناختی و شناختی

دسترسی به فرصت رشد و زیبایی فرمال فرمی، میل به دانستن و تمایل به زیبایی برای زیبایی [۱۰].

۲-۶- باز نمایی هویت بومی و خوانایی محیط

۲-۶-۱- هویت

قابلیت تمیز و تشخیص عنصری از عنصر دیگر بوده و بیانگر ویژگیهای هر فرد، پدیده یا مکان می‌باشد. نیاز به هویت از فطرت معناکاو بشر سرچشمه میگیرد که با احساس ارتباط با نظامی بزرگتر از خود او ارضاء میشود. معیارهای شناسایی هویت در شهر خوانایی و تشخیص، احساس تعلق و دلبستگی، خاطره انگیزی و تعاملات اجتماعی است [۱۰].

۲-۶-۲- خوانایی محیط

خوانایی جزئی از معنی است. خوانایی یعنی اینکه تا چه میزان ساکنین یک سکونتگاه قادر به برقراری ارتباط صحیح با یکدیگر از طریق عناصر کالبدی نمادی هستند. محیط شهر یک وسیله ارتباطی است که هم نمادهای صریح و نمادهای ضمنی را در بردارد نظیر: پرچمها، چمنها، تقاطعها، تابلوها، میدان، پنجره‌های مصور، ستونها، دروازه‌ها، لبه‌ها و حریم‌ها. این علائم ما را از مالکیت، موقعیت، وابستگی به گروه‌ها، عملکردهای پنهانی، کالاها و خدمات، رفتار درست آگاه میسازد این جزئی از معنی است که خوانایی نامیده می‌شود. اکثر این علائم برای کسی که نسبت به فرهنگی بیگانه است غیر قابل درک می‌باشد.

۲-۷- تعلق در خوابگاه

دانشجویان با ترک خانه و خانواده و ورود به خوابگاه با احساساتی همچون غربت، تنهایی، اضطراب و افسردگی مواجه می‌شوند و حس دلبستگی به مکان جدید در آنها دیده نمی‌شود. با افزایش و تقویت تعاملات اجتماعی دانشجویان در خوابگاه می‌توان حس تعلق را در دانشجویان افزایش داد، در مدتی که دانشجویان در خوابگاه ساکن هستند، تعاملاتی که بین افراد شکل می‌گیرد و رابطه‌ای که به فضا معنا می‌بخشد در ایجاد حس تعلق به خوابگاه مؤثرند. داشتن امنیت و رضایت، حس تملک، داشتن خلوت و حریم خصوصی، محوطه سبز نیز در محیط خوابگاه به دانشجویان احساس تعلق خاطر می‌دهد [۹]. از دیگر موارد مؤثر بر حس تعلق اهمیت به فضاهای ارتباطی، نحوه مجاورت‌ها، رعایت سلسله مراتب در تعیین مجاورت‌ها و همجاری‌ها است و در طراحی خوابگاه در جهت افزایش حس تعلق دانشجویان مؤثر است.

۳- معماری بیوفیلیک

طراحی بیوفیلیک به عنوان یکی از گرایش‌های معماری پایدار، با تأکید بر بازگشتن به ریشه‌ی سیر تکامل انسان سعی دارد ارتباط بنا را با بستر طبیعی آن تقویت نماید. واژه بیوفیلیا از دو جزء Bio و Philia تشکیل شده است، واژه Bio پیشوندی است که در ابتدای اسم‌ها، صفت‌ها و قیدهایی استفاده میشود که به چیزهای زنده یا زندگی انسان‌ها مربوط می‌شود. Philia جذابیت و احساس مثبتی است که مردم نسبت به عادت‌ها، فعالیت‌ها و تمام چیزهایی که در طبیعت اطراف ماست دارند. در نتیجه Biophilia همان احساس مثبت انسان‌ها نسبت به موجودات زنده می‌باشد. اگرچه در روند مدرنیته شدن انسان، این میل ذاتی در وضعیتی بحرانی قرار گرفته

6 (2) , 2021

دوره ۶، شماره ۲

تابستان ۱۴۰۰

فصلنامه پژوهشی

است، در نتیجه سلامت روحی و جسمی نوع بشر آسیب دیده است [۳].

در طراحی بیوفیلیک تلاش بر این است که رابطه ای دو طرفه میان طبیعت و انسان مدرن شکل بگیرد [۳]. در یک نگاه، تشخیص نیاز فطری انسان برای برقراری ارتباط با طبیعت به همراه پایداری و استراتژی‌های جهانی طراحی برای خلق محیط‌هایی جهت افزایش کیفیت زندگی است. طراحی بیوفیلیک تأثیراتی چون افزایش سلامت بدن، بالا بردن قدرت حل مشکلات، کاهش استرس و نگرانی، افزایش خوشنودی، خلاقیت، بهبود توانایی‌های جمعی و کار گروهی، بالا بردن سطح تمرکز، بهبود روابط اجتماعی و کاهش خشونت می‌شود [۳].

با توجه به اهمیت و اثر مثبت حضور در فضای سبز بر روان انسان‌ها، بخصوص دانشجویان، جهت استفاده از فضای سبز در طراحی خوابگاه می‌توان از اصول و الگوهای معماری بیوفیلیک استفاده کرد. استفاده از الگوهای معماری بیوفیلیک از جمله تجربه‌ی مستقیم حضور در طبیعت (نور، هوا، آب، گیاهان، آتش) تجربه‌ی حضور غیر مستقیم طبیعت (تصاویر طبیعت، مصالح طبیعی، رنگ‌های طبیعی، نور و هوای طبیعی شبیه سازی شده، فرم‌ها و شکل‌های منطبق بر طبیعت، فراخواندن طبیعت، بایومیمیکری) در طراحی خوابگاه می‌تواند پاسخگوی بسیاری از مشکلات خوابگاه باشد، کیفیت زندگی دانشجویان را افزایش داد و موجب افزایش آرامش و حس تعلق مکان دانشجویان در خوابگاه شد.

جدول ۱ الگوهای طراحی بیوفیلیک و واکنش‌های زیستی طبق نظریه برانینگ و همکاران (منبع: برانینگ و همکاران، نقل شده از قلعه گلاب و نوروزی برازجانی، ۱۳۹۵)

۱۴ الگو	کاهش استرس	رفتار آگاهانه	احساسات و حالت‌ها
ارتباط بصری با طبیعت	کاهش فشار خون و ضربان قلب	بهبود تعادل روانی / تمرکز	نگرش مثبت همراه با رضایتمندی
ارتباط غیربصری با طبیعت	کاهش فشار خون	تأثیر مثبت بر عملکرد شناختی	بهبود احساس سلامت روان و آرامش
محرك حسی غیرریتمیک	تأثیر مثبت بر فشار خون، ضربان قلب و سیستم عصبی	اقدامات رفتاری مشاهده شده و اندازه گیری شده از کشف و شهود	
تغییرپذیری جریان هوا و گرما	تأثیر مثبت بر راحتی، سلامت و کارایی	تأثیر مثبت بر تمرکز	اصلاح و بهبود فشارهای جسمی و ناشی از فضای اطراف
حضور آب	کاهش استرس، افزایش حس آرامش، کاهش ضربان قلب	بهبود و اصلاح کارایی حافظه	ارتقای حس مشاهده گری و واکنشی حسی مثبت
نور دینامیک و ساطع شده	تأثیر مثبت بر کارکرد شبانه روزی و بهبود بینایی		
ارتباط با سیستم‌های طبیعی		واکنش مثبت در سلامتی	
الگوها و اشکال زیستی		دید بهتر	
ارتباط مادی با طبیعت	کاهش فشار خون	راحتی بیشتر	
نظم و پیچیدگی	تأثیر مثبت بر ادراک و واکنشهای استرسی و روانی	دید بهتر	
چشم انداز	کاهش استرس	کاهش خستگی و ناراحتی	راحتی بیشتر و احساس امنیت
مکان امن		افزایش تمرکز، دقت و حس امنیت	
رازاودگی		میل به غلبه بر ناشناختگی	
ریسک / خطر		واکنش لذت بخش	

طبیعت در
فضا

طبیعت
مشابه

طبیعت
فضایی

۳-۱- معماری بیوفیلیک و حس تعلق

معماری بیوفیلیک سعی در تکامل روابط انسان - طبیعت به منظور ایجاد آرامش، آسایش و حس تعلق در انسان دارد [۱۱]. طراحی بیوفیلیک باعث تقویت وابستگی‌های عاطفی ما به مکان‌ها می‌شود. این رویکرد طراحی دلبستگی احساسی به مکان‌ها را در انسان ایجاد می‌کند و سبب شکل‌گیری مفهوم حس تعلق می‌گردد [۶]. مرزبندی و توجه به قلمروها نیز از اصول طراحی بیوفیلیک حس وحدت و تعلق به مکان را در افراد افزایش می‌دهد.

۳-۲- معماری بیوفیلیک و حس تعلق در خوابگاه

در طراحی خوابگاه با استفاده از رویکردهای معماری بیوفیلیک می‌توان احساس تعلق، آرامش، سلامت و غنای روحی دانشجویان را در خوابگاه افزایش داد. رویکردهای معماری بیوفیلیک دارای سه

دسته احساس و تجربه نسبت به طبیعت است که شامل تجربه‌ی حضور مستقیم طبیعت، تجربه حضور غیر مستقیم طبیعت و تجربه‌ی روانی فضا و مکان است. تجربه‌ی حضور مستقیم طبیعت در فضاهای معماری خوابگاه دانشجویی می‌تواند در تراس‌های خوابگاه که وجود آن‌ها از الزامات طراحی خوابگاه (اداره کل دانشجویی وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی، ۱۳۹۴) است، نمود یافته و از تراس‌های سبز در طراحی بهره برد. چراکه حضور طبیعت نقشی مثبت در کسب حس تعلق به مکان به واسطه قابلیت فعالسازی ادراکات حسی، فعالیتی و ذهنی معنایی انسان دارد [۱۲] در مطالعات نظریه‌ی نوروزیان ملکی (۱۳۹۸) نیز از دید دانشجویان ارتباط با طبیعت و عناصر طبیعی از بیشترین درجه اهمیت برخوردار بوده است [۱۳].

توجه و طراحی برجسته فضاهای ارتباطی که جزئی از فضاهای فرعی هستند از راهکارهای مورد استفاده در رویکرد احساس و تجربه‌ی

روانی فضا و مکان در بیوفیلیک است و به تجربه و احساس نسبت به ویژگی های خاصی که یک فضا می تواند القا کند، برمی گردد و باعث بهبود سلامت جسمی و روحی فرد می شود [۳]. فضاهایی همچون راهروها، آستانه های ورودی، هشتی ها، ایوان ها، و غیره از نمونه فضاهای ارتباطی هستند که طراحی این فضاها به عنوان مفصل سبز در افزایش حس تعلق مؤثر است. طراحی فضاهای ارتباطی به عنوان مفصل سبز به طوری است که یک فضای انتقالی، انتقال دهنده از وضعیت حرکت به وضعیت سکون است و هم یک فضای مسیراست که ارتباط دهنده عرصه های مختلف مجتمع خوابگاهی است و هم به عنوان فضای مکان، هویتی مستقل و حس مکانی متمایز دارد که در ضمن رعایت حریم و قلمرو، یکنواختی فضا از بین می رود و موجب دلبستگی مکانی و افزایش تعاملات اجتماعی، احساس تعلق و بهبود سلامت روان دانشجویان می شود [۸].

استفاده از فرم های بومی و ارگانیک در طراحی ساختمان ها و حفظ و پرورش گیاهان بومی در اطراف ساختمان ها از دیگر راهکارهای معماری بیوفیلیک است که با توجه به بعد روحانی انسان که نیاز به شناختن و زیبایی است، سبب افزایش حس تعلق می شود [۱۴]. در طراحی خوابگاه نیز می توان در طراحی نما و دیگر فضاهای خوابگاه از آن بهره برد. همچنین با استفاده از دیگر راهکارهای افزایش حس تعلق در معماری بیوفیلیک همچون فراهم کردن مشارکت ساکنان در راستای زیباسازی و مدیریت فضاها، استفاده از المان های هویتمند مرتبط با بستر به عنوان نشانه، ایجاد فضای جمعی در راستای ایجاد خاطره جمعی و مشارکت میان ساکنان و استفاده از ترکیب رنگ مناسب در کنار فضای سبز و زیباسازی محیط می توان احساس تعلق و آرامش را در دانشجویان ساکن در خوابگاه افزایش داد.

۴- نتیجه گیری

با توجه به مشکلات دانشجویان در خوابگاه و کاهش آرامش و حس تعلق آن ها در خوابگاه، استفاده از معماری بیوفیلیک در طراحی خوابگاه دانشجویی راهگشا است. معماری بیوفیلیک موجب تکامل روابط انسان - طبیعت می شود و در ایجاد آرامش، آسایش و حس تعلق در دانشجویان مؤثر است. طراحی بیوفیلیک باعث تقویت وابستگی های عاطفی دانشجویان به خوابگاه می شود. این رویکرد طراحی دلبستگی احساسی دانشجویان به خوابگاه را ایجاد می کند و سبب شکل گیری مفهوم حس تعلق دانشجویان می گردد.

۵- منابع

- [۱] بهزاد بهبهانی، آرزو، علی آبادی، محمد، سامانی، سیامک، پورنادری، حسین، (۱۳۹۰)، طراحی خوابگاه های جدید براساس ترجیحات دانشجویان در ابعاد معماری و روانشناسی محیطی، روانشناسی معاصر، دوره ششم، شماره ۱ (پیاپی ۱)، ۵۶-۶۸
- [۲] سعیدی، علی اصغر، اسماعیل زاده، خالد، (۱۳۸۹)، بررسی مسائل و مشکلات خوابگاههای دانشجویان دختر دانشگاههای دولتی در شهر تهران، فصلنامه ی زن و بهداشت، دوره ۱، شماره ۱، ۴۳-۸۸.
- [۳] طیبی، مینا، گل افشان، سها، (۱۳۹۵)، راهکارهایی طراحانه برای پیاده سازی طراحی بایوفیلیک در ساختمانهای محیطی، دومین کنفرانس بین المللی دستورهای نوین پژوهشی در عمران، معماری و مدیریت شهری.
- [۴] پروین، ستار، (۱۳۹۵)، چالش های زندگی دانشجویی در خوابگاه های خودگردان در شهر تهران (با تأکید بر آسیب های اجتماعی)، بررسی مسائل اجتماعی ایران، دوره ۷، شماره ۲، ۳۳۸-۳۱۱.

- [۵] میرزنده دل، سیده آلاله، (۱۳۹۶)، سهیلی، جمال الدین، تأثیر فاکتورهای طراحی پایدار بر افزایش حس آرامش فضا در آسایشگاه های روانی، چهارمین کنفرانس ملی معماری و شهرسازی پایداری و تاب آوری از آرمان تا واقعیت، قزوین، ایران.
- [۶] سلمنازاده یزدی، علیرضا، متوسلیان، امیر محمد، (۱۳۹۷)، بررسی الگوهای طراحی بیوفیلیک در فضاهای درمانی بمنظور ارتقای ارتباط انسان با طبیعت، سومین کنفرانس بین المللی معماری، مهندسی عمران، کشاورزی و محیط زیست، بلغارستان.
- [۷] پوراسکندری، آیلین، شاکری، موسی، (۱۳۹۸)، شناخت مؤلفه های طراحی جهت کسب آرامش در مجتمع های مسکونی، سومین کنفرانس بین المللی و چهارمین کنفرانس ملی مهندسی عمران و معماری و طراحی شهری، ایران، دانشگاه هنر تبریز.
- [۸] زارعی لاکسار، وزیر، حمید، کلامی، مریم، (۱۳۹۶)، طراحی معماری خوابگاه دانشجویی دختران دانشگاه زنجان با رویکرد بهبود سلامت روانی کاربران، پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد، دانشگاه زنجان، ایران، زنجان.
- [۹] انواری، زهره، (۱۳۹۷)، حس تعلق به خوابگاه؛ مطالعه موردی دختران دانشگاه های دولتی شهر تهران، فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران، ایران، تهران.
- [۱۰] امانی سندانی، سمیه، تراکشوند، عباس، (۱۳۹۳)، طراحی مجتمع مسکونی در انزلی با هدف ارتقاء حس تعلق ساکنان، پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد، دانشگاه گیلان، رشت، ایران.
- [۱۱] امینی دهاقانی، مینا، خدابخشیان، مقدی، (۱۳۹۸)، تبیین راهکارهای ارتباط با طبیعت در ساختمانهای مسکونی بر اساس طراحی بیوفیلیک (نمونه موردی: ساختمان برج باغ آربوریکول)، نهمین کنفرانس بین المللی توسعه پایدار و عمران شهری، اصفهان، ایران.
- [۱۲] داعی پور، زینب، (۱۳۹۳)، رابطه حضور طبیعت و افزایش حس تعلق در خانه های سنتی ایران، باغ نظر، ایران، تهران.
- [۱۳] نظریور، محمدتقی، (۱۳۹۸)، رابطه بین سلامت روان دانشجویان با فضای کالبدی خوابگاه؛ «مورد پژوهی چهار بلوک خوابگاه دختران دانشگاه شهید بهشتی»، نشریه هنرهای زیبا، دوره ۴، شماره ۳، ۸۷-۹۶.
- [۱۴] صدرالغروی، تیناسادات، نخعی، جلال، (۱۳۹۷)، نظریه معماری بیوفیلیک با رویکرد روانشناسی محیطی، کنفرانس ملی تحقیقات بنیادین در عمران، معماری و شهرسازی، ایران، تهران.

6 (2) , 2021

دوره ۶، شماره ۲

تابستان ۱۴۰۰

فصلنامه پژوهشی

Compilation of the design principles of the child-friendly neighborhood park with the aim of increasing children's creativity

Mohadeseh Mohammadpoor

MA Student of Architecture Engineering, Department of Architecture, Hakim Sabzevari University, Sabzevar, Iran

Shahab Abbaszadeh *

Associate Professor, Department of Architecture, Hakim Sabzevari University, Sabzevar, Iran

*Corresponding author's email address:

s.abbaszadeh@hsu.ac.ir

How to cite this article:

Mohadeseh Mohammadpoor, Shahab Abbaszadeh, Compilation of the design principles of the child-friendly neighborhood park with the aim of increasing children's creativity, *Journal of Engineering and Construction Management (JECM)*, 2021; 6(2):14-21.

Abstract

Children have a special importance among human groups and are considered the greatest wealth of any country. During the second half of the 20th century, a fundamental change occurred in the transformation of rural dwellers into urban dwellers, so that today most children grow up in the man-made space of cities. and on the other hand, the existing restrictions in big cities have led to the expansion of residential complexes and the reduction of the share of private courtyards in contemporary architecture. It seems that the field of mobility and self-expression of children, especially in today's big cities, is becoming more limited day by day. In the basics of urban design, the child is always considered as one of the influential factors in the urban space. But despite this attention, when the defenders of these principles step into the field of design, they forget the children and do not pay any attention to them. The result of this neglect is a depressing and boring city for the residents of small cities, so this research seeks to compile the principles of designing a child-friendly park. The current research is of a qualitative type and the research method used in this research is descriptive-analytical and based on library studies and questionnaires and interpretation of children's drawings and a survey of parents. The results indicate that the strategy of addressing the child in the environment has the highest priority, and strategies such as using children's participation and deciding on their desired neighborhood, using furniture in the child's scale, and using happy colors in the space can be important in this regard.

Keywords

Open space, neighborhood, child, neighborhood park, child friendly.

تدوین اصول طراحی پارک محله دوستدار کودک با هدف افزایش خلاقیت کودکان

محدثه محمدپور

دانشجوی کارشناسی ارشد رشته مهندسی معماری، گروه معماری، دانشگاه

حکیم سبزواری، سبزواری، ایران

شهاب عباسزاده *

دانشیار، گروه معماری، دانشگاه حکیم سبزواری، سبزواری، ایران

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۵/۰۱، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۵/۲۱

ارجاع به مقاله:

محدثه محمدپور، شهاب عباسزاده، تدوین اصول طراحی پارک محله دوستدار کودک با هدف افزایش خلاقیت کودکان، مهندسی و مدیریت ساخت، ۱۴۰۰، ۶ (۲): ۱۴-۲۱.

چکیده

کودکان از اهمیت ویژه ای در میان گروه های انسانی برخوردارند و بزرگترین ثروت هر کشور محسوب می شوند. طی نیمه دوم قرن بیستم، تغییری اساسی در تبدیل روستا نشین به شهرنشین رخ داده، به گونه ای که امروزه اکثر کودکان در فضای انسان ساخت شهرها بزرگ می شوند و از طرفی محدودیت های موجود در شهرهای بزرگ، منجر به گسترش ساخت مجتمع های مسکونی و کاهش سهم حیاط خصوصی در معماری معاصر گردیده است. این گونه به نظر می رسد که عرصه تحرک و خودنمایی کودکان به ویژه در کلان شهر های امروزی، روز به روز محدودتر می شود. در مبانی طراحی شهری همواره به کودک به عنوان یکی از عوامل تاثیرگذار در فضای شهری نگریسته میشود. اما علی رغم این توجه، وقتی مدافعان همین مبانی پا به عرصه طراحی می گذارند کودکان را از یاد برده و هیچ توجهی به آنان نمی کنند. نتیجه این بی توجهی، شهری افسرده و ملال آور برای ساکنان کوچک شهرهاست بنابراین این پژوهش به دنبال تدوین اصول طراحی پارک دوستدار کودکان است. پژوهش حاضر از نوع کیفی است و روش تحقیق مورد استفاده در این پژوهش، توصیفی - تحلیلی و مبتنی بر مطالعات کتابخانه ای و پرسشنامه و تفسیر نقاشیهای کودکان و نظرسنجی از والدین است. نتایج حاکی از آن است که راهبرد مخاطب قرار دادن کودک در محیط اولویت برتر را داشته که راهکارهایی مانند استفاده از مشارکت و تصمیم گیری کودکان در مورد محله مطلوب آنها، استفاده از مبلمان در مقیاس کودک و استفاده از رنگهای شاد در فضا میتواند در این مهم مؤثر باشد.

کلمات کلیدی

فضای باز، محله، کودک، پارک محله، دوستدار کودک.

۱- مقدمه

صاحب نظران تعلیم و تربیت، کودک را محصول تعامل طبیعت - تربیت، وراثت - محیط و طبیعت - تجربه دانسته اند. با این تعریف،

نقش فراگیر محیط هایی که کودکان در آن حضور می یابند، مشخص می شود. پژوهشگران عصر حاضر نیز در بیان ضرورت های اساسی رشد، بر نقش محیط زندگی کودک و امکانات محیط برای تحرک آزاد و مستقل، گسترش مهارتهای بدنی و ایجاد پیوندهای عاطفی و روحی با آن تأکید می کنند. به دنبال آگاهی از این که وظیفه نگه

6 (2), 2021

دوره ۶، شماره ۲

تابستان ۱۴۰۰

فصلنامه پژوهشی

تدوین اصول طراحی پارک محله دوستدار کودک با هدف افزایش خلاقیت کودکان

داری از کودکان مسئله ای اجتماعی است، تفاوت معنادار و پایه ای از عباراتی چون «ساکت نگه داشتن کودک» و یا «مراقبت از کودک» شکل گرفت و ضرورت لزوم توجه به محیط های زندگی روزمره کودکان مشخص گردید.

در جوامع شهری، سه واحد اجتماعی خانواده، مدرسه و فضاهای شهری در روند آموزش و اجتماعی شدن کودکان دارای اهمیت ویژه ای هستند. اگرچه برای کلیه اجزای شهر نمی توان انتظار تناسب با شرایط فیزیکی و روانشناختی کودکان را داشت، اما در بخش هایی از فضای شهر همانند فضاهای باز باید شرایط مناسب برای تجربه کردن محیط در اختیار کودکان قرار داده شود. دور کردن کودکان از محیط شهری، به معنای دور کردن آنها از زندگی است. از آن جایی که یکی از پیامدهای خانواده های کم جمعیت عصر حاضر، محدودیت تجارب اجتماعی کودکان است، لزوم ایجاد فضاهای شهری که پاسخ گوی نیازهای کودکان با توقع ها، سبک های متنوع زندگی و فعالیت های متعدد باشد، بیش تر گردیده است. در واقع کودکان برای اولین بار با تجربه عرصه محله و فضای باز شهر به تعاملات اجتماعی با دنیای پیرامون می پردازند. این تعاملات در روند بلوغ اجتماعی و افزایش سطح آگاهی آنان نقش مهمی دارد. فضاهای شهری، در پذیرش نقش های مختلف اجتماعی، فرهنگی، شیوه زندگی، تعامل عقاید و نهادینه کردن الگوهای رفتاری کودکان از طریق ارتباط مؤثر میان آموخته های پیشین با تجارب فعلی در آنها نقش بسزایی دارد و در نهایت منجر به احساس تعلق به محیط، بلوغ فردی و اجتماعی و شناخت از خود می گردد.

۱-۱- بیان مساله

همگام با تحولات مدرنیته شدن کشورهای در حال توسعه، در شهرهای ایران نیز شاهد ارتباط بلافصل مجتمع مسکونی با شریان های اصلی شهر بوده ایم و اساسا ساخت شهرهای بزرگ در ایران بر مبنای تسهیل ترافیک و بلوک شهری نهاده شده است. محیط های مصنوع در شهرهای کنونی ایران در اکثر مواقع بر پایه نیازهای کودکان بنیان نشده و حتی فضاهای شهری طراحی شده نیز، در تناسب با شرایط فیزیکی روانی کودکان نیستند. همچنین مشکلات اجتماعی و اقتصادی شهر، مسائل کودکان را افزون ساخته است. لذا کودک امروز ایرانی امکان تجربه کوچه، خیابان و فضای باز شهر را به عنوان محل زندگی ندارد. در دهه حاضر شاهد تغییر نگران کننده ای دیگر در سطح جهانی در عادات روزانه کودکان هستیم؛ کودکان کم تر در بازی و فعالیت های آزاد در فضاهای باز یا فضاهای عمومی شرکت می کنند و اکثر اوقات خود را در خانه، کلاس های فوق برنامه و تحت نظارت مستقیم والدین سپری می کنند. این تغییر در شیوه زیست کودکان امروز ایران که همگام با تحولات جهانی در حال وقوع است، باعث پدید آمدن رویکرد جدیدی در سطح بین الملل تحت عنوان «دوران کودکی مدرن» شده است.

اخیرا جنبش هایی با شعار «توجه به آسایش کودکان» به کرات بیان کرده اند که بیش از نیمی از کودکان جوامع صنعتی در شهرهایی زندگی می کنند که در تطابق با شرایط فیزیکی و روانشناختی آنها نیست و کشورهای در حال توسعه از جمله ایران نیز با سرعت در این مسیر در حال حرکت هستند.

به نظر می رسد دیگر زمان نگرانی در مورد سرنوشت کودکان فرا رسیده باشد، زیرا موقعیت کودکان در محیط های شهری امروز ایران، رو به زوال است. ترس از ناامنی و عدم تناسب فضای باز شهرها با شرایط فیزیکی و روانی کودکان، آنها را مجبور به عقب نشینی از فضاهای عمومی به فضاهای خصوصی و از فضاهای محله ها به درون خانه ها کرده است. این مسأله به علاوه فشار عصر الکترونیک علی رغم محاسن آن نظیر بالابردن سطح آگاهی باعث تهدید معصومیت و پاکی دوران کودکی و همچنین از بین رفتن شرایطی شده است که روان شناسان از آن به عنوان فعالیت آزاد نام می برند. به همین دلیل کودکان در روند توسعه شهری عصر مدرن، فضاهای فعالیت آزاد را روز به روز بیشتر از دست می دهند. پیامد این محدودیت آن است که کودکان امروز ایران بیشتر در محیطهایی رشد می کنند که برای شان خسته کننده است؛ محیط هایی نظیر مدارس و کلاس های فوق برنامه که امکان نظارت مستقیم بزرگسالان بر آنها وجود دارد. کودکان به جای تجربه محیط و ماجراجویی در دنیای پیرامون، در جستجوی هیجان ها تخیل، افسانه ها و تقلید از تلویزیون و بازیهای کامپیوتری هستند. به این ترتیب آنها دوران کودکی تصنعی را که توسط بزرگسالان پرداخته شده است سپری می کنند. نتایج قهری شیوه های زیست امروز و خصوصیت شهرهای کنونی، موجب بروز پدیده هایی نظیر افزایش نامتناسب وزن، افزایش کودکانی که در فعالیت های فیزیکی با نردبان رشد سنی خود متناسب نیستند، عدم رشد درک فضایی در تحلیل و شناخت محیط پیرامون و نقصان در روند اجتماعی شدن کودک، نیز گردیده است

مهم ترین پیامد منفی این گونه رشد کودکان در شهرهای کنونی این است که نمی توان از این کودکان انتظار انسانهایی جسور، خلاق و کنجکاو را داشتند. کودکانی که در محیط هایی با کیفیت پایین از نظر تحرک، انعطاف پذیری و فعالیت آزاد زندگی می کنند، به تدریج تبدیل به مصرف کننده افکار خواهند شد، نه تولید کننده. به نظر می رسد در مورد کودکان نیز همان اشتباه تولید هوش مصنوعی را مجددا مرتکب شده ایم اگرچه آنها قادر به ایجاد ارتباط هستند، ولی چیزی برای گفتن ندارند.

۱-۲- اهمیت و ضرورت تحقیق

در کشور ما ایران، زندگی مدرن و ماشینی، مراحل ابتدایی خود را سپری میکند و هر روز میل مهاجرت به سوی شهرهای بزرگ صنعتی افزون تر میشود. افزایش جمعیت و نیاز به اماکن مسکونی موجب تخریب خانه ها و تبدیل آن به ساختمان های بلند مرتبه شده است. در چنین شرایطی فضاهای باز شهری اهمیت بیشتری میابند چرا که کودکان و نوجوانان به عنوان یکی از بزرگترین گروه های اجتماعی (در ایران بخش عمده ای از جمعیت شهرها را جمعیت زیر هیجده سال تشکیل میدهند) نیازمند فضاهای باز شهری هستند؛ ولی متأسفانه گویی تعامل کودکان با فضاهای شهری در شهر جهان سوم ما بی اهمیت انگاشته شده است و شهر خطرناک ما هنوز نمی داند کودک را چگونه بپذیرد و ترجیح میدهد او را در اماکن محافظت شده نگه دارد تا زمانی که کودک به سن رویارویی با محیط شهری برسد. این در حالی است که با بررسی نیازها و مشکلاتی که کودکان در

6 (2) , 2021

دوره ۶، شماره ۲

تابستان ۱۴۰۰

فصلنامه پژوهشی

مهندسی عمران

محیطهای شهری با آن مواجه اند و برنامه ریزی و طراحی فضاهای شهری به گونه ای که آنان را به حضور فعال در شهر تشویق کند میتوان موجب ارتقا کیفیت این فضاها برای همگان گردید.

۱-۳-اهداف تحقیق

- شناسایی عوامل تأثیرگذار در طراحی پارک محله دوستدار کودک
- تبیین راهکارهایی برای ایجاد بستر مناسب برای خلق تفکر خلاق در کودک

۱-۴-پرسش و فرضیه تحقیق

امروزه آگاهی جامع تری از ارتباط الگوهای رفتاری با بستر بروز آن حاصل شده است. یکی از نتایج این آگاهی ها، بحث «مکان» به عنوان محصول تعامل انسان با ابعاد فرهنگی و اجتماعی با محیط پیرامون است. دو پرسش این پژوهش این است که کدام مؤلفه های کیفی عینی ذهنی فضای باز شهری، در برقراری ارتباط با کودکان مؤثر هستند؟ نگاه به پیشینه تاریخی حضور کودک در فضاهای شهری ایران، چه نتایجی را برای بهبود اوضاع پیشنهاد می کند؟ از آن جایی که در حال حاضر فضاهای باز شهری در شهرهای کنونی ایران، در روند شکل گیری خود از ضرورت طراحی و مدیریت این فضاها در ارتباط با تأثیر پرورشی آنها بر شخصیت و هویت کودکان بی بهره ماند، فرض اصلی نوشتار این است که با کاربری رویکردی یکپارچه و کل نگر به موضوع کودک و فضای باز شهری از دو جنبه روان شناختی، کاربردی و تأمل در آموزه های شهر سنتی ایران در مواجهه با کودک، می توان به رهیافتی در برقراری تعامل کودک با فضای باز شهرها دست یافت. در این باره با تغییر نگرش به موضوع کودک، نه به عنوان بزرگسال تکامل نیافته، بلکه به عنوان انسانی با خواست ها و نیازهای خاص و هم چنین تغییر در نگاه به موضوع فضای باز شهری نه به عنوان فضا، بلکه به عنوان «مکان» که شامل تعامل پیچیده بین پاسخ های ادراکی، شناختی و عاطفی است، می توان به نتایج قابل تأملی در برقراری تعامل و ایجاد حس تعلق کودکان به آن دست یافت.

۲- مبانی نظری تحقیق

۲-۱- فضای شهری

فضاهای شهری بخشی از فضاهای باز و عمومی شهرها هستند که به نوعی تبلور ماهیت زندگی جمعی میباشند، یعنی جایی که شهروندان در آن حضور دارند. فضای شهری صحنهای است که داستان زندگی جمعی در آن گشوده میشود. فضایی است که به مردم اجازه میدهد که به آن دسترسی داشته باشند و در آن فعالیت کنند. در این فضا فرصت آن وجود دارد که برخی مرزهای اجتماعی شکسته شوند و برخوردهای از پیش تدوین نیافته به وقوع بپیوندند و افراد در یک محیط اجتماعی جدید با هم اختلاط یابند. بنابراین شرط اساسی برای اینکه یک فضای عمومی، فضای شهری محسوب شود این است که در آن تعامل و تقابل اجتماعی صورت گیرد.

۲-۲- محله

واژه محله، با توجه به زمان و مکان جغرافیایی، دارای تعاریف متفاوتی می باشد که دقیقاً از نوع زندگی مردم و روحیات آنها و همین طور وضعیت فرهنگی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی جامعه نشأت می گیرد. در محاوره های فارسی، محله هم یک واحد فیزیکی است و هم یک واحد اجتماعی، که به ویژه از نظر اجتماعی دارای وجوه مشترک باشند. به لحاظ معنایی جای حلول، فرود، جا و مکان می باشد، و محله جایی برای نمود عینی آنهاست. محله جلوه و مفهومی از مکان است. این مکان متشکل از فضاهایی برای انجام فعالیت های انسان هایی است که در آن محله زندگی میکنند یا برای انجام امری یا دریافت خدماتی به آن مراجعه می نمایند. با تأکید بر بعد کالبدی آن، مفهوم دیگری با "Neighborhood" در کنار مفهوم محله معادل میباشد. در "Community" تأکید بر بعد اجتماعی مطرح می گردد و آن اجتماعات محلی معادل شبکه ای از اجتماعات مردمی با هویت، علائق و نظریه "Community" ادبیات شهرسازی نیز مفهوم های مشترک در سطح محلی که شناخت، فرصت و حمایت های دو سویه ای برای دوستی و همکاری فراهم می آورند، می باشد. کوچکترین واحد عملکردی تقسیمات شهری محله است. در این تعریف سلسله مراتب تقسیمات شهری عبارت است از: شهر، حوزه، منطقه، ناحیه و محله. فرض بر این است که محله در برگیرنده مساحتی از شهر است که در شعاع یک دبستان قرار دارد. شعاع دسترسی مسافتی است که دانش آموز به صورت پیاده در ۱۵ دقیقه بتواند از خانه تا دبستان طی نماید. این فاصله از ۵۱۱ تا ۸۱۱ متغیر است.

۲-۳- کودک و خصوصیات آن

طبق تعریف فرهنگ فارسی معین، کودک به معنای کوچک، صغیر و فرزندی که به حد بلوغ نرسیده «دختر یا پسر» یا طفل آورده شده است. در فرهنگ میراث آمریکایی نیز از کودک به عنوان شخصی که بین تولد تا بلوغ قرار دارد، یاد شده است. در دو معنای فوق تعریف کودک یکسان است. از جانب دیگر، معنای کودک در دیگر قوانین داخلی کشور با یکدیگر فرق می کند، به عنوان مثال طبق تبصره ۱ از قانون مجازات اسلامی طفل کسی است که به حد بلوغ شرعی نرسیده باشد. با توجه به تعاریف فوق می توان چنین نتیجه گیری نمود که منظور از کودک، کسی است که به سن بلوغ نرسیده است. هرچند این قانون بر طبق قانون ایران برای دختر و پسر متفاوت است. رشد جسمی و فیزیولوژیکی یک کودک تحت تأثیر عوامل مختلفی مانند عوامل ژنتیکی، وضعیت تغذیه، شرایط عمومی بدن و نیز فرصت برای حرکت و تمرینهای ورزشی قرار می گیرد. رشد جسمانی کودکان در سه سال اول زندگی خیلی سریع انجام می گیرد و بعد از آن به تدریج از سرعت رشد کاسته می شود ولی همچنان ادامه دارد. کودک فعال و پر انرژی است و در ضمن مستعد ابتلا به بیماریهای دوران کودکی است. دوره سنی در نظر گرفته شده برای کودکان در پژوهش حاضر که حاصل بررسی کتب موجود در زمینه کودکان و نظر کارشناسی پژوهشگران بوده شامل رده سنی ۳ تا ۱۲ سال است و به عنوان یک فرضیه پیشنهاد شده است. زیرا در حدود ۳ سالگی کودکان برای اولین بار، با پا گذاشتن در بیرون خانه با محیط پیرامون

6 (2), 2021

دوره ۶، شماره ۲

تابستان ۱۴۰۰

فصلنامه پژوهشی

مهندسی معماری

و جهان خارج از خانه تماس می گیرند. مکان ها یا حوزه های تحرک کودکان تا ۱۲ سالگی، شامل مرزهای ناحیه یا منطقه شهری و تا حدود ۹۰۰ متر است. اما مبانی پیشنهادی پژوهش نیز شامل فضاهایی خواهد بود که در حدود ۳۰۰ متر از خانه قرار دارند.

۲-۴- خلاقیت

نظریات متفاوتی در خصوص خلاقیت وجود دارد؛ به این معنا که گروهی خلاقیت را مفهومی شناختی می انگارند که با فرآیندهای عالی ذهن نظیر تفکر، هوش، تخیل و پردازش اطلاعات تعامل دارد و عده ای نیز آن را مفهومی چندبعدی میدانند که مجموعه ای از عوامل اجتماعی و شناختی بر آن مؤثر است، به عبارت دیگر خلاقیت را متأثر از تأثیرات محیطی میدانند. از آنجا که خلاقیت دارای معیارهای رفتاری، کالبدی و معنایی است، میتوان طبق جدول ۳ به بررسی ابعاد مختلف آن پرداخت.

جدول ۲ معیارهای ایجاد خلاقیت

راه ایجاد خلاقیت	تأثیر
تدوین بازی های خلاقانه	-ارضای روحی روانی و کنجکاوی کودک -عملی کردن تصورات و افکار
خلق ایده های نو	ترغیب در جهت انجام فعالیتهای خلاقانه بیشتر
برانگیختن حس کاوشگری	ایجاد حس کنجکاوی نسبت به محوطه های بازی با تنوع در حد معقول
ایجاد روابط آزادانه گرم و صمیمانه با کودک	- افزایش رشد و بروز خلاقیت بیشتر - ایجاد علاقه
پیروی از الگوهای رفتاری خاص در بازی	تجربه وضعیت غیر متداول و ایجاد اندیشه های نو در کودک
رعایت مقیاس برای کودک	- بالا بردن درک کودک از فضا - ایجاد حس تعلق خاطر نسبت به فضا
کالبدی	- امکان تغییر فضا توسط کودک - امکان مشارکت کودک در طراحی محیط - استفاده از موقعیت های جدید - افزایش اعتماد به نفس - شکل گیری ایده های نو در ذهن کودک
استفاده از طبیعت (به وسیله ی ترکیب فضا با طبیعت)	کاوش، جستجری، تجربه و بازی و رشد شناختی کودک
بهره گیری از عناصر طبیعی در طراحی فضا(خاک، آب و...)	شناخت کودک با مواد و مصالح طبیعی مثل: گل، شن، خاک و آب - قری شدن حواس پنج گانه کودک ارتقاء اعتماد به نفس و ایجاد فرصت برای کارهای خلاقانه
ایجاد حس خلوت و آرامش در فضا	ارتقاء اعتماد به نفس و ایجاد فرصت برای کارهای خلاقانه
معنایی	- ایجاد فعالیت های جمعی - رشد و توانایی مهارت های اجتماعی - فعال کردن حس شهودی کودکان
اجرای برنامه هایی مثل: انتخاب گزینش و کاشت گونه های گیاهی در محوطه باز خانه کودک	ایجاد حس مشارکت
ایجاد دید و منتظر مناسب درختان و فضاهای چمن کاری شده)	- ایجاد حس امنیت و آسایش - ایجاد آزادی اندیشه و خیال در کودک

۲-۵- بازی

مرزهای بین بازی و سایر فعالیت ها نظیر کار، کاوش و یادگیری لزوماً همواره روشن نیست. با وجود این، روانشناسان عناصری معین از بازی را شناسایی کرده اند در زیر به برخی از آنها اشاره شده است: ساده ترین تعریف هایی که از بازی ارائه شده، عبارت است از: بازی، کاری است که به قصد لذت و تفریح انجام شود و فایده ای در بر نداشته باشد. بازی کودک فعالیتی است که در عالم بدون مسئولیت

جدول ۱ نردبان سنی و شعاع نفوذی کودک (مآخذ: نگارنده؛ - اقتباس از: بهروزفر ۱۳۸۰، ۳۲-۶۹)

گروه سنی	شعاع نفوذی	محدوده
۳ تا ۵ سالگی	حدود ۱۰۰ متر از خانه	خیابان، مجموع چند خانه (همسایگی، سطوح باز بیرون از خانه، خیابان های بن بست، پیاده روها، زمین بازی)
۵ تا ۸ سالگی	حدود ۳۰۰ متر از خانه	ناحیه مسکونی (زمین های بازی، سطوح نزدیک همسایگی، پارکهای نزدیک، حیاط مدرسه، میدان های بازی)
۸ تا ۱۲ سالگی	حدود ۸۰۰ متر از خانه	ناحیه و منطقه شهری (بخش هایی از سطوح شهری، پارک های بزرگتر، مناطق استراحت و تفریح، تاسیسات ورزشی)

6 (2) , 2021

دوره ۶، شماره ۲

تابستان ۱۴۰۰

فصلنامه پژوهشی

بازی در هر محیطی و مخصوصاً فضاهای بیرونی نقشی مهم در زندگی دارد و باعث پیشرفت سلامت کودکان می شود. بعلاوه، متخصصان کودک نیز عنوان می کنند که بازی نقش مهمی در آسان سازی فرآیند یادگیری دارد. بهترین روش آموزش یک کودک جهت دریافت اطلاعات گوناگون، تمرین است تا دستورالعمل تئوری. بازیها فرصتهایی برای چنین تمریناتی فراهم میکنند. براساس نوع بازی، فعالیتهای، تکرارها، و مشاهدات رشد فیزیکی، شناختی و اجتماعی کودک تحت تاثیر قرار می گیرد. طی بازی، کودکان باید از مداخلات والدین دور باشند. به این خاطر که کودکان در جستجوی چیزهای جدید بوده و ظرفیت هایشان را آزمایش میکنند، و در نتیجه هنگامی که در بازیهایشان آزاد هستند دنیای خود را گسترش میدهند. تحقیقات درباره این موضوع نشان داده است که بازی اثرات زیادی روی رشد و یادگیری کودک دارد. همچنین بازی عامل مهمی در پرورش عقلی کودک بشمار میرود و بهترین شکل فعالیت کودک در سنین پیش از دبستان است. فعالیت فکری کودک ضمن بازی، همواره با تصور همراه است. شخصیت کودک ضمن بازی شکل میگیرد. ضمن بازی همه جوانب شخصیت کودک در اتحاد و همکاری با همبازیها شکل میگیرد. همچنین بازیهای آموزشی موجب تقویت حواس و رشد قوای ذهنی و اجتماعی کودک میشوند، به شرط آن که سعی کنیم کنترل اصلی بازی در اختیار کودک باشد و جهت و مسیر آن را او تعیین کند.

۲-۶- فضای ایده آل برای بازی کودک

فضاهای بازی در دو گروه:

- ۱- فضاهای بازی رسمی مثل پارک ها و زمین های بازی شامل زمین بازی سنتی : تاب و سرسره و ...
 - ۲- زمین بازی معاصر : مجموعه مرکب بازی با عملکردهای گوناگون، زمین بازی خلاق و ماجراجویی شامل قطعاتی به ظاهر بی ارزش چون تایرهای فرسوده، الوار و ... که به کودکان امکان ساخت چیدمان های جدید را می دهد و به دلیل انعطاف پذیری با خواست کودکان، در رشد جسمی و شناختی آنان از محیط بسیار مؤثر است.
- این فضاها بخش بسیار مهمی از محیط روزمره کودکان را تشکیل می دهند. از آنجایی که کودکان دنیای اطراف خود را نوعی زمین بازی تصور می کنند، طبیعت بستر مناسبی است که می تواند آن را ساعت ها به خود مشغول سازد. از این رو فضاهای دلخواه کودکان، فضایی مملو از عناصر طبیعی چون گیاهان، درخت ها، آب و خاک، شن، حیوانات و حشرات است. دلیل ایا امر سه کیفیت محیط های طبیعی است که شامل تنوع تمام پذیر آن، انسان ساخت نبودن آن و حس جاودانگی و پایان ناپذیری آن هاست.

۳- روش تحقیق

پژوهش حاضر به نوعی یک تحقیق میان رشته ای طراحی و روان شناسی محیطی است. پژوهش حاضر از نوع کیفی است. همچنین با توجه به اهداف بیان شده، نوع تحقیق حاضر، کاربردی می باشد و از نظر چگونگی به دست آوردن داده های مورد نیاز، این پژوهش از نوع توصیفی- تحلیلی می باشد. به جهت آن که در روند پژوهش به توصیف ویژگی های کودکان پرداخته می شود و از نظرات و مشارکت

این گروه در تصمیم گیری و ارائه الگوی نهایی بهره گرفته می شود. برای تحقق این امر با هدف اصل دستیابی به ویژگی های ساختاری پارک محله براساس رویکرد افزایش خلاقیت کودکان، باروش های کیفی، پرسشنامه، مصاحبه و تحلیل های گرافیکی (تحلیل عکس، نقشه و نقاشی کودکان) نظرهای کودکان و فضاهای محله بررسی گردید. برای پیاده سازی این روش ها دانش آموزان یکی از مدارس شهرستان اسفراین به عنوان نمونه موردی انتخاب شد. کودکان سنین ۷ تا ۱۲ سال و تعدادی از والدین آنها با روش های پرسشنامه، مصاحبه و نقاشی مورد مشارکت قرار گرفتند. ابزارهای استفاده شده برای جمع آوری داده ها و اطلاعات، مطالعات کتابخانه ای و مطالعات میدانی بوده که با استفاده از مشاهده ی کودکان، نقاشی کودکان و مصاحبه های نیمه سازمان یافته در حین کشیدن نقاشی با کودکان داده ها و نتایج مورد نیاز گردآوری شده است و با استفاده از تحلیل های گرافیکی فضاهای مرتبط با کودکان و نیازهای آنها بررسی گردید.

جدول ۳ شرایط مناسب جهت رشد جسمی و روانی کودکان (مآخذ: نگارنده؛ ۶۹۲۲- اقتباس از: بهروزفر)

عوامل	توضیحات
۱ بازشناسی (به جا آوردن خود)	کودک باید بتواند خود را در یک ناحیه مسکونی بازشناسد؛ یعنی خود را بعنوان یکی از کودکان در جامعه کودکان ناحیه مسکونی ببیند و احساس کند.
۲ احساس تعلق	کودک خود را متعلق به ناحیه مسکونی و ناحیه مسکونی را متعلق به خود بداند.
۳ امنیت	شرایط ایمنی فیزیکی و روانی کودک باید در حد قابل قبول فراهم باشد.
۴ بهداشت	شرایط بهداشت فیزیکی و روانی کودک باید در حد قابل قبول فراهم باشد.
۵ امکان ایجاد تماس	کودک باید بتواند با همسالان و هموعان ساکن در ناحیه مسکونی خود، تماس و ارتباط کافی و معقول برقرار کند.
۶ بازی	شرایط مناسب برای بازی های گروهی و انفرادی کودک باید فراهم باشد.
۷ آزادی تحرک	شرایط فیزیکی و روانی مناسب برای تحرک آزاد و مستقل کودک باید فراهم باشد.
۸ هماهنگی با شرایط بزرگسالان	نباید تعارض بزرگ و یا غیر قابل حلی بین انتظارات و شرایط کودکان و انتظارات و امکانات نظارت بزرگسالان باشد.
۹ ارتباط	شرایط لازم جهت برقراری و حفظ پیوند فیزیکی، روانی، عاطفی و اجتماعی مستمر با زندگی روزمره و فعالیت های عادی زندگی بزرگسالان باید فراهم باشد.

۴- یافته های تحقیق

به منظور آزمون فرضیه حاضر و شناخت نیازها و انتظارات کودکان در جهت ارتقای کیفیت پارک بازی کودکان با استفاده از روش تحلیل محتوا و با بررسی نقاشی های ترسیم شده توسط کودکان مورد مطالعه که با ابزارهای مشارکتی مانند: تحلیل گرافیکی و طرح سؤالات مرتبط جهت توجیه و درک بهتر خواسته های پژوهش حاضر الگوهای طراحی در فضاهای بازی جستجو شد تا توسط تحلیل محتوای نظرات کودکان در راستای تعریف و توصیف فضاهای بازی با کیفیت که نیازهای آنان را برآورده سازد بتوان الگوهای طراحی پارک

شکل ۲ عدم وجود وسایل بازی مناسب

شکل (۳) در این تصاویر کودکان محدوده این پارک انتظارات خود را از زمین بازی ایده آل خود، وجود مواردی چون: محوطه شن بازی، استخر یا حوضچه آب و ماهی، سرویس بهداشتی و کلبه های کوچک ترسیم نموده اند.

شکل ۳ انتظارات کودکان از زمین بازی ایده آل

بازی ایده آل آنان را مطرح ساخته و در نتیجه بیشترین میزان فصل مشترک را میان نظرات کودکان داشته باشیم. در این فرآیند و براساس تحلیل های نقاشی های کودکان، نتایج زیر قابل برداشت است:

در شکل (۱) کودکان الگوی فضای بازی مدنظر خود را وجود بازی های فکری در قالب زمین شطرنج، سرسره های چرخشی و طولانی، تابهای قابل تنظیم (از نظر دور چرخش)، محوطه بازی های گروهی (اعم از وسطی، استپ هوایی کرده اند. همچنین وجود سطل زباله در پارکها از نکات مورد توجه ترسیم شده در این نقاشی ها است.

شکل ۱ الگوی فضای باز در نقاشی کودکان

شکل (۲) بدلیل عدم وجود وسایل بازی مناسب در این پارک، آنها انتظارات خود از زمین بازی را وجود وسایل بازی سنتی اعم از تاب، چرخ و فلک، سرسره و فضای سبز نقاشی کرده اند. همانطور که ملاحظه می شود، انتظارات کودکان از این پارک بسیار پایین می باشد.

بررسی و تحلیل نقاشی های ترسیم شده در فضاهای مورد مطالعه نشان می دهد که توجه به نوع وسایل و مبلمان بازی، رنگ، بازی های گروهی، جریان آب در محیط بازی، وجود عناصر تخیلی و بالا بردن تنوع و طیفی از خدمات و فعالیت های در حیطه شهروندان کوچک مقیاس جامعه به عنوان فاکتورهای اصلی در طراحی اینگونه فضاها جهت تعامل آنان با یکدیگر و تصمیم سازی های محیطی است لذا با توجه به موارد گفته شده و با بررسی نقاشی های ترسیم شده توسط کودکان محدوده مورد پژوهش، فرضیه وجود رابطه معنادار بین شناخت نیازها و انتظارات برای ارتقاء کیفیت زمین بازی مورد تأیید قرار می گیرد. یعنی می توان با شناخت و درک نیازها و انتظارات کودکان، کیفیت زمین بازی کودکان را ارتقاء بخشید.

۴-۱- تحلیل پرسشنامه و نظرخواهی از کودکان

با توجه به شاخص های شهر دوستدار کودک (جدول ۲)، سؤالات پرسشنامه در راستای اهداف تحقیق تهیه گردید که سازه های مورد بررسی، شامل ۵ معیار موقعیت مکانی بازی، نوع تعاملات اجتماعی، دسترسی، مشارکت و ایمنی و امنیت است که در بین ۱۲۰ نمونه

موردی بررسی قرار گرفت که نتایج در جدول (۴) زیر دیده میشود. همچنین از آنجا که بعد دیگر این تحقیق بررسی و ارتقاء خلاقیت است و طبق جدول ۲ در سه حیطه رفتاری، کالبدی و معنایی میتوان خلاقیت را بررسی نمود، پرسشنامه ای نیز در همین راستا شکل گرفته و در جامعه نمونه توزیع گردید که نتایج آن در جدول ۵ دیده میشود.

جدول ۴ تفسیر نقاشی های کودکان شهر اسفراین از وضع موجود و مطلوب پارک های شهر

وضعیت موجود پارک های شهر اسفراین از نظر کودکان	پارک ایده آل کودکان
-عدم توجه شهروندان به بهداشت عمومی مثل ریختن زباله در پارک و کثیف بودن سرویس های بهداشتی	-بدون آلودگی و زباله
-خشک بودن درختان و گیاهان به دلیل کم آبی تر	-دارای فضای سبز، درخت، گل و گیاه
-وسایل نقلیه در محله که موجب آلودگی صوتی گردیده است	-دارای فضای بازی زمین بازی برای کودکان
-عدم احساس امنیت و ایمنی در پارک ها	-دارای شهر بازی و امکانات تفریحی
-نبود امکانات تفریحی و وسائل بازی	-دارای استخر و قایق تفریحی
-عدم وجود کفپوش مناسب در پارک ها	-قرار گیری پارک در مکان هایی به دور از ماشین ها و تردد وسایل نقلیه و دور بودن از سر و صدا
-استاندار نبودن وسائل ورزشی پارک	-پاکیزگی محیط پارک
-فاقد صندلی و فضای نشستن	-استفاده از رنگ های شاد و دیوارهای نقاشی شده
-نبود نور کافی و مناسب پارک ها برای استفاده در شب	-وجود عناصر طبیعی مثل آب و خاک و امکان بازی کردن با آنها
-تعداد کم و کافی نبودن وسائل بازی	-وجود حیوانات اهلی و باغ وحش
-عدم جذابیت و هیجان انگیز نبودن بازی ها	-امکان حضور والدین و همسالان و افراد در فضا عمومی پارک
-نبود کافی شاپ و مغازه در پارک	-وجود فضای پیاده روی و دوچرخه سواری
-نداشتن تنوع در وسائل بازی، تکراری و یکنواخت بودن	-طراحی فضاها به اشکال کودکانه از قبیل شهر شکلاتی، ادوات موسیقی و شخصیت های کارتونی
	-وجود بعضی از وسایل بازی خاص مثل ترانبولین در پارکها
	-وجود زمین بازی مثل زمین فوتبال و والیبال

۴-۲- انتظارات کودکان

با توجه به اینکه از کودکان خواسته شده بود مکانهای بازی مورد علاقه خود را نقاشی کنند، ملاحظه کردید که بیشتر کودکان بدلیل عدم وجود ذهنیت قبلی و هوش خلاق از فضای خاص و وسایل بازی مدرن، خواستار وجود حداقل امکانات سنتی از قبیل: تاب و سرسره، الاکلنگ را دارند. دغدغه کودکان همانطور که در نقاشی های ترسیمی ملاحظه می گردد مواردی از قبیل: رایگان بودن، بزرگ مقیاس بودن اقلام نامبرده شده و یا طول و پهنی در پیچ بودن سرسره موجود در فضاهای بازی می باشد. به ندرت ملاحظه گردید کودکانی که قبلا و با حضور در اماکن مشابه در شهرها و مناطق دیگر را دارند لزوم وجود استخر آب و فعالیت ماهیگیری (اغلب دختران) و وجود محوطه شن بازی و زمین جنگ (اغلب پسران) را ترسیم نموده اند.

با توجه به شرایط اقتصادی محله ی مورد مطالعه ملاحظه کردید که کودکان ساکن در این محله که شرایط اقتصادی و بالطبع آن امکانات فضای بازی پایین تری دارند بسیار کم توقع ولی در مقابل کودکان با خانواده هایی که شرایط اقتصادی مطلوب تری دارند توقعات بیشتری دارند. به عنوان مثال وجود دکه اغذیه فروشی در محلات با شرایط اقتصادی مطلوب جزء دغدغه های اصلی کودکان بوده است. از دیگر موارد قابل ذکر می توان به درخواست دختران برای تفکیک پسران در استفاده از وسایل بازی اشاره نمود. چنین استنتاج می شود که عدم شناخت توانایی ها و نیازهای مطلوب جنسیتی کودکان باعث درگیری فکری و روانی آنان گردیده تا دختران خواستار تفکیک زمین و وسایل بازی خود از پسران شوند.

۵- نتیجه گیری

کودکان نگرش ها و ترجیحات متفاوتی در فضاهای شهری دارند. در یک بیان کلی میتوان چنین اظهار داشت که یک فضای شهری باید برای همه افراد و با هر سطح درآمد و با هر محدودیت فیزیکی، صرف نظر از این که در آن نواحی ساکنند یا نه، قابل دسترس (اجتماعی - فیزیکی) بوده، و آن فضا باید بتواند با خصیصه های موجود در خود، امکان حضور مساوی تمامی ساکنین و استفاده کنندگان شهری را متناسب با نیازهای اجتماعی شان فراهم آورد. به عنوان نمونه برای تأمین دسترسی نباید تنها شرایط ایده آل نوجوانان در نظر گرفته شود، بلکه نیازهای معلولان و یا کودکانی که تمایل دارند به فعالیت های ساده نظیر دوچرخه سواری در این فضاهای اجتماعی عمومی شهری بپردازند نیز در نظر گرفته شوند

جدول ۵ توزیع فراوانی داده های مربوط به پارک دوستدار کودک

معیار	پرسش	فراوانی (درصد)	میانگین
موقعیت مکانی بازی	از بین آب، خاک، حیوانات و بازی در طبیعت و فضای سبز کدام یک را برای بازی بیشتر دوست دارید؟ ۱. آب ۲. خاک ۳. حیوانات ۴. بازی در طبیعت و فضای سبز	ارتباط با حیوانات: ۴۴,۸٪ فضای سبز: ۳۱,۸٪ آب: ۲۱,۶٪ خاک: ۱,۸٪	۲,۸۷
تعاملات اجتماعی	دوست دارید با چه کسانی فعالیتها و اوقات فراغت خود را بگذرانید؟ ۱. تنها ۲. والدین و اعضای خانواده ۳. دوستان و همسالان ۴. بچه های فامیل و آشنایان	دوستان و همسالان: ۴۲,۴٪ والدین: ۲۲,۷٪ بچه های فامیل: ۸,۲۰٪ تنها: ۱۴,۱٪	۲,۷
دسترسی	فاصله زمانی خانه شما تا نزدیکترین پارک محله به صورت پیاده چند دقیقه است؟ ۱-۵ دقیقه ۲-۱۰ دقیقه ۳. بیشتر از ۱۰ دقیقه ۴. نبود پارک در محله.	نبود پارک در محله: ۳۷,۲٪ ۵ دقیقه: ۳۵,۲٪ 10-5 دقیقه: ۱۶,۱٪ بیشتر از ۱۰ دقیقه: ۱۱,۵٪	۲,۴۸
مشارکت	چه فضاهایی دوست دارید در پارک باشد؟ (اگر شهردار بودید دوست داشتید چه فضایی را در پارک می ساختید؟) خانه اسباب بازی موزه کودک سالن موسیقی مخصوص کودکان فروشگاه های کودک و نوجوان فضای سبز فضای مخصوص دوچرخه سواری سیرک و نمایش های محلی سینمای مخصوص کودکان خانه کتاب سالن ورزشی و استخر زمین بازی - سایر	سالن ورزشی و استخر: ۱۳,۸٪ زمین بازی و پارک: ۱۳٪ سیرک و نمایش های محلی: ۱۲,۷٪ فضای مخصوص دوچرخه سواری: ۱۲٪	۶,۴۷
ایمنی و امنیت	با چه وسیله به پارک میروید؟ ۱. پیاده ۲. اتوبوس ۳. دوچرخه ۴. وسایل حمل و نقل عمومی	اتوبوس: ۸۵,۹٪ پیاده: ۷,۶۵٪ دوچرخه: ۴,۴٪ وسایل عمومی: ۲,۱٪	۲,۰۱
	محله بازی شما در محله کجاست: ۱. کوچه های محله ۲. زمین بازی و پارک محله ۳. مجموعه ورزشی محله ۴. حیاط خانه یا فضای باز مجتمع	حیاط خانه یا فضای باز مجتمع: ۳۴,۴٪ زمین بازی و پارک محله: ۲۱,۱٪ کوچه های محله: ۱۳,۵٪ مجموعه ورزشی محله: ۱۰,۹٪	۳,۶۶

[۶] ابراهیمی، حمیدرضا و سعیدی رضوانی، نوید و معانی منجیلی، آرزو، ۱۳۹۰ تدوین اصول طراحی فضاهای باز کودکان با تاکید بر گروه سنی ۵ تا ۱۲ سال (مطالعه موردی: رشت) باغ نظر، شماره ۱۹۰ ص

- [7] M. Chavis .David & Wandersma .Abraham. ۱۹۹۰. Sense of Community in the Urban Environment
[8] A Catalyst for Participation and Community Development . Community psychology. ۱۸.no.1 page 55-81

همچنین میتوانیم با آگاهی از توانایی ها و مهارت های کودکان و با زمینه سازی آن در محیط های شهری باعث افزایش حضور کودکان در شهر شویم و با حس مشارکت و استقلال که در پی تعاملات اجتماعی کودک در شهر به وجود می آید، باعث کسب تجربه و اعتماد به نفس در کودکان شده و در نتیجه باعث افزایش خلاقیت در آنها شویم. یافته های تحقیق در خصوص پارک محله با توجه به جدید بودن موضوع، نشان داد که تأسیسات و تسهیلات اجتماعی کودکان همانند سایر اقشار جامعه دچار کمبودهایی هستند مانند فقدان امکانات تفریحی و فضای سبز در سطح شهر و محلات، عدم امنیت کافی در سطح معابر عمومی و فضای شهری برای کودکان بخشی از مشکلات موجود است. بنابراین تعبیه فضاهای بازی که صرفاً میتواند پارک نباشد، کمک شایانی به رشد و شکوفایی کودکان مینماید. بهتر است در کلیه فضاها، معابر و پیاده روهای شهری با استفاده از طراحی متفاوت با رنگ، نور و یا مبلمان شهری متناسب، فضای شهری را برای کودکان جذاب تر نمود تا کودکان امروز و آینده تنها شاهد شهری خاکستری و بی رنگ و بو نباشند و باید محیطی فراهم کرد تا کودک بتواند معنایی با مکان شهری برقرار کند.

۶- منابع

- [۱] کامل نیا، حامد و حقیر، سعید، ۱۳۸۸ الگوهای طراحی فضای سبز در شهر دوستدار کودک (نمونه موردی: شهر دوستدار کودک بم)، باغ نظر، شماره ۱۲۰ سال ۶۰، ص
- [۲] رفیع پور، فرامرز، ۱۳۹۲ آنا تومی جامعه: مقدمه ای بر جامعه شناسی کاربردی، نشر شرکت سهامی انتشار
- [۳] رجایی، ژیل و حاجی قاسمی، فرزانه، ۱۳۹۲ منظر شهری دوستدار کودک رویکرد منظرین در محیط شهر، منظر، شماره ۲۳۰-۲۵ ص
- [۴] برک، لورا، ۱۳۹۸ روانشناسی رشد جلد اول (از لقاح تا کودکی)، سید محمدی، یحیی، ارسباران
- [۵] ریان، آسیه، ۱۳۹۵ تحلیلی بر شاخصهای اجتماعی شهر دوستدار کودک نمونه موردی محله آزادشهر مشهد، پایان نامه کارشناسی ارشد برنامه ریزی شهری، موسسه آموزش عالی خاوران مشهد

6 (2) , 2021

دوره ۶، شماره ۲

تابستان ۱۴۰۰

فصلنامه پژوهشی

The effect of green spaces (neighborhood park) on the mental health (happiness) of the residents, case study of Mirdamad and Maghsodieh neighborhoods in Tabriz city

Amirreza Hashempoor *

MA Student of Urban Management, University of Tabriz, Tabriz, Iran

Mohammadreza Ezzatimehr

MA Student of Urban Planning, Tabriz Islamic Art University, Tabriz, Iran

*Corresponding author's email address:

Amirreza95120808@gmail.com

How to cite this article:

Amirreza Hashempoor, Mohammadreza Ezzatimehr, The effect of green spaces (neighborhood park) on the mental health (happiness) of the residents, case study of Mirdamad and Maghsodieh neighborhoods in Tabriz city, *Journal of Engineering and Construction Management (JECM)*, 2021; 6(2):22-28.

Abstract

The World Health Organization considers the environment to be influential on people's mental health. Ignoring the influential aspects of the built environment on the mental health of citizens has caused the formation of various mental and emotional problems for people in the society. The existence of stress, aggression, irritability, depression, boredom and physical complaints are the results of such conditions. Therefore, the aim of the current research is to investigate and explain the effect of the presence of green spaces (parks within the neighborhood) on mental health and happiness. To achieve this goal, two neighborhoods of Mirdamad (with sufficient and suitable green spaces) and Maqsoodieh neighborhood (without sufficient green spaces) in The agenda has been set. According to the topic of the research, the goal of the research has been formed in line with the research questions. It has been done in the residential areas of Mirdamad and Maqsoodieh at 1398-1399. To determine the level of happiness, the combination of two happiness measurement tools, Oxford and Fordyce, has been used. Then the data obtained has been analyzed by SPSS software and using descriptive statistics. The analysis of the data showed that there is a significant difference between the level of happiness of residents of residential areas and the level of access to green spaces and parks within the neighborhood. This means that the greater the level of access to green spaces within the neighborhood of residential areas, the higher the number of residential units. Residents have a higher level of happiness.

Keywords

Mental health, happiness, green space, neighborhood park, Mirdamad neighborhood and Maghsodieh neighborhood

تاثیر فضاهای سبز (پارک محله‌ای) بر سلامت روانی (شادمانی) ساکنین، نمونه موردی محله‌های میرداماد و مقصودیه در شهر تبریز

امیررضا هاشم پور *

دانشجوی کارشناسی ارشد مدیریت شهری، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران

محمد رضا عزتی مهر

دانشجوی کارشناسی ارشد طراحی شهری، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۵/۰۱، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۵/۲۱

ارجاع به مقاله:

محدثه محمدپور، شهاب عباس‌زاده، تاثیر فضاهای سبز (پارک محله‌ای) بر سلامت روانی (شادمانی) ساکنین، نمونه موردی محله‌های میرداماد و مقصودیه در شهر تبریز، مهندسی و مدیریت ساخت، ۱۴۰۰؛ ۶(۲): ۲۲-۲۸.

چکیده

سازمان بهداشت جهانی، محیط را بر سلامت روانی افراد تأثیرگذار می‌داند. نادیده انگاری جنبه‌های تأثیرگذار محیط ساخته شده بر سلامت روانی شهروندان، سبب شکل‌گیری مسائل مختلف روحی و روانی برای افراد جامعه شده است. وجود استرس، پرخاشگری، زودرنجی، افسردگی، بی‌حوصلگی و شکایات جسمانی نتایج چنین شرایطی است. از این رو هدف پژوهش حاضر، بررسی و تبیین تاثیر وجود فضاهای سبز (پارکهای درون محله‌ای) بر سلامت روان و شادمانی می‌باشد که برای تحقق این هدف دو محله میرداماد (دارای فضای سبز کافی و مناسب) و محله مقصودیه (فاقد فضای سبز کافی) در دستور کار قرار گرفته است. با توجه به موضوع پژوهش، هدف پژوهش در راستای پرسش‌های پژوهش شکل گرفته است. طرح پژوهش حاضر از نوع علی مقایسه‌ای است که به واسطه روش پیمایشی با توصیف همبستگی میان متغیرها به روش مقطعی در سال ۱۳۹۸-۱۳۹۹ در محلات مسکونی میرداماد و مقصودیه صورت گرفته است. برای تعیین میزان شادمانی از تلفیق دو ابزار سنجش شادمانی اکسفورد و فوردیس استفاده شده است. سپس داده‌های به دست آمده توسط نرم افزار SPSS و با بهره گیری از آمار توصیفی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. تجزیه و تحلیل اطلاعات نشان داد تفاوت معنی داری میان سطح شادمانی ساکنان محلات مسکونی و میزان دسترسی به فضاهای سبز و پارک‌های درون محله‌ای وجود دارد. به این معنی که هرچه میزان دسترسی به فضای سبز درون محله‌ای محلات مسکونی واحدهای مسکونی بیشتر باشد، ساکنین از سطح شادمانی بالاتری برخوردار هستند.

کلمات کلیدی

سلامت روان، شادمانی، فضای سبز، پارک محله‌ای، محله میرداماد و محله مقصودیه

6 (2), 2021

دوره ۶، شماره ۲

تابستان ۱۴۰۰

فصلنامه پژوهشی

تاثیر فضاهای سبز (پارک محله‌ای) بر سلامت روانی (شادمانی) ساکنین، نمونه موردی محله‌های میرداماد و مقصودیه در شهر تبریز

۱- مقدمه

از بدیهی ترین ویژگی های یک شهر آرمانی، خلق فضاهایی است که در عین پاسخ به نیاز شهروندان، زمینه رشد و تعالی آنان را نیز فراهم آورد. تحقیقات نشان داده است که کیفیات محیط زندگی، تأثیرات جدی بر سلامت روانی انسان ها دارد. طبق مطالعات انجام شده کیفیت محیطی محله های شهری از طریق مکانیزم هایی چون زمینه سازی جهت افزایش همبستگی اجتماعی و ارتقای سطح سرمایه اجتماعی، تقویت گروه های دوستی و مشارکت های درون محله ای، بهبود کیفیت مناظر محیط محله، بهبود کیفیات دسترسی به خدمات محلی، افزایش رضایت مندی سکونت و ارتقای امنیت محله نقش مهمی در ارتقا سطح سلامت روانی شهروندان و کاهش آزدگی های روانی فضاهای شهری دارند [۱]. در این پژوهش با فرض اینکه کیفیت محیطی پارک های درون محله ای محله های میرداماد و شهنواز بر سطح سلامت روانی شهروندان تأثیر دارد، به منظور آزمون این فرضیه و تبیین چگونگی این ارتباط؛ ابتدا ضمن مرور پیشینه مطالعات صورت گرفته و ارائه چارچوب نظری تحقیق، به آزمون وجود رابطه همبستگی ما بین کیفیت محیطی محله های شهری و سطح سلامت روانی ساکنین در دو گروه تحقیق پرداخته، و سپس از طریق تلخیص متغیرها با استفاده از تحلیل عاملی در قالب عام های کیفیت محیطی محله، و به کمک رگرسیون چند متغیره به ارائه مدلی جهت تبیین ارتباط بین ابعاد کیفیت محیطی محله های شهری و سطح سلامت روانی شهروندان می پردازد.

۱-۱- بیان مسئله

سلامت به عنوان یکی از شاخص های اصلی توسعه یافتگی جوامع و حقوق جهانی از موارد مورد تأکید اکثر کشورها است [۲]. فضاهای شهری و مسکونی معاصر سلامت در ابعاد جسمانی و روانی را تهدید می کند. تحقیقات گسترده در کشورهای غربی بیانگر تأثیر فرم و شکل شهر بر سلامت روان، جسمانی و اجتماعی افراد است. مطالعات صورت گرفته بیانگر این است که نابرابری در محیط اجتماعی و محیط فیزیکی محلات و مناطق شهری می توانند بر سلامت ساکنین مؤثر باشند. ارتباط دو جانبه بین سلامت فیزیکی و محیط قابل شرح نیست اما واقعیت های تجربی نشانگر احتمال وجود هم افزایی بین داده های اجتماعی و فعالیت های فیزیکی و محیط ساخته شده است. از آنجاییکه سلامت تحت تأثیر عوامل مختلف است لذا میزان برخورداری از سلامت در مقیاس های مختلف فضایی در جوامع متفاوت بوده در نتیجه شاخص های سلامت نیز متفاوت می باشد. سلامت نیازمند واکاوی تأثیر ماهیت ساختارشناسانه فضا در ارتباط با هر یک از مولفه های سلامت جسمانی، روانی و حس سلامت عمومی است. اگرچه از دید روانشناسی محیطی غیرمحمول به نظر می رسد که سلامت جسمانی و اجتماعی افراد، به طور مستقیم از ساختار فضا تأثیر ببپذیرد؛ اما تأثیر این دو مولفه بر ذهنیت، عینیت، روابط اجتماعی و کنش بین آنها غیر قابل چشم پوشی است.

۲-۱- سیر تحول تاریخی مفهوم سلامت در جامعه جهانی (پیشینه تاریخی)

مفهوم سلامت طی قرن ها تکامل یافته و به تدریج از یک مفهوم انفرادی که ریشه در نظریه میکروبی بیماری ها در اوایل قرن بیستم داشت، به صورت یک الگوی اجتماعی و یک هدف جهانی درآمده است [۳]. امروزه مفهوم سلامت ابعادی گسترده تر یافته که بسیاری از ابعاد زندگی انسان با محیط پیرامون آن را در بر می گیرد. و تنها در نداشتن بیماری و در حوزه سلامت فردی خلاصه نمی شود [۴]. پی جویی روند گرایش های زمانی سلامت نیز نشان می دهد، ابتدایی ترین نگاه ها به سلامت مربوط به اقدامات بهداشتی است که در انگلستان در سال ۱۸۳۲ برای رفع معضلات شهرنشینی آغاز شد و پس از آن تا نیمه اول قرن بیستم، با کنترل بیماری های عفونی نخستین انقلاب در سلامت روی داد. در این دوران در اثر عدم رعایت ضوابط بهداشتی در شهرها و اسکان در محیط های نامناسب، مرگ و میر ناشی از بیماری های عفونی، سو تغذیه یا امراض واگیردار اصلی ترین علت مرگ و میر بود [۵]. پس از این دوره با ایجاد رویکردهای جامع نگر در سال ۱۹۶۰ - ۱۹۷۰ و تقویت رویکرد فوق در سه بعد (۱۹۷۰-۱۹۸۰) به همراه برگزاری اولین کنفرانس بزرگ سازمان ملل در مورد محیط (۱۹۷۲- استکهلم) و تأکید اجلاس سالیانه بهداشت جهانی ۱۹۷۷ بر لزوم توجه ب بهداشت و محیط زیست در جوامع شهری استراتژی سلامت برای همه تا سال ۲۰۰۰ مطرح گردید و عصر انتقالی سلامت به عنوان انقلاب دوم سلامت روی داد. رویکرد سلامت در این دهه اقدامات بین بخشی خارج از حوزه بهداشت و سلامت برای ارتقا سلامت بود (۱۹۸۰-۱۹۹۰) با وجود اینکه در سال ۱۹۸۶ پروژه شهرهای سالم به عنوان حرکتی بین بخشی آغاز گردید، ولی به عدم انسجام رفتاری در اهداف توفیقی حاصل نکرد. در دهه آخر قرن بیستم تأکید مجددی بر رویکردهای بین بخشی جهت ارتقای سلامت و اهمیت یافتن تأثیر عوامل اجتماعی و اقتصادی و زیست محیطی در آن صورت گرفت و استراتژی سلامت برای همه قرن ۲۱ مطرح گردید [۵].

۲-۱- هدف پژوهش

هدف پژوهش حاضر، بررسی و تبیین تأثیر وجود فضاهای سبز (پارک های درون محله ای) بر سلامت روان و شادمانی می باشد که برای تحقق این هدف دو محله میرداماد (دارای فضای سبز کافی و مناسب) و محله مقصودیه (فاقد فضای سبز کافی) در دستور کار قرار گرفته است. با توجه به موضوع پژوهش، هدف پژوهش در راستای پرسش های پژوهش شکل گرفته است.

۳-۱- سوالات و فرضیات پژوهش

سوالات زیر پژوهش حاضر را هدایت می کنند:

۱. چه رابطه ای میان شادمانی سلامت روان ساکنین و فضای سبز (پارک های محله ای) در محله میرداماد وجود دارد؟
۲. چگونه رابطه میان دو مؤلفه نور روز در واحدهای مسکونی و شادمانی ساکنین قابل تبیین است؟

فرضیات زیر در این روند قابل پیش بینی هستند:

۱. علیرغم تعدد و تنوع مولفه های مؤثر بر شادمانی، تأثیر حضور فضای سبز در شادمانی معنی دار است.

6 (2), 2021

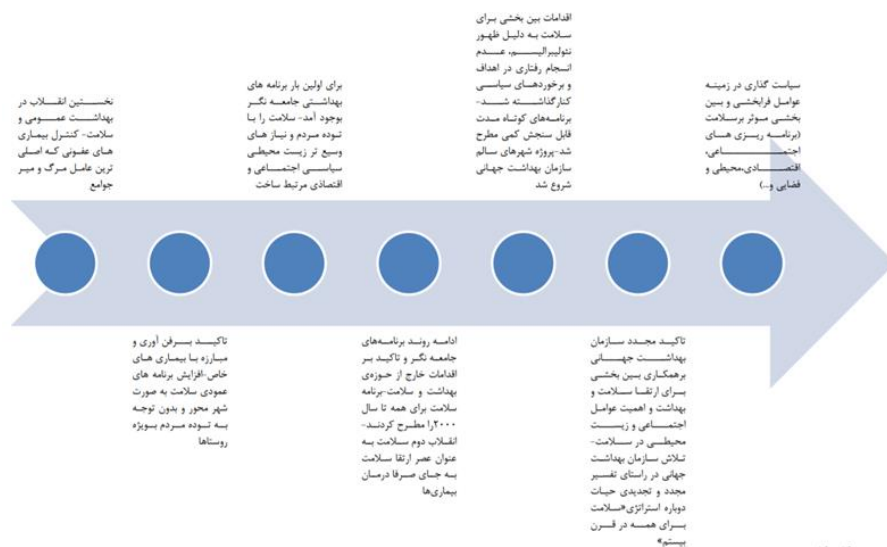
دوره ۶، شماره ۲

تابستان ۱۴۰۰

فصلنامه پژوهشی

۲. محله های با میزان فضای سبز (پارک درون محله ای) بیشتر ساکنان شادمانتری نسبت به محله های فاقد میزان فضای سبز (پارک درون محله ای) دارند.

نمودار ۱ تاریخچه سلامت- منبع: نگارندگان

۲- مبانی نظری

۲-۱- مفهوم سلامت

تعریف سازمان بهداشت جهانی (WHO) از سلامت از سال ۱۹۴۶ تا به حال تغییری نگارده اسات: «سلامت حالتی از تندرستی کامل فیزیکی روانی و اجتماعی است و تنها نبودن بیماری و ناتوانی نیست. لذت بردن از سطح قبال دسترسی از سلامت یکی از حقوق اساسی هر یک از انسان ها بدون امتیاز و برتری در نژاد مذهب اعتقادات سیاسی و موقعیت است. از دیدگاه سازمان بهداشت جهانی توانایی کامل برای ایفای نقش اجتماعی، روانی و جسمی سلامت نام دارد [۶]. در واقع در این تعریف بر هر دو جنبه جسمی و روانی سلامت تأکید شده است. سلامتی نه تنها نبود بیماری یا ناتوانی، بلکه حالتی از تندرستی فیزیکی، ذهنی و اجتماعی است. یکی از حقوق اساسی هر انسانی، بدون در نظر گرفتن برتری نژادی، مذهبی، باورهای سیاسی، اقتصادی و موقعیت اجتماعی، بهره مندی از بالاترین معیارهای قابل دسترس سلامتی است. (مرکز مطالعات و برنامه ریزی شهر تهران، ۱۳۹۴). سلامت را در جهان در ابعاد گوناگونی دسته بندی می کنند که یکی از این ابعاد را میتوان به گونه ای زیر بیان کرد:

- اجتماعی
- روانی
- جسمانی [7].

سلامت اجتماعی: برای دستیابی به سلامت اجتماعی در شهرها فضاهای شهری باید به گونه ای باشند که دارای ویژگی های نظیر اجتماع پذیری و افزایش روابط و تعاملات اجتماعی در فضا رعایت شده باشد.

سلامت روانی: برای دستیابی به سلامت روانی در شهرها فضاهای شهری باید به گونه ای باشند که هر گونه عوامل

استرس زا نظیر اغتشاشات بصری، آلودگی های صوتی، ازدحام و تراکم جمعیت در محیط شهری تعدیل شوند. در اثر تحقق سلامت روان در فضاهای شهری، باعث افزایش لذت، افزایش مهارت شهروندان میشود [۷].

سلامت جسمانی: برای دستیابی به سلامت جسمانی در شهرها فضاهای شهری باید به گونه ای باشند که شهروندان به فعالیت جسمانی نظیر پیاده روی ترغیب گردند که به دنبال این امر با افزایش سوخت و ساز در بدن که موجب کاهش در وزن و افزایش سلامت آنها می گردد که نتیجه این امر کاهش بیماری های غیرواگیردار ناشی از چاقی نظیر فشارخون بالا، افزایش احتمال وقوع سکته و ابتلا به دیابت می شود. از سوی دیگر یکی دیگر از مولفه های سلامت جسمانی کیفیت هوای شهری می باشد که در این امر حضور فضای سبز در جهت تعدیل آلودگی هوا نقش بسیار مهمی را ایفا می کند.

۲-۲- سلامت روان

مطالعات نشان می دهند قرار گرفتن در محیط طراحی شده با عناصر طبیعی در بهبود استرس و کاهش خستگی ذهنی مؤثر است. مطالعات نشان می دهد سکونت در مسکن دور از امکانات و تسهیلات جانبی لازم، عامل فشار روانی می باشد و در طرف مقابل وجود امکانات لازم در محله سبب می شود ساکنین سطح بالاتری از آسودگی روانی را تجربه کنند. Evans طبق مطالعات انجام شده، سکونت در ساختمان های بد نگهداری شده و کثیف و آلوده، می تواند عامل فشار روانی بر ساکنین شان باشد. نور طبیعی تأثیر مستقیم بر فعالیت بخش های درون مغز دارد. طبق مطالعات صورت گرفته، نور طبیعی روز بر احساس مثبت روانی، اثر مطلوبی دارد. بنابر مطالعات صورت گرفته آلودگی صوتی می تواند عوارضی نظیر خستگی روحی و جسمی، استرس و اضطراب، عصبانیت، افزایش فشار خون و غیره را به همراه آورد. ترس از وقوع جرم و جنایت و احساس ناامنی مشکلات ذهنی و

روانی عیدیه‌ای را برای افراد به همراه دارد. ایمنی و کیفیات ترافیک در مناطق شهری، بر سلامت روان و تندرستی افراد مؤثر شناخته شده است. ویژگی‌های معماری محیط، می‌تواند از طریق فراهم آوردن شرایط تجربه سطح بالاتری از حمایت‌های اجتماعی به تقویت سلامت روانی افراد کمک کنند. مطالعات متعدد انجام گرفته حاکی از این است که وجود دلبستگی به محل زندگی بر سلامت روان، رفتار فردی و عملکرد اجتماعی ساکنین نقش مؤثری دارد.

۲-۳- استرس

گسترش شهرها و در پی آن افزایش تراکم مسکونی و تردد بیش از اندازه‌ی خودروها در شهرها و از طرف دیگر کمبود فضای سبز و باز در شهرها باعث گردیده‌اند سلامت شهروندان به خطر بیفتد و شهروندان در روز با مشکلاتی بسیاری از جمله موارد مذکور مواجه می‌شوند و در نهایت یک زندگی با استرس را تجربه می‌کنند حال برای کاهش استرس در شهروندان مولفه‌ی شادمانی را در محیط شهری بررسی می‌کنیم. تا با افزایش شادمانی بتوان استرس در زندگی شهروندان را کاهش و سلامت روانی آنها را افزایش داد.

هانس سلیه که برخی او را پدر پژوهش درباره تنیدگی می‌دانند، استرس را اینگونه تعریف نموده است: استرس واکنش فیزیولوژیک بدن انسان است در مقابل هر تغییر، تهدید و یا فشار بیرونی یا درونی که تعادل روانی انسان را برهم می‌زند. وی استرس را طیف گسترده‌ای از محرک‌های قوی خارجی، جسمی و روانی تعریف می‌کند که می‌تواند سبب واکنش جسمانی گردد که آن را «سندرم سازگاری عمومی» نامیده است. سازگاری عمومی سه بخش مجزا دارد:

- واکنش هشداردهنده: بدن محرک‌های خارجی را شناسایی می‌کند.

- سازگاری: بدن در برابر عامل استرس، پیشگیری‌های دفاعی انجام می‌دهد.

- خستگی: بدن شروع به خاتمه اقدامات دفاعی می‌کند [۸].

در رویکردی دیگر چگونگی ادراک فرد از موقعیت مورد تاکید قرار می‌گیرد. در این دیدگاه، موقعیت‌ها به خودی خود استرس‌زا نیستند بلکه استرس ناشی از عدم موازنه‌ای است که بیم ادراک فرد از الزام‌های محیط پیرامونی و ارزشیابی وی از توانایی خویشتن در پاسخدهی به آنها به وجود می‌آید. بنابراین تنها زمانی که فرد نتواند با الزامات محیط پیرامونی مقابله کند، یا به عبارت دیگر بیم ضروریات محیط و ظرفیت‌های انسانی ناهمگرایی وجود داشته باشد، استرس ایجاد می‌گردد [۹]. در صورتی که طرح دربردارنده عناصر ایجادکننده آرامش و نشاط باشد، با کاهش تنیدگی، ایجاد نشاط و سایر اثرات مثبت روانی، شرایط بازسازی ذهنی پدید می‌آید. همراه با کاهش فرسودگی ذهنی ناشی از استرس و افزایش انرژی مثبت روانی، فرد قادر خواهد بود تعادلی بهتر، بین الزامات محیطی و توانمندی‌های شخصی خویش برقرار سازد [۱۰].

یکی از نظریه‌های مهم در این زمینه، نظریه بازسازی تمرکز ذهنی است که به وسیله کاپلان و کاپلان ارائه گردیده است:

بر طبق نظریه مذکور، توجه متمرکز اختیاری، خستگی یا فرسودگی ذهنی را در انسان به وجود می‌آورد؛ اما بر پایه پژوهش‌های کاپلان‌ها،

در صورت وجود چهار ویژگی زیر در محیط‌های بازسازنده، فرسودگی ذهنی بهبود می‌یابد:

فاصله گرفتن از حلقه تمرکز، وسعت بخشیدن به دایره دید، شیفتگی و جاذبه، هماهنگی و همسازی محیط با خواسته‌های فرد [۱۱].

۲-۴- شادمانی

چکیده‌های روانشناسان از سال ۱۸۸۷ تا کنون نشان می‌دهد که روانشناسی در طول تاریخ خود اغلب به احساسات منفی پرداخته امادر سالهای اخیر پژوهشگران به طور روزافزون به سلامت و تندرستی ذهنی علاقه‌مند شدند. روانشناسان در اواخر قرن بیستم توجه به احساسات مثبت را آغاز نموده و از آن پس، شادمانی به عنوان یکی از موضوعات مورد بررسی روانشناسان و جامعه‌شناسان، مطرح و این موضوع وارد حوزه علوم پزشکی نیاز شد [۱۲]. پژوهش‌های انجام گرفته در رابطه با شادی نشان می‌دهد که افکار و رفتارهای انسان‌های شاد سازگارانه و کمک کننده است. افراد شاد عموماً با دیدگاه روشن به امور می‌نگرند، دعا و نیایش دارند، برای حل اسن مسائل خود مستقیماً تلاش می‌کنند و به موقع از دیگران کمک می‌طلبند [۱۳]. دلایل زیادی برای توجه و بررسی شیوع و علت شناسی بیماری‌های روانی وجود دارد طبق گزارش سازمان بهداشت جهانی افسردگی بزرگترین مشکل بهداشت جهانی در دو دهه آینده خواهد بود. طبق پیش بینی همین سازمان تا ۲۰ سال آینده مردم بیش از هر بیماری دیگری به اختلالات روانی مبتلا خواهند شد [۶].

شادمانی که هدف افراد است و همه برای رسیدن به آن تلاش می‌کنند، عبارتست از ارزشیابی افراد از خود و از زندگی‌شان [۱۴]. در این ارتباط برخی از افراد زندگی مطلوب را در ثروت و بعضی در داشتن روابط پرمعنا و گروهی در کمک به افراد نیازمند می‌بینند [۱۲]. شادمانی یکی از معیارهای سلامت روان و در لغت به معنای شاد، خوشحال، بی‌غم و خرم زیستن بوده است [۱۵].

یکی از شش هیجان اساسی انسان است که عبارتند از: خشم، ترس، ناراحتی، تنفر، تعجب و شادمانی. این هیجان مثبت یکی از ویژگی‌های شخصیتی، پدیده‌ای ذهنی درونی و احساسی خوش آیند و پایدار است و سه جز اساسی دارد که عبارتند از: هیجان مثبت رضایت از زندگی و نبود هیجانان منفی از جمله افسردگی و اضطراب [۱۶]. در صورتی که فرد از زندگی خود رضایت داشته باشد، دائماً عواطف مثبت را تجربه می‌نماید و عواطف منفی کمتری دارد و گفته می‌شود که از تندرستی بالاتری برخوردار است [۱۷]. طبق نظریه وینهوون شادمانی به قضاوت فرد از میزان مطلوبیت کیفیت کل زندگی اش اطلاق می‌شود. به عبارت دیگر شادمانی به این معناست که فرد چه قدر زندگی اش را دوست دارد.

یکی از معروف ترین فرمول‌های شادمانی فرمول زیر است: بهزیستی و شادمانی = عوامل ژنتیکی + عوامل محیطی + رفتارهای ارادی. تعیین کننده‌های ژنتیکی موجب ویژگی‌های خلقی شخصیت مقل برون گرایی، درون گرایی، خلق منفی و ... می‌شوند. دیگری اوضاع و شرایط محیطی که عواملی همچون شرایط جغرافیایی، فرهنگ و عوامل جمعیت شناختی مانند سن، جنس و تحصیلات، نژاد وضعیت تأهل و ... را در برمی‌گیرد. سومین عوامل مؤثر بر شادمانی و بهزیستی

فعالیت‌های اختیاری، رفتارهای ارادی و عمدی است؛ یعنی آنچه افراد انجام می‌دهند ناشی از نگارش و شناخت آنهاست [۱۸].

۳- روش تحقیق

با توجه به پرسش‌های ذکر شده تحقیق حاضر نیازمند روش تحقیق علی مقایسه‌ای با رویکرد تلفیقی (کمی کیفی) و برای بررسی داده‌های آماری از رویکرد تحلیلی کمی استفاده شد و درجایی که رویکرد تحلیلی کمی به محدودیت‌هایی می‌رسد رویکرد تحلیلی کیفی، نمود می‌یابد.

۳-۱- جامعه آماری و روش نمونه‌گیری

با توجه به روش تحقیق و برای رسیدن به هدف پژوهش حاضر تعداد پرسشنامه‌هایی به تعداد ۱۰۰ عدد با طیف گاتمن و نیز برای رویکرد کیفی پرسشنامه‌های باز و به تعداد ۴۰ عدد تهیه و بین ساکنین دو محله میرداماد و مقصودیه توزیع گردید. و در نهایت برای تحلیل داده‌های آماری از نرم‌فزار SPSS بهره‌گرفته شده‌است.

۳-۲- ابزار های گردآوری داده

در این پژوهش طی یک نمونه‌گیری و پس از کسب رضایت از ساکنین ۱۰۰ پرسشنامه بین ساکنان محله توزیع شد برای جمع‌آوری اطلاعات در این پژوهش از پرسشنامه‌ای تلفیقی از دو آزمون، آزمون شادمانی آکسفورد و آزمون شادمانی فوردایس که در زیر به اختصار به معرفی آنها پرداخته شده استفاده شده است.

۳-۲-۱- پرسشنامه شادمانی آکسفورد

پرسشنامه شادمانی آکسفورد از سری آزمونهای روانشناسی با ۲۹ ماده است. این پرسشنامه براساس تعریف شادمانی توسط آراگایل و کراسلند است که بر مبنای یک تعریف عملیاتی آن را سازه‌ای با سه بخش مهم دانسته‌اند:

۱. فراوانی و درجه عاطفه
۲. میانگین سطح رضایت در طول یک دوره
۳. نداشتن احساس منفی

۳-۲-۲- پرسشنامه شادمانی فوردایس

در پرسشنامه شادمانی فوردایس هر ۲ سوال یکی از مهارت‌های شادکامی را مورد سنجش قرار داده است؛ البته سه سوال نیز برای

سنجش شادکامی کلی در نظر گرفته شده است. مهارت‌های شادمانی مورد بحث در این پرسشنامه عبارت‌اند:

فعالیت، روابط اجتماعی، بیان احساسات، خوشبینی، خود بودن، صمیمیت، برنامه‌ریزی، توجه به زمان حال، اولویت دادن به شادی، خلاقیت، پرورش شخصیت اجتماعی، پرورش شخصیت سالم و شادکامی کلی.

۳-۳- روش تجزیه و تحلیل

در پژوهش کنونی نخست به مطالعه منابع، مصاحبه، تهیه فرم گردآوری داده، طبقه‌بندی جامعه، نمونه آماری و انتخاب نمونه آماری پرداخته شده است. سپس براساس نوع پژوهش و با توجه به هدف و نیاز به مقایسه متغیرهای شادمانی در دو محله میرداماد (دارای فضای سبز کافی) و مقصودیه (فاقد فضای سبز) ابزار مناسب (پرسشنامه) انتخاب نموده و تیم پژوهش پس از بیان اهداف پژوهش و کسب رضایت از ساکنین محلات اقدام به جمع‌آوری داده‌ها نمود.

۳-۳-۱- نحوه نمره‌گذاری ابزار

در پرسشنامه مورد استفاده در پژوهش ۴۸ ماده بکار رفته است که هر ماده شامل ۵ گویه است. نمرات گویه‌ها به ترتیب از ۱ تا ۵ در نظر گرفته شده است. بدین ترتیب پاسخ‌دهنده می‌تواند حداکثر نمره ۲۴۰ و حداقل نمره ۴۸ را بدست آورد.

۳-۴- معرفی محدوده

محدوده مورد مطالعه اول (محله میرداماد)

محدوده مطالعاتی در جنوب غربی کلانشهر تبریز در منطقه ۲ شهر تبریز واقع شده است محدوده مطالعاتی از شرق به بلوار حسابی، از غرب به خیابان میرداماد و فلکه دانش، از جنوب به کنارگذر کسای محدود شده است. در محدوده مطالعاتی سه تا پارک محله‌ای وجود دارد. پارک صائب تبریزی در شرق، پارک بهاران در جنوب و پارک میرداماد در شمالغرب محدوده قرار گرفته است.

محدوده مورد مطالعه دوم (محله مقصودیه)

محدوده مطالعاتی در مرکز کلان شهر تبریز در منطقه ۸ شهر تبریز واقع گشته است. محدوده مطالعاتی از شرق به خیابان ارتش، از غرب به خیابان شریعتی، از شمال به خیابان امام و از جنوب به خیابان هفده شهریور محدود شده است. در این محدوده با توجه به داده‌های سیستم اطلاعات مکانی شهر تبریز سال ۱۳۹۱ و مطالعات میدانی انجام گرفته می‌توان استناد کرد هیچ فضای سبزی وجود ندارد.

6 (2) , 2021

دوره ۶، شماره ۲

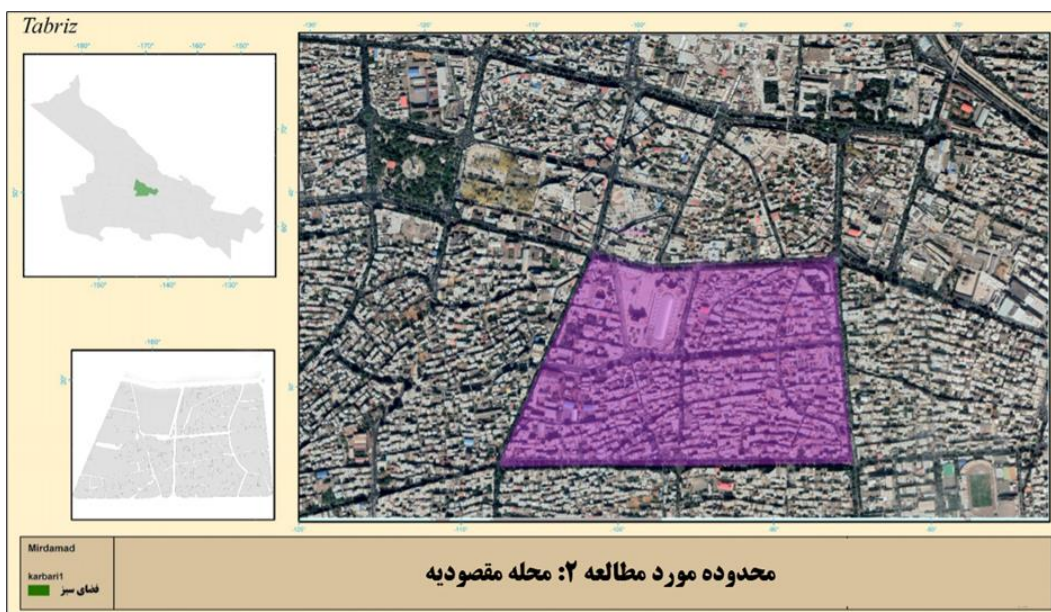
تابستان ۱۴۰۰

فصلنامه پژوهشی

مهندسی عمران

نقشه شماره ۱ محدوده ۱ مطالعه محله میرداماد تبریز

نقشه شماره ۲ محدوده ۲ مطالعه محله مقصودیه تبریز

۴- یافته‌ها

در پژوهش حاضر دو سوال و دو فرضیه مطرح شد. یافته‌های مربوط به شاخص سلامت روان و شادکامی در جدول ۱ قابل مشاهده است

جدول ۱ شاخص سلامت - منبع: نگارندگان

Correlations			Mahale	Happiness
Spearman's rho	Mahale	Correlation Coefficient	1.000	-.413**
		Sig. (2-tailed)		.004
	N		100	100
Happiness		Correlation Coefficient	-.413**	1.000
		Sig. (2-tailed)	.004	
	N		100	100

** .Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

در رابطه با فرضیه اول همانطور که در جدول فوق مشاهده می‌شود تفاوت معناداری میان شادکامی و حضور فضای سبز وجود دارد؛ شادکامی ساکنان با میزان فضای سبز مطلوب ۰/۰۰۴ در سنجش پرسشنامه به مراتب معنی دارتر از محلات فاقد فضای سبز است. در رابطه با فرضیه دوم، میان شادکامی ساکنین و میزان فضای سبز مطلوب، همبستگی بالایی وجود دارد. آنچه از آزمون همبستگی اسپیرمن بدست آمده است نشانگر همبستگی معنادار بین دو پارامتر فضای سبز و شادکامی ساکنین است؛ بنابراین می‌توان نتیجه گرفت حضور فضای سبز در بهبود سلامت روان و شادمانی افراد بسیار تأثیرگذار است.

۵- نتیجه‌گیری

پارکهای محلی امروزه نقشه بسزایی در زندگی شهری ایفا می‌کنند. بطوری که در شهرسازی نوین امروزی بیشتر شهرسازان بر این باورند که دلیل کمبود فضای کافی در خانه‌ها و سبک زندگی شهری باید یک فضای باز سبز برای هر محله‌ای در نظر گرفته شود تا اهالی محله‌ها بتوانند برای گذران اوقات فراغت، برای رهایی از فشار مسائل روزمره و استراحت از ایمن فضاها استفاده کافی ببرند با توجه به سوالات تحقیق که عبارت بودند از:

- چه رابطه‌ای میان شادمانی سلامت روان ساکنین و فضای سبز در محله میرداماد وجود دارد؟

- چگونه رابطه‌ای میان دو مولفه‌ی نور روز در واحدهای مسکونی و شادمانی ساکنین قابل تبیین است؟

در پاسخ به این سوالات فرضیه‌هایی مطرح گردید که عبارتند از: علیرغم تعدد و تنوع مولفه‌های موثر بر شادمانی تاثیر حضور فضای سبز در شادمانی معنی‌دار است. محله‌های با فضای سبز بیشتر ساکنان شادمان تری نسبت محله‌های فاقد فضای سبز دارند. برای اثبات فرضیه‌های تحقیق دو محله که یکی دارای فضای سبز (پارک محله‌ای) و دیگری فاقد هرگونه فضا سبز (پارک محله‌ای) انتخاب گردید و به تعداد ۱۰۰ عدد پرسشنامه از هر دو محله پراگردد و با توجه به رویکرد تحقیق از پرسشنامه باز هم به عنوان مکمل رویکرد کمی استفاده شد و داده‌های آماری در نرم افزار SPSS تحلیل گردید و سید بدست آماده در این تحلیل عدد ۰/۰۴ حاصل گردید که با توجه به تحلیل داده‌های حاصل شده می‌توان به این نتیجه رسید که فضای سبز (پارکهای محله‌ای) در شادمانی مردم محله تاثیر بسزایی را ایفا می‌کنند و ساکنان محله‌هایی که دارای فضای سبز (پارک محله‌ای) هستند نسبت به محله‌هایی که فاقد فضای سبز (پارک محله‌ای) احساس شادمانی بیشتری دارند.

۶- منابع

- [1] Dannenberg et al., 2011, The impact of community design and land use choices and public health. American public health association
- [۲] آل کجیاف، حسین. (۱۳۹۲). مفهوم و جایگاه حق بر سلامت در اسناد بیم المللی حقوق، نشریه حقوق پزشکی، شماره ۲۴، بهار ۱۳۹۲.
- [۳] آقاملائی، ریحانی. (۱۳۸۴). پایداری محلات مسکونی سنجش میزان پایداری کوی فراز تهران بر مبنای سیستم ارزیابی LEED-ND، نشریه منظر، شماره ۴۲، خرداد ۱۳۸۴.
- [۴] تقیزاده مطلق، محمد. (۱۳۸۱). شهر و پژوهش جایگاه سلامتی در شهرسازی. نشریه جستارهای شهرسازی، شماره ۳، زمستان ۱۳۸۱.
- [۵] عبدلی، محمدعلی. (۱۳۷۸). محیط زیست شهری، نشریه شهر، زمستان ۱۳۷۸.
- [6] WHO. (2004). Fourth Ministerial Conference on Environment and Health. Budapest, Hungary.
- [7] Layla McCay, Ingrid Bremer, Tarik Endale, Marjia Jannati, and Jihyun Yi, 2017, Urban Design and Mental Health, ResearchGate
- [8] Selye, H. (1976). Stress in Health and Disease. Reading (Mass): Butterworths
- [9] Evans, G. W. & Cohen, S. (1987). Environmental Stress. In D. Stokols, I. Altman (Eds), Handbook of Environmental Psychology, New York: Wiley, 571-610.
- [10] Evans, G. W. & McCoy, J. M. (1998). When Buildings Don't Work: The Role of Architecture in Human Health. Journal of Environmental Physiology, 18, 85-94.
- [11] Kaplan, R. & Kaplan, S. (1989). The Experience of Nature. New York: Cambridge.
- [12] Jafari, A., Abedi, M.R., & Moradi. M. (2004). Happiness and Personality: Litretre Review. New Cognitive Science, 7(2), 60-71.

- [13] Bridges, L.J., Margie, N.G., & Zaff, J.F. (2002). Background for Community Level Work on Emotional Well-being in Adolescence. Reviewing the Literature on Contributing Factors.
- [14] Buss, D.M. (2000). The Evolution of Happiness. American Psychologist, 55.(۱)
- [15] Omidian, M. (2010). Mental Health and Happiness in Yazd University Students. Educational and Psychological Studies, 10(1). 16-101
- [16] Abedi, M.R., & Jafari, A. (2006). Happiness in Students of Pharmacy School, Effective Factors. Teb va Tazkieh, (54), 5-23.
- [17] Abedi, M.R. (2005). Study of Cognitive-behavioral Fordayce Happiness Training on Happiness, Depression and Anxiety, Isfahan University Proceeding.
- [18] Lyubomirsky, Sheldon, & Schkade, 2005, Pursuing Happiness: The architecture of Sustainable change. University of California. No: 2, 111-131

6 (2) , 2021

دوره ۶، شماره ۲

تابستان ۱۴۰۰

فصلنامه پژوهشی

تاثیر فضاهای سبز (پارک محله‌ای) بر سلامت روانی (شادمانی) ساکنین.
نمونه موردی محله‌های میرداماد و مقصودیه در شهر تبریز

Investigating the relationship between symbols in the physical environment of the elderly and creating a sense of vitality in them

Farahnaz Tahiri

MA Student of Architecture Engineering, Faculty of Architecture and Art, University of Guilan, Rasht, Iran

Hamzeh Gholamalizadeh *

Assistant Professor, Department of Architecture, Faculty of Architecture and Art, University of Guilan, Rasht, Iran

*Corresponding author's email address:

H.gholamalizadeh@yahoo.com

How to cite this article:

Farahnaz Tahiri, Hamzeh Gholamalizadeh, Investigating the relationship between symbols in the physical environment of the elderly and creating a sense of vitality in them, *Journal of Engineering and Construction Management (JECM)*, 2021; 6(2):29-38.

بررسی رابطه‌ی بین نمادها در محیط کالبدی سالمندان و ایجاد حس سرزندگی در آنان

فرحناز طهیری

دانشجوی کارشناسی ارشد مهندسی معماری، دانشگاه گیلان، رشت، ایران

حمزه غلامعلی زاده *

استادیار، گروه معماری، دانشکده معماری و هنر، دانشگاه گیلان، رشت، ایران

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۵/۰۱، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۵/۲۱

ارجاع به مقاله:

فرحناز طهیری، حمزه غلامعلی زاده، بررسی رابطه‌ی بین نمادها در محیط کالبدی سالمندان و ایجاد حس سرزندگی در آنان، *مهندسی و مدیریت ساخت*، ۱۴۰۰؛ ۶(۲): ۲۹-۳۸.

Abstract

Considering the increasing trend of the elderly population and its impact on the society, improving their quality of life is one of the most important issues of the current century. Therefore, knowing the environmental factors that can be effective in improving their living conditions; It is necessary. The purpose of this research is to understand the needs of the elderly and provide solutions to create a sense of vitality in them. The research method in this research is descriptive-analytical and the method of analysis is done through logical reasoning. In this article, first, the basic needs of the elderly are examined, and then, by comparing and evaluating the research findings, solutions are presented to design and optimize their living environment. The findings of this research showed that attention to their psychological needs is one of the issues that can make the elderly adapt to their care centers. To some extent, the built environment can be a platform or facilitator to meet some of these needs. The elderly do not tend to make major changes in the environment that surrounds them. Establishing the mental connection of the elderly with the perceptible meanings of the physical environment, or in other words matching the perceptual findings from the environment with "mental schemas" from their past experiences; It can have the most impact on other needs. Therefore, to create a connection between the built environment today and the past, it seems that referring to the past and reviewing memories by using symbols and signs in the built environment can be effective in creating a sense of vitality for the elderly.

Keywords

Elderly, built environment, symbols, sense of vitality

چکیده

با توجه به روند افزایش جمعیت سالمند و تأثیرگذاری آن بر جامعه، پرداختن به بهبود کیفیت زندگی آنان یکی از مهم‌ترین مسایل قرن حاضر به شمار می‌آید. لذا شناخت عوامل محیطی‌ای که بتواند در بهبود شرایط زندگی آنان موثر باشد؛ ضرورت دارد. هدف از پژوهش حاضر، درک نیازهای سالمندان و ارائه راهکارهایی به منظور ایجاد حس سرزندگی در آنان است. روش تحقیق در این پژوهش توصیفی-تحلیلی است و شیوه تحلیل آن از طریق استدلال منطقی صورت می‌پذیرد. در این مقاله نخست به بررسی نیازهای اساسی سالمندان و سپس با مقایسه و ارزیابی یافته‌های پژوهش، به ارائه راهکارهایی جهت طراحی و مناسب‌سازی محیط زندگی آنان، پرداخته شده است. یافته‌های حاصل از این پژوهش نشان داد از جمله مسائلی که می‌تواند موجب سازگاری سالمندان با مراکز نگهداری آنان شود، توجه به نیازهای روانی آنان است. محیط ساخته‌شده تا حدودی می‌تواند بستر یا تسهیل‌کننده‌ی تأمین برخی از این نیازها باشد. سالمندان در محیط‌هایی که آنان را احاطه کرده است به تغییرات عمده تمایل ندارند. برقراری ارتباط ذهنی سالمندان با معانی قابل‌ادراک محیط کالبدی یا به عبارتی تطابق یافته‌های ادراکی حاصل از محیط با «طرح‌واره‌های ذهنی» از تجربیات گذشته آنان؛ می‌تواند بیش‌ترین اثرگذاری را بر سایر نیازها داشته باشد. بنابراین برای ایجاد ارتباط بین محیط ساخته‌شده امروز و گذشته به نظر می‌رسد ارجاع به گذشته و مرور خاطرات با به‌کارگیری نمادها و نشانه‌ها در محیط ساخته‌شده، می‌تواند در ایجاد حس سرزندگی سالمندان موثر باشد.

کلمات کلیدی

سالمندان، محیط ساخته‌شده، نمادها، حس سرزندگی

سالمندی پدیده‌ای جهانی است که در آینده‌ی نزدیک به عنوان یکی از مهم‌ترین چالش‌های اجتماعی و رفاهی کشورهای در حال توسعه

۱- مقدمه

6 (2) , 2021

دوره ۶، شماره ۲

تابستان ۱۴۰۰

فصلنامه پژوهشی

مطرح خواهد شد. از قرن ۱۸، به علت پیشرفت‌های صورت گرفته در علم و فناوری، بهبود پزشکی و کیفیت خدمات بهداشتی، متوسط امید به زندگی و نسبت جمعیت سالمند به کل جمعیت افزایش یافته است. بدین معنی که افزایش جمعیت سالمندان یک جامعه مستلزم افزایش امکانات رفاهی و اجتماعی و متناسب‌تر شدن محیط زندگی این قشر از جامعه با نیازهای آنان است.

براساس اظهارات برخی از پژوهش‌ها، امروزه اکثر سالمندان در جهان از وضع و موقعیت شایسته‌ای برخوردار نیستند و مشکلات عاطفی، روانی، جسمی و مالی بسیار دارند. وضع زندگی آن‌ها به گونه‌ای نیست که بتوانند به زندگی امیدوار باشند. اغلب در تنهایی و انزوا به سر می‌برند و چه بسیار از آنان در خانه‌های سالمندان یا در بیمارستان‌ها غریبانه می‌میرند. متأسفانه به دلیل شیوه‌ی معیشت امروزی، نوع زندگی شهری، معیشت ناشی از سرمایه‌داری و حضور افراد خانواده در خارج از خانه، امکان نگهداری سالمند و برطرف کردن نیازهای او مقدور نیست. ایران نیز مانند سایر کشورها با پدیده‌ی افزایش جمعیت سالمند و مشکلات مربوط به آن مواجه است. از طرفی روند نگهداری سالمند در مراکز نگهداری آنان در ایران نیز با مشکلاتی مواجهه بوده که به قرار زیر است:

- عدم برخورداری از فضای شخصی مناسب

- عدم رعایت تناسبات فیزیکی در تأمین فضاهای زیستی آنان

- عدم سازگاری سالمندان با مراکز نگهداری آنان

تأمین موارد فوق می‌تواند در بهبود زندگی سالمندان در مراکز نگهداری آنان موثر باشد و همچنین بهره‌جستن از نمادها و نشانه‌های فرهنگی مرتبط با جامعه آنان؛ ذهن آنان را به خاطرات خوب گذشته معطوف دارد. به عبارتی دیگر احساس سرزندگی که خود از کیفیت‌های مطلوب زندگی است، حاصل تأمین برخی از نیازهای زیستی و روان‌شناختی است که به طور عمده می‌تواند از طریق موارد ذکرشده؛ تأمین گردد. سرزندگی متأثر از چهار عامل: اقتصاد، امنیت، شرایط سیاسی و کالبدی است. ویژگی‌های کالبدی که یکی از عوامل مهم در ایجاد سرزندگی است؛ شامل دو بخش است که جنبه‌ای از آن ادراکی و جنبه‌ای از آن کاربردی است. بنابراین یکی از مسایل مهم در طراحی مراکز نگهداری سالمندان، علاوه بر روابط فیزیکی توجه به جنبه‌های کیفی محیط است. جامعه آماری این پژوهش، سالمندان بالای ۶۰ سال است که قادر به انجام امور شخصی خود هستند اما به دلایلی در فعالیتهای اجتماعی فعال نیستند. با توجه به اینکه حفظ سرزندگی برای سالمندان بسیار مهم تلقی می‌شود. ضمن رعایت موارد بسیاری که بر میزان سرزندگی سالمندان موثر است به نظر می‌رسد با استفاده از طراحی فضای کالبدی، می‌توان بستر مناسبی جهت ایجاد حس سرزندگی در سالمندان، به وجود آورد.

۱-۱- بیان مسئله

از آنجایی که سالمندی سبب تحلیل سیستم عصبی و نقص در کارکردهای شناختی اعم از حافظه، یادگیری و توجه می‌گردد. درک فضای فیزیکی اشغال‌شده توسط سالمند برای ایمنی و کیفیت زندگی آن‌ها بسیار مهم است. کیفیت محیط زندگی یکی از عوامل موثر بر دل‌بستگی انسان به محیط است. محیط‌های بی‌کیفیت، خالی از

جمعیت گشته و به تبع آن، سرزندگی و زیست پذیری آن‌ها دست‌خوش تغییراتی خواهد شد [۱]. سرزندگی یکی از مؤلفه‌های سازنده‌ی کیفیت کلی طراحی یک محیط است. فضایی سرزنده است که، حضور قابل‌توجهی از افراد و تنوع آن‌ها به لحاظ سن و جنس در ساعات مختلف روز در آن حضور مستمر و ماندگاری داشته باشند به جای اینکه بخواهند سریع از آن عبور کنند. پاک‌زاد سرزندگی را با نشاط و شادی برای استفاده‌کنندگان فضا مترادف می‌داند، به عقیده وی، فضای فاقد سرزندگی، بی‌روح، یکنواخت و کسالت بار است. امروزه تک بعدی نگریستن به فضاها سبب کاهش کیفیت اغلب فضاها شده است. به طوری که برخی فضاها از عدم سرزندگی و پویایی لازم رنج می‌برند. از آنجایی که میزان حس سرزندگی سالمندان با بهبود کیفیت زندگی آن‌ها رابطه مستقیمی دارد؛ بنابراین پرداختن به موضوع سرزندگی از اهمیت بالایی برخوردار است. از این رو پژوهش حاضر مطالعه‌ای کیفی در باب شناخت مشخصات محیطی مناسب سالمندان با توجه به مطالبات آنان است تا طراحان با بهره‌گیری از آن بتوانند گام موثری در جهت بازگرداندن حس استقلال، کنترل زندگی و حس ارزشمند بودن که منجر به ایجاد یا ارتقای حس سرزندگی سالمندان؛ بردارند. لذا پژوهش حاضر جهت دستیابی به این امر در پی پاسخ به پرسش‌های زیر است:

۱. مطالبات فیزیولوژیکی و روان‌شناختی سالمندان در ارتباط با محیط کالبدی سکونت آنان (مرکز نگهداری سالمندان) کدام است؟

۲. چه ویژگی‌هایی از محیط ساخته‌شده می‌تواند در ایجاد و افزایش احساس سرزندگی سالمندان موثر باشد؟

۳. نقش معانی مختلف محیط و به عبارتی معانی حاصل از نمادها و نشانه‌ها و جنبه‌های ادراکی محیط، در تأمین سرزندگی سالمندان در محیط‌های نگهداری آنان، چیست؟

۱-۲- اهمیت و ضرورت موضوع

سازمان ملل متحد با شعاری تحت عنوان «پیش به سوی جامعه‌ای برای تمام سنین» سال ۱۹۹۹ را به عنوان سال جهانی سالمندان اعلام کرده بود تا ملل مختلف جهان به اهمیت این مسأله پی برده راه‌حل‌های مناسبی برای زندگی سالم همراه با توانمندی برای این جمعیت عظیم ارائه دهند.

شمار سالمندان هشیار و فعال کشور ما رو به افزایش است. با توجه به این پدیده، ایجاد شرایط آمادگی جهت پذیرش انسانی و مطلوب شمار در حال افزایش سالمندان در جامعه، به تدریج از اهمیت بیشتری برخوردار می‌شود [۲]. در حال حاضر سالمندان (جمعیت ۶۰ سال و بالاتر)، بیش‌ترین نرخ رشد جمعیتی را در دنیا در مقایسه با سایر گروه‌ها دارند. انتظار می‌رود بر اساس روند حاضر، جمعیت سالمندان دنیا تا سال ۲۰۵۰ به دو برابر سال ۲۰۰۰ افزایش پیدا کند و به یک میلیارد و دویست میلیون برسد. ایران به عنوان یک کشور در حال توسعه به واسطه‌ی بمب جمعیتی دهه‌ی ۱۳۶۰ با جمعیت بیش از حد انتظار سالمندان در آینده روبرو است [۳]. اگرچه افزایش جمعیت سالمندان، بیانگر موفقیت نظام سلامت در ارایه‌ی خدمات بهداشتی، درمانی و مراقبتی است، اما از طرف دیگر این پدیده منجر به افزایش بروز مسایل مختلف اجتماعی، اقتصادی، روان‌شناختی،

6 (2), 2021

دوره ۶، شماره ۲

تابستان ۱۴۰۰

فصلنامه پژوهشی

مهندسی عمران

فیزیولوژیکی و ... می‌شود. بر اساس نظریه تکاملی خانواده (اولین دووال، ۱۹۷۷)، مراقبت فرزندان از والدین ناتوان ممکن است منجر به فشارهای جسمی، عاطفی و مالی برای افراد در سنین میان‌سال می‌گردد. همچنین همزمان با افزایش تعداد سالمندان، مسأله وابستگی آنان به افراد دیگر مطرح می‌گردد.

با نگاهی به مراکز نگهداری از سالمندان، به راحتی می‌توان دریافت که این مراکز از تعدادی اتاق خشک، بی‌روح و تکراری، مسیرهای فاقد جذابیت برای سالمندان تشکیل شده‌اند که قابلیت پاسخگویی به بسیاری از نیازمندی‌های زندگی آنان را ندارند و سرزندگی محیطی در این فضاها دیده نمی‌شود. با اندک تأملی احساس عدم نشاط و سرزندگی را شاهد هستیم که این مسئله نوعی نارضایتی از کیفیت فضا در محیط‌های نگهداری از سالمندان را ایجاد کرده است. با وجود این، نگاهی دقیق‌تر به کارکردهای سرزندگی محیطی و تأثیر آن بر احساس امنیت، پایداری و خودکفایی، سلامت فیزیکی و ذهنی، پیشرفت کردن و رونق یافتن، رضایت‌مندی، نوآوری و خلاقیت، سازگاری، خودآگاهی و هویت، حس انسجام، به وضوح اهمیت و نقش سرزندگی محیطی در مراکز نگهداری از سالمندان به عنوان مکانی که سالمندان در آن هویت خویش را می‌یابند، روشن می‌شود.

با توجه به ابعاد گوناگون کیفیت زندگی سالمندان و نیازهای متعدد جسمی، روانی، اجتماعی و ...، هنوز به حد مناسب راهکار موثری به‌منظور ایجاد حس سرزندگی در طراحی محیط کالبدی سالمندان؛ ارایه نشده است. در صورتی که اگر شرایط مساعد برای سالمند فراهم باشد تا بتواند مستقل و امیدوار زندگی کند، مشکلات اجتماعی کاهش یافته، مشکلات خانواده نیز کمتر می‌شود. با توجه به اینکه سلامت روانی افراد سالمند با سلامت روانی افراد آن جامعه، ارتباط مستقیم دارد و نظر به اینکه تعداد افراد سالمند در جهان کنونی به تدریج افزایش می‌یابند، اهمیت توجه به این گروه سنی و مشکلات آن، از ضرورت‌های این عصر تلقی می‌شود و انجام پژوهش‌هایی در زمینه‌های مختلف را می‌طلبد. بنابراین درک فضای فیزیکی اشغال‌شده توسط سالمندان به منظور بالا بردن کیفیت زندگی و ایمنی آن‌ها بسیار مهم است.

۱-۳- هدف

هدف از پژوهش حاضر، بررسی رابطه بین نمادها در محیط ساخته‌شده و ایجاد حس سرزندگی در سالمندان، است.

۱-۴- فرضیه

ایجاد حس سرزندگی سالمندان با نمادها و نشانه‌ها در محیط ساخته‌شده بستگی دارد.

در این فرضیه متغیر وابسته حس سرزندگی سالمندان است و متغیر مستقل نمادها و نشانه‌ها هستند. هر کدام از این متغیرها با توجه به شرایط خودشان قابل تقسیم شدن به جنبه‌های دیگری هستند که نیاز است در این مقاله توضیح داده شود.

۲- ادبیات و پیشینه

در این بخش نخست به تبیین واژه‌های پژوهش و سپس به پیشینه آن پرداخته شده است.

۲-۱- سالمندی چیست؟

روان‌شناسان از سالمندی به عنوان مرحله سوم عمر یاد می‌کنند. سالمندی موجب تحلیل سیستم عصبی و نقص در کارکردهای شناختی شامل یادگیری، توانایی‌های زبانی و توجه و حافظه می‌گردد. استانداردهای جهانی برای تعیین حدود سن سالمندی که توسط سازمان جهانی بهداشت وضع شده، در جامعه ما سن ۶۵ تا ۷۹ سال است. سالمند از نظر لغوی کسی است که سال‌های زیادی را پشت سر نهاده است، سال‌هایی پر از خاطره و تجربه که با گذشت زمان به دست آمده است.

سالمندی یک مجموعه تکاملی است که هر نوع تقسیم‌بندی در مورد آن، اعم از آغاز مراحل و پایان آن، به آسانی مقید به زمان نیست، سن جسمی یا فیزیکی، سن زمانی یا تقویمی، سن روانی یا عاطفی، هر یک معانی متفاوتی دارند.

از نظر میزان توانایی می‌توان سالمندان را در چند گروه تقسیم نمود:

- سالمندانی که می‌توانند فکر کنند ولی قوای جسمی خود را از دست داده‌اند.
- سالمندانی که قوای جسمی و روانی خود را توان از دست داده‌اند.
- سالمندانی که از جسم و فکر فعالی برخوردارند [۴].

از آنجایی که در حدود ۹۵ درصد از کل سالمندان به گونه‌ای مستقل یا با حداقل یاری دیگران به زندگی خود ادامه می‌دهند و به نحو مناسبی در سلامت به سر می‌برند؛ در این پژوهش، دسته سوم مورد نظر قرار گرفت که البته شرایط خاص محیطی، نوع ارتباطات اجتماعی، کیفیت ژنتیکی و تدرستی آنان از مواردی هستند که می‌توانند در افراد مختلف، پارامتر پیری را تغییر دهند. همچنین در این پژوهش هدف افزایش طول عمر با استفاده از اقدامات پزشکی و دارویی نیست، بلکه هدف بالا بردن کیفیت زندگی و ایجاد حس سرزندگی در سالمندان است و یکی از ابزارها برای این کار، طراحی مناسب محیط ساخته‌شده برای سالمندان است.

۲-۲- محیط ساخته‌شده

عبارت محیط مصنوع (یا ساخته‌شده) به معنای محیط ساخته‌شده‌ی دست انسان و جایی است که مجموعه‌ی مورد نیاز انجام فعالیت‌های انسانی را در خود فراهم آورده است. محیط ساخته‌شده بخشی از محیط‌های زمینی یا جغرافیایی و فرهنگی است. در اینجا منظور اصلی محیط ساخته‌شده به عنوان بخشی از فضای زیست انسان است. محیط ساخته‌شده در معماری از سطوحی از مواد و مصالح با مایه‌های رنگی، بافت‌ها، روشنایی و درجات شفافیت مختلف و فضاهای بین آن‌ها تشکیل می‌شود. این عوامل معیارهای اساسی طراحی‌اند [۵].

۲-۳- حس سرزندگی

یک احساس درونی که از رضایت داشتن سرچشمه می‌گیرد و با آسایش و تأمین نیازها ارتباط مستقیمی دارد. این نیازها می‌توانند در دو دسته فیزیولوژیکی و روان‌شناختی جای گیرند. سرزندگی مفهومی است جدایی‌ناپذیر از فضاهای باز که از نتیجه برخورد و حضور افراد در فضاهای یادشده به وجود می‌آید. با عنایت به تعاریف ارائه‌شده در رابطه با فعالیت و سرزندگی، یک فضای سرزنده عبارت است از یک

6 (2), 2021

دوره ۶، شماره ۲

تابستان ۱۴۰۰

فصلنامه پژوهشی

مهندسی معماری

فضایی که در آن حضور تعداد قابل توجهی از افراد و تنوع آن‌ها به لحاظ سن و جنس در گستره زمانی وسیعی از روز که فعالیت‌های آن‌ها عموماً به شکل انتخابی بروز می‌کند؛ به چشم می‌خورد.

۴-۲ - نماد (سمبل)

نماد علامتی است قابل تحلیل معنایی یعنی علامتی است قابل درک معنوی که دارای محتوایی است که فراتر از تأثیرات آنی آن قرار دارد. نماد چیزی روانی را قابل درک و احساس می‌کند یا به عبارت دیگر وسیله‌ای برای عینیت بخشیدن صوری به یک محتوای ذهنی است. به نظر گوته وظیفه نماد نشان دادن چیزی به خصوص در داخل یک کلیت و نشان دادن یک کلیت از طریق چیزی خاص است. نماد همواره گویای یک معنای کاملاً مشخص است. اغلب چنین است که یک علامت به عنوان یک نماد تهیه نمی‌شود اما بعدها با گذشت زمان ارزش نمادین به دست می‌آورد [۶].

نماد یک محتوای معنایی را به زبان فرم بیان می‌کند. امروزه از لغت نماد به غلط در مورد بسیاری از علائم نیز استفاده می‌کنند. به عنوان مثال اغلب از یک عدد نیز به عنوان یک نماد یاد می‌کنند. اما به طور معمول یک عدد فقط یک علامت صریح است نه نماد. البته این به این معنی نیست که یک عدد نمی‌تواند دارای جنبه نمادین باشد [۶]. یک نماد نتیجه فرایندی شناختی است که به تبع آن موضوع، ورای استفاده ابزاری معنایی ضمنی پیدا می‌کند. این معانی از داده‌های ذهنی مشاهده‌گر به موضوع گرفته می‌شوند. این داده‌ها ممکن است از یک تداعی روان‌شناختی، یک عرف اجتماعی، یا حتی از یک حادثه نتیجه شوند.

پیتر اسمیت^۱ توضیح جالبی در مورد نیاز انسان به نماد داده است: «با به وجود آمدن شعور عینی در انسان، انسان از چارچوب اجباری زندگی در فقط زمان حال آزاد شد. او/اینک این امکان را داشت که با تحلیل گذشته، آینده را پیش‌بینی کند اما این مطلب توانایی نیز به همراه داشت. گسترش بینش به آینده نوعی ترس را نیز در انسان به وجود آورد. انسان می‌توانست در سایه این دورنگری مصائب آینده را بر زمان حال تصویر و درک کند.»

جنبه احساسی یک نماد دارای اهمیت بیشتری است تا جنبه زیباشناختی آن. نظاره یک علامت می‌تواند ارضاء کننده باشد هر چند که این علامت از نظر زیباشناختی دارای ارزش چندانی نباشد. اما به طور معمول عامل نمادین بودن یک علامت باعث ارتقاء ارزش زیباشناختی آن می‌شود چرا که این عامل بعد جدیدی به علامت می‌دهد. نمادین بودن یک علامت - حتی وقتی که این علامت از نظر زیباشناختی ارزشی چندان نداشته باشد - بیانی احساسی به علامت می‌بخشد. اثر گذاشتن جنبه نمادین بر ادراک زیباشناختی ما مسأله‌ای است که جورج دیوید بیرکهورف نیز به هنگام ابداع فرمولش برای محاسبه اندازه زیبایی به آن توجه کرده است. او به این نتیجه رسید که وقتی اندازه زیبایی جسمی که دارای ارزش نمادین است با فرمول او محاسبه شود جواب یا کمتر و یا بیشتر از اندازه واقعی است.

رول گونزن هویزر آدر این مورد چنین توضیح می‌دهد: «بیرکهورف در فرمولش هر جسم را تنها مورد تحلیل ظاهری قرار می‌دهد به این دلیل در محاسبات او به عوامل روانی اجتماعی و نیز به تحلیل معنایی توجه نشده است درحالی‌که دقیقاً همین عوامل هستند که به یک

علامت بعد نمادین می‌دهند.» قدرت بیان حتی در یک علامت ثابت همیشه مساوی نیست. به عنوان مثال وقتی یک دایره را به عنوان علامت در نظر بگیریم می‌توانیم آن را یک فرم هندسی بدانیم. به این ترتیب دایره تنها دارای بعد ظاهری است، اما همان دایره به عنوان نماد بین-یانگ دارای مفهومی عمیق می‌شود. نمادها را نمی‌توان تنها به نمادهای بصری محدود کرد. نمادها در زندگی روزمره انسان‌ها نقشی اساسی بازی می‌کنند و می‌توان آن‌ها را جزئی از مبانی هر نوع جامعه بشری دانست. محتوای معنوی یک نماد را می‌توان در معماری به طرق مختلف بیان کرد. هر رنگی نیز دارای یک اثر خاص روانی بر انسان است. اغلب رنگ‌ها - متناسب با این اثر روانی - دارای مفهومی نمادین می‌شوند [۶].

۵-۲ - پیشینه پژوهش

ارسطو اولین متفکری بود که سرزندگی را مورد توجه قرار داد و آن را احساس شادی، رفاه انسانی و تجربه لذت بردن از زندگی خوب بیان کرد. تعریف لینچ از سرزندگی که بر اساس کتاب تئوری شکل خوب شهر منتشر شده، چنین است: هماهنگی محیط با نیازهای بیولوژیکی انسان و میزانی که فرم مکان‌ها، بقای زیست‌محیطی انسان و سایر موجودات زنده مفید به لحاظ اقتصادی برای انسان تأمین می‌کنند. جیکوبز در کتاب مرگ و زندگی شهرهای بزرگ آمریکا که در سال ۱۹۶۱ منتشر شده، می‌گوید: خیابان زنده همواره استفاده‌کنندگان و تماشایان را در کنار هم دارد، وی سرزندگی خیابان را امکان برقراری برخوردها و تعاملات مفید بین افراد و تماشا کردن دیگران می‌داند.

جان لنگ نیز به نقل از سوزان و هانری لنارد که در کتاب آفرینش نظریه معماری منتشر شد در سال ۱۹۸۷ به بیان منعطف بودن رابطه بین محیط و انواع فعالیت‌های مردم اشاره می‌کند [۵]. یان گل (۱۹۹۶) محیط‌هایی سرزنده است که در آن فعالیت‌های «اختیاری» و «اجتماعی» در دامنه‌ی نسبتاً گسترده‌ای از زمان جریان دارد. هانری لنارد نیز در کتاب سرزنده سازی شهرها که در سال ۱۹۹۷ منتشر شده است، سرزندگی را به صورت زیر تعریف می‌کند: «امکان تماشای مردم و شنیدن صدای آن‌ها، امکان گرد هم آمدن غیررسمی مردم در عرصه‌های عمومی، فرصت اجتماعی شدن برای کودکان و نوجوانان در عرصه‌های عمومی، تأیید و ارزش قائل شدن همه افراد برای یکدیگر و احترام به معرفت و آگاهی‌های ساکنان».

در سال (۲۰۰۳) چارلز لاندی مفهوم سرزندگی را به گونه‌های متفاوت بررسی نموده است. لاندی در مقایسه با دیگر افراد، با دید جامع تری، سرزندگی را به شکل موضوعی بررسی کرده و به عوامل مؤثر بر آن اشاره نموده است. از نظر او سرزندگی و زیست پذیری به لحاظ اجتماعی می‌تواند به واسطه سطوح پایین محرمیت، پیوستگی اجتماعی قوی، ارتباطات خوب و پویایی میان لایه‌های اجتماعی، روحیه جمعی و غرور مدنی، دامنه وسیعی از شیوه‌های زندگی، روابط موزون و یک جامعه شهری با طراوت توصیف گردد.

بحرینی (۲۰۰۳) سرزندگی را به همراه مؤلفه‌های زیر تعریف می‌کند: «حس زندگی و هیجان، وجود مراکز حیاتی، تراکم زیاد در جوار مراکز و جاده‌های اصلی، فعالیت‌های کنار خیابان، فعالیت‌های مستمر یا غیر مستمر، فضاهای جالب و مهیج».

6 (2), 2021

دوره ۶، شماره ۲

تابستان ۱۴۰۰

فصلنامه پژوهشی

پاکزاد (۲۰۰۳): «حیات و زندگی فرد در میان جمع بودن است و آنچه به یک فضا زندگی می‌بخشد، مردم و حضور فعال و پرشور و نشاط آن‌ها در فضا است.»

در سال (۲۰۰۵) نیز در لغت‌نامه شهرسازی رابرت کوان سرزندگی و زیست پذیری در کنار هم آمده و این‌گونه معنی شده است: سرزندگی شهر بازتاب سطح شلوغی آن در اوقات مختلف روز و در بخش‌های مختلف است، که در واقع اشاره به همان سرزندگی اجتماعی دارد.

کوروش گلکار (۲۰۰۷) سرزندگی را معادل واژه‌ی قابلیت زیستن و بعضاً زندگی یا حیات می‌داند و سرزندگی شهری را به عنوان یکی از مؤلفه‌های سازنده کیفیت کلی طراحی شهری تعریف می‌نماید که به عبارت دیگر سرزندگی به همراه سازنده کیفیت دیگر، یعنی خوانایی، شخصیت بصری، حس زمان، غنای حسی، رنگ، تعلق، آموزندگی، نفوذپذیری و حرکت، اختلاط کاربری و فرم، همه شمول بودن، کیفیت عرصه همگانی، آسایش اقلیمی، ایمنی و امنیت، انعطاف‌پذیری، همسازی با طبیعت، انرژی - کارایی و پاکیزگی محیطی، پدیده‌ای به نام کیفیت طراحی شهری را می‌آفریند [۷]. همچنین جان روس رئیس کمیسیون معماری و محیط مصنوع انگلستان، معتقد است برای ارجاع به سرزندگی باید از واژه کیفیت استفاده کرد. وی سرزندگی را چنین تعریف می‌کند: «کیفیت زندگی آن طور که مردم در فضای شهری/ادراک و تجربه می‌کنند.» [۷].

کرونا (۲۰۰۷) مطالعاتی را در زمینه مکان‌های زندگی با توجه به کیفیت را مطرح می‌کند، به مکانی که در ارتباط با فعالیت‌های غالبش به خوبی استفاده می‌شود و به کاربری‌های مکمل اجازه رشد و گسترش می‌دهد، سرزنده گفته می‌شود در اینجا سرزندگی یک محل با فعالیت‌های غالب آن است.

پامیر (۲۰۰۷) در کتاب «خلق یک مرکز شهری پر جنب و جوش» عوامل موثر بر یک مکان عمومی موفق و پر جنب و جوش را این‌چنین معرفی می‌نماید: «جایگاه یک فضای عمومی موفق بایستی به گونه‌ای باشد که پذیرای جمع کثیری از افراد باشد، به علاوه در نزدیکی مراکز خرده‌فروشی باشد به گونه‌ای که جاذب و تولیدکننده فعالیت پیاده گردد.» [اختلاط کاربری] وی سه مطلب را همزمان برای هر مکان با عناوین همچون اندازه مکان، برنامه مکان، طرح مکان مطرح می‌نماید [۸].

دادپور (۲۰۱۰) تعریف عام سرزندگی را، قابلیت مکان برای تأمین تنوعی از فعالیت‌ها و استفاده‌کنندگان با پیش‌زمینه‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی با هدف تنوع تجربیات و تعاملات اجتماعی به گونه‌ای که امنیت، برابر و راحتی را برای همه استفاده‌کنندگان فراهم آورد؛ در نظر گرفت.

همان طور که اشاره شد بیشتر مطالعاتی که در بحث حس سرزندگی توسط نظریه‌پردازان انجام گرفته در حوزه‌ی فضاهای شهری است؛ اما می‌توان این نظرات را به حوزه‌های خردتر نیز بسط داد. به طور کلی سرزندگی در دوره معاصر شامل حوزه‌هایی از روانشناسی مثبت‌گرا بوده که ادبیات نظری سال‌های اخیر بر دو حوزه رفاه و لذت تأکید فراوان دارد. این رویکرد صرفاً تمرکز بر میزان لذت بردن در فضا است که به وسیله آن درد و رنج در فضا حذف می‌شود؛ نه تنها به عادات و کمال انسانی توجه می‌کند بلکه به عنوان یک راهنما برای رسیدن به شادی و شادی پایدار است.

۳- روش تحقیق

روش تحقیق در این پژوهش توصیفی-تحلیلی است و شیوه تحلیل آن از طریق استدلال منطقی صورت می‌پذیرد.

به منظور دستیابی به اهداف تحقیق اطلاعات حاصله از طریق مطالعه کتابخانه‌ای به روش استدلال منطقی مورد تحلیل قرار می‌گیرد. پژوهش پیش رو، ابتدا ویژگی‌های کالبدی تأثیرگذار بر حس سرزندگی سالمندان را مورد بررسی قرار داده، سپس به تدوین یک چهارچوب نظری به منظور تبیین مفهوم سرزندگی و معرفی مؤلفه‌های سازنده آن، پرداخته است و در نهایت به استخراج راهکارهای طراحی بر اساس میزان اثرگذاری شاخص‌های کالبدی بر سرزندگی و زیست پذیری مراکز نگهداری سالمندان می‌پردازد. با توجه به مؤلفه‌های مورد بررسی، رویکرد حاکم بر این پژوهش «توصیفی-تحلیلی» بوده و به لحاظ هدف، در زمره تحقیقات کاربردی قرار می‌گیرد. در بخش دیدگاه‌های نظری و مروری بر مطالعات پیشین از روش توصیفی و برای دستیابی به روابط علی و شناخت همبستگی و روابط بین متغیرها و شاخص‌ها، روش تحلیلی به کار گرفته شده است.

۴- یافته‌ها

در این بخش به پاسخ سؤالات پژوهش پرداخته شده که با تجزیه و تحلیل و ارزیابی نظریات اندیشمندان این حوزه، به نتایجی دست یافته شده است.

۴-۱- چه ویژگی‌هایی از محیط ساخته‌شده می‌تواند در ایجاد و افزایش احساس سرزندگی سالمندان موثر باشد؟

محیط ساخته‌شده مجموعه‌ای از انطباق‌پذیری‌هاست که انسان با محیط‌های جغرافیایی و فرهنگی ایجاد می‌کند. ساماندهی محیط، روابط متقابل مردم و محیط جغرافیایی را تحت تأثیر قرار می‌دهد و ضمن اینکه گرما و نور، صوت و بو و تماس‌های مکانیکی فرد را تغییر می‌دهد؛ تا حدودی نیز از تغییرات محیط‌های اجتماعی و فرهنگی مردم تأثیر می‌گیرد. حال این پرسش مطرح می‌شود که برای تأمین فعالیت‌های جدید و تجربیات جدید زیباشناختی آیا با تأمین بهتر فعالیت‌های موجود، شرایط محیط تغییر می‌کند؟

گیسون (۱۹۶۶) می‌نویسد: «مردم سطوح سخت را مفروش و تسطیح می‌کنند، فضاهای سبز را اصلاح می‌نمایند، مسیرها را طراحی می‌کنند، زیر تقسیماتی را در مکان‌ها به وجود می‌آورند، خطرات را رفع می‌کنند، جزایری از نور را در شب فراهم می‌آورند، و راحتی را در فصل سرما تأمین می‌کنند. از همه مهم‌تر محیط را به شکل‌ها، و الگوهای قابل رویتی که تنها برای خودشان معنا دارد می‌سازند.» دلیل ایجاد این تغییرات، پاسخگویی بهتر محیط‌های جغرافیایی، زنده و فرهنگی به مقاصد و نیازهای انسانی است. این تغییرات بازتاب باورها، نگرش‌ها و امکانات زمانی خاص هستند و الگوهایی را برای آینده فراهم می‌آورند. ترکیب محیط، انگیزش بصری و لامسه و همچنین انگیزش صوتی و بویایی را فراهم می‌آورد. علاوه بر این انگیزش‌ها، قابلیت‌های محیط ساخته‌شده از بعضی رفتارها حمایت می‌کند و رفتارهای دیگری را محدود می‌سازد. این قابلیت‌ها تقریباً

نامحدود هستند. طبقه‌بندی‌های اولیه از محیط ساخته‌شده دامنه‌ای از قابلیت‌های آن را نشان می‌دهد. در ساده‌ترین صورت، سطوح سخت محیط، حرکت و جابه‌جایی انسان را تأمین می‌کنند. بعضی از سطوح از سطوح دیگر لغزنده‌ترند و موجب سرخوردن می‌شوند. با ترکیبی از سطوح عمودی، شیب‌دار و افقی، محیط ساخته‌شده برای تغییرات جوی، پنهان شدن، امنیت، و اجتماعات مردم سرپناه ایجاد می‌کند. این موارد از قابلیت‌های اساسی محیط هستند، علاوه بر این پیکره‌بندی سطوح می‌تواند نیاز به اسباب و لوازم بازی، ابزار کار و ماشین‌ها را تأمین کند. این ترکیب‌ها بیانگر معانی تداعی‌کننده‌ای چون نشانه‌ها و نمادها هستند. بعضی از این قابلیت‌ها تنها برای اعضای یک فرهنگ خاص و بعضی دیگر برای همه مردم قابل‌درک‌اند. قابلیت‌های الگوهای ویژه محیط ساخته‌شده از چگونگی طرح آن، مواد و مصالح به‌کاررفته در آن، و نحوه انتساب آن به گروهی خاص از مردم حاصل می‌شود. در سطح معانی شناخته‌شده، تشخیص قابلیت‌های محیط، عملکردی از ویژگی‌های زیست‌شناختی انسان به نظر می‌رسد؛ و در سطح معانی نمادین، این قابلیت‌ها عملکردی از عرف و تجربه اجتماعی مردم‌اند. در سطح معانی نمادین، قابلیت‌ها مبتنی بر شرایط اجتماعی فرد در فرهنگی خاص هستند. از آنجا که ادراک قابلیت محیط به میزان زیادی به ویژگی‌ها و انگیزش‌های انسانی فرد یا گروه بستگی دارد، فرایندهای بنیادین رفتار انسان نیازمند تبیین دقیق‌تر است. این تبیین دقیق‌تر، درک بهتر محیط و قابلیت‌های آن را برای مردم میسر خواهد ساخت [۵]. هورنای معتقد بود که فرهنگ و دوره‌ای که در آن بزرگ‌شده‌ایم تأثیرات خود را نشان می‌دهند. حتی آلپورت و کتل که رویکرد صفت به بررسی شخصیت را آغاز کردند، اهمیت محیط را قبول داشتند. آلپورت خاطرنشان کرد که گرچه وراثت مواد خام اساسی را برای شخصیت تأمین می‌کند، ولی این محیط اجتماعی است که این مواد را به صورت محصول پرداخت‌شده شکل می‌دهد. کتل معتقد بود که وراثت برای برخی از عوامل شخصیت مهم‌تر از عوامل دیگر است، ولی در نهایت عوامل محیطی تا اندازه‌ای بر هر عامل تأثیر دارند. هشت مرحله رشد روانی- اجتماعی اریکسون فطری هستند، ولی محیط تعیین می‌کند که این مراحل مبتنی بر عوامل ارثی چگونه تحقق یابند. مازلو و راجرز معتقد بودند که خودشکوفایی فطری است، ولی قبول داشتند که نیروهای محیطی می‌توانند از نیاز به خودشکوفایی جلوگیری کرده یا آن را تقویت کنند.

حیات و زندگی فرد در میان جمع بودن است و آنچه به یک فضا زندگی می‌بخشد، مردم و حضور فعال و پر شور و نشاط آن‌ها در فضا است. برای دست یافتن به محیطی زنده و یا سرزندگی در محیط، باید مکان‌ها و موقعیت‌هایی برای ایجاد تجربه‌های دوست‌داشتنی فراهم آورد. رابطه بین محیط و انسان بسیار پیچیده و چندبعدی است. محیط بر خلق و رفتار انسانی نقش به سزا و تعیین‌کننده‌ای دارد. ارتباط بین محیط و سرزندگی در محیط‌های مصنوع به وسیله طراحی، بازسازی، ساخت‌وساز و تعمیر نگهداری در فضا به وجود می‌آید [۹]. تداوم فعالیت در فضا می‌تواند نشانه سرزندگی فضا باشد و از طریق پویایی و دینامیک در فضا مورد ارزیابی قرار گیرد. سرزندگی محیط، کیفیتی است که نشان از پویایی و جنب و جوش حیات هر روزه افراد در ارتباط با بستر سکونتشان است. سرزندگی کالبدی به معنای صفات و

خصوصیاتی است که جسم بنا را از غیر متمایز کرده و شباهتش را با خودی آشکار می‌کند. این صفات باید به گونه‌ای باشند که جسم بنا در عین حفظ تداوم زمانی، در حال تحول و تکامل باشد و نهایتاً به پیدایش یک کل منجر شود. به گفته کوین لینچ اگر بناست طراحی محیط ساخته‌شده مفید واقع گردد باید قادر باشد از راه اعتلای کیفیت محیط کالبدی، به اعتلای کیفیت زندگی انسان یاری رساند [۷]. از نظر فریتزر استیل مهم‌ترین عوامل کالبدی که موجب سرزندگی محیط می‌شوند عبارت‌اند از: احیای مکان و حس مکان، تنوع محرک‌های حسی، ایجاد عرصه‌های عمومی و خصوصی، حس فردیت و تعلق داشتن، حس تشخص و مناعت طبع، حس اعتماد و اطمینان، حس همبستگی، انطباق با تصاویر ذهنی، هویت و شخصیت ویژه مکان، قابلیت خاطره ساز بودن مکان. به طور کلی به نظر می‌رسد معیارهای ارزیابی بعد کالبدی حس سرزندگی فضایی در محیط شامل: نفوذپذیری، تنوع، خوانایی^۳ الگوهای فعالیت، انعطاف‌پذیری، گوناگونی، سلسله‌مراتب، پیوستگی، تناسب بصری، تمایز / تشابه، تداوم (ماندگاری) / تحول، تصویر ذهنی (نما)؛ است.

با توجه به مطالعات صورت گرفته، تأثیر خاطرات گذشته می‌تواند در بهبود حال و هوای سالمندان موثر باشد؛ به نظر می‌رسد بهره‌گیری از عناصری در محیط ساخته‌شده که یادآور خاطرات گذشته در سالمندان باشد؛ می‌تواند موجب ایجاد حس سرزندگی در آنان شود. همچنین استفاده از این عناصر، برخی از معیارهای ارزیابی بعد کالبدی حس سرزندگی در محیط را نیز تأمین می‌نماید.

۴-۲- مطالبات فیزیولوژیکی و روان‌شناختی سالمندان در ارتباط با محیط کالبدی سکونت آنان (مرکز نگهداری سالمندان) کدام است؟

افزایش تعداد سالمندان ما را متوجه اهمیت نقش سالمند در خانواده و تأثیر وی بر سیستم خانواده می‌کند. از این‌رو شناسایی و تأمین نیازهای آنان یکی از مسائلی است که باید مورد توجه قرار گیرد. بدین ترتیب در این بخش به بررسی نیازهای سالمندان پرداخته شده است. این نیازها به طور کلی به دو دسته نیازهای جسمانی و نیازهای روانی تقسیم شده‌اند.

نیازهای فیزیولوژیکی (یا جسمانی) سالمندان را بر اساس منابع مورد مطالعه می‌توان به شرح زیر تقسیم‌بندی کرد:

- احتیاجات معیشتی (نیاز اقتصادی)
- ورزش
- مراقبت‌های لازم
- آسایش حرارتی و برودتی سالمندان
- نورپردازی مناسب
- رنگ‌آمیزی مناسب
- تغذیه مناسب

نیازهای روانی سالمندان را بر اساس منابع مورد مطالعه می‌توان به شرح زیر تقسیم‌بندی کرد:

- آرامش و سکون
- امنیت
- احتیاجات عاطفی
- احتیاج به شرکت در زندگی اجتماعی

- یادآوری خاطرات گذشته
- تسلط و اختیار
- گردش و تفریح
- حس ارزشمندی

در یک دسته‌بندی کلی‌تر مطابق نظریه مازلو^۴، نیازهای پایه و فرانیازهای انسان که شامل نیازهای سالمندان نیز می‌گردد، به شرح زیر است:

نیازهای پایه سالمندان:

- نیازهای فیزیولوژیک
- نیازهای ایمنی و سلامت
- نیاز به عشق و تعلق
- عزت نفس و احترام
- فرانیازهای انسان:
- نیازهای شناختی
- نیازهای زیبایی‌شناختی

نیازهای فیزیولوژیک: نیازهای فیزیولوژیک یا جسمانی سالمندان شامل: تغذیه، استراحت و فعالیت فیزیکی، بهداشت فردی، دفع است. نیازهای ایمنی و سلامتی: نیازهای ایمنی و سلامت شامل بررسی و معاینات دوره‌ای است.

نیاز به عشق و تعلق: برقراری ارتباط از نیازهای اساسی بشر است. احساس تعلق عاملی است که میان انسان و محیط ارتباط برقرار می‌کند و پیوندی ایجاد می‌کند که فرد خود را جزئی از آن محیط می‌داند.

عزت نفس و احترام: عزت نفس و احترام به معنای عدم وابستگی یا آزاد بودن و تکامل اجتماعی از اطمینان درونی، استقلال و تطابق با بازنشستگی است. این نیاز به دو گروه تقسیم می‌شود: اول احساس عدم وابستگی یا آزاد بودن و دوم تکامل اجتماعی از اطمینان درونی. در شخص سالمند عزت نفس به معنی دوست داشتن خود به حد کافی برای ادامه زندگی باوقار است. عزت نفس، باعث پذیرش فرآیند پیری می‌شود، و از تسلیم شدن به این فرآیند جلوگیری می‌نماید. شخص سالمند مایل است هر چه بیشتر و تا حد ممکن مستقل بماند، اگر فردی سالم از نظر اقتصادی تأمین باشد، مستقل بودن راحت‌تر است. مراقبت از خود یک جنبه مهم استقلال است. اگر فرد نتواند نیازهای اساسی خود را تأمین نماید، ممکن است تنها زندگی کردن مشکل باشد. سالمندان به یک محیط کاملاً اختصاصی برای خود نیاز دارند، محیطی که به آن‌ها اطمینان، راحتی، آرامش و خلوت بدهد؛ این محیط می‌تواند یک اتاق یا قسمتی از یک اتاق همراه با ذخایر و یادگارهای دوران زندگی آن‌ها باشد.

فرانیازهای انسان: مازلو معتقد است فقط یک درصد افراد به این طبقه از نیازها می‌رسند.

رودلف آرنه‌ایم اشاره به این مطلب می‌کند که نیازهای فیزیکی و نیازهای روانی را نمی‌توان به سادگی از یکدیگر جدا کرد چرا که نهایتاً هر دوی این نیازها جنبه معنوی روحی دارند. هر نوع میل جسمی انسان - مثل نیاز به گرما یا غذا و غیره به صورت یک نیاز روانی ظاهر می‌شود چنین است که نمی‌توان به طور مثال بین یک دیوار و تزئینات آن جدایی قائل شد. دیوار در وهله اول برای برآوردن نیازهای

فیزیکی ساخته شده است اما تزئینات آن نیز ارضاء کننده نیازهای روانی است. فقدان یک دیوار در وهله اول اثر فیزیکی دارد. مثلاً باعث سرمای ما می‌شود. اما نبودن تزئینات آن نیز باعث ملال و خستگی می‌شود که نهایتاً این نیز اثری فیزیکی بر سلامتی ما می‌گذرد [۶].

۴-۳- نقش معانی مختلف محیط و به عبارتی معانی حاصل از نمادها و نشانه‌ها و جنبه‌های ادراکی محیط، در تأمین سرزندگی سالمندان در محیط‌های نگهداری آنان، چیست؟

انسان برای درک محیط خود احتیاج به قواعد و قالب‌هایی دارد تا بتواند به کمک آن‌ها بافت خبرها را به دست آورد. به کمک این قواعد و قالب‌هاست که انسان در ذهن خویش می‌تواند با به هم پیوستن مقادیری از این علائم خبری «طرح‌واره»هایی تشکیل دهد که به کمک آن‌ها محیط را بسیار آسان‌تر درک نماید. محتوای واقعی اطلاعاتی یک خبر در ارتباط مستقیم با جدید بودن یا غیرمنتظره بودن اطلاعات آن است. هرچه غیرمنتظره‌تر باشد دارای بداعت بیشتری است و برای ما ارزش بیشتری دارد. اما این «بداعت» نیز بایستی همیشه در ارتباط با اطلاعات گذشته باشد وگرنه برای ما اصلاً قابل فهم نخواهد بود [۶]. محیط ساخته‌شده برای مردم معانی بالقوه نمادین زیادی دارد. تشخیص این معانی، خودآگاه و ناخودآگاه در احساسات مردم نسبت به محیط و نسبت به خودشان اثرگذار است. علاوه بر این، هویت یافتن با معانی نمادین محیط ساخته‌شده احساس تعلق مردم را به یک گروه اجتماعی یا یک مکان افزایش می‌دهد. معنی نمادین الگوهای خاص محیط ساخته‌شده به زمینه مکانی آن‌ها نیز بستگی دارد. چارلز موریس (۱۹۳۸) سه سطح از معنا را تحت عنوان نحوی، مفهومی، و عملکردگرا نام برده است. روشن است که معیارهای مشابهی چون نمای ساختمان‌ها ممکن است برای افراد مختلف معانی متفاوتی داشته باشند، اما در جامعه‌ای همگون، راجع به نمادگرایی و شیوه‌ها و تزئینات خاص ساختمانی توافقی عمومی وجود دارد [۵]. نماد تا عصر جدید، در تمام دوره‌های معماری نقشی اساسی بازی کرده است. فرم پردازی فضا تنها بر اساس عملکرد، ساختار و عوامل زیباشناختی -چنانکه امروزه انجام می‌شود- نبوده است، بلکه جنبه‌های نمادین نیز در آن دخالت داشته‌اند. نماد نمایشگر یک محتوای معنوی است و این به این معنی است که می‌توان از یک نماد در عرضه یک ایدئولوژی سود برد [۶].

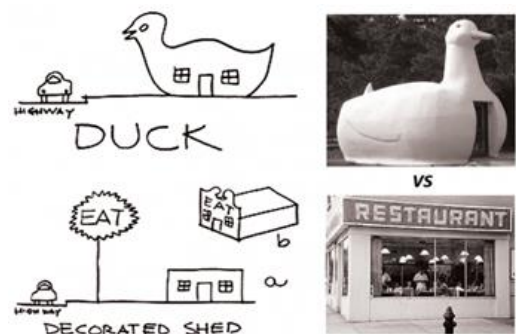
ایمان داشتن به یک نماد می‌تواند تا جایی پیش برود که برای آن نماد قدرت‌ها و نیروهایی را قائل شد که در عالم واقعیت فاقد آن‌ها است. محتوای ذهنی در اینجا اهمیتی بیش از ادراک بصری دارد [۶]. برای مردم نمادها یکی از راه‌های برقراری ارتباط هستند. معانی نمادین مبلمان، طرح‌های معماری و شیوه‌های طراحی و طراحی منظر، شیوه‌هایی غیرکلامی‌اند که مردم از آن‌ها برای تبادل پیام‌های خود، پیشینه خود، شئون اجتماعی و جهان‌بینی‌ها استفاده می‌کنند [۵]. توضیح تجربی این مطلب از تفسیر مدل انگیزش‌های انسانی مازلو به دست می‌آید. محیط کالبدی بیانگر شأن اجتماعی مردم بهره‌بردار است و مردم نیز نسبت به آن آگاهی دارند، ولی نمادگرایی محیط ساخته‌شده در تأمین نیازهای عاطفی و نیاز به احساس تعلق و احترام نقش مهم‌تری دارد.

شکل‌ها و الگوهای سازنده شیوه‌های معماری حامل معنا هستند. در هر فرهنگ شکل‌های خاصی چون دایره یا الگوهایی چون تقارن، معانی تداعی‌کننده دارند. سادگی یا پیچیدگی پیکره‌بندی بناها وابسته به مناطق فرهنگی خاص است. اشکال شفاف و ساده با کنایه‌های معدود تاریخی معرف عصر ماشین و مدرنیته، و ظهور پیچیدگی اشکال و الگوها معرف جامعه فراصنعتی است. در مورد مسکن، معنای سازه مستطیل شکل که یک خانوار در آن زندگی می‌کند به طور متناوب در ادبیات معماری و علوم اجتماعی ذکر شده است. این فرم مسکن تداعی‌کننده شیوه زندگی فردگرایانه است.

ونتوری، اسکات براون، و ایزنور^۵ (۱۹۷۷) از نظر رابطه بین کارکردهای ابزاری و نمادین دو گونه ساختمان را تشخیص داده‌اند. این دو گونه در ماهیت پیکره‌بندی بناها انعکاس یافته‌اند:

۱. موردی که نظام فضایی معماری، سازه و عملکردهای آن با یک فرم نمادین کلی پوشیده شده، ساختمان مجسمه‌وار حاصل را به افتخار رستوران گذری اردک شکل^۶ «جوجه اردک لانگ آیلند»^۷ که در کتاب «زیاله‌دان خدا»^۸ پیتز بلیک تصویر شده، اردک می‌نامیم.
۲. موردی را که نظام‌های فضا و سازه به طور مستقیم در خدمت عملکردها هستند، و تزئین مستقل در آن‌ها به کار گرفته شده است «اتاقک تزئین‌شده» می‌نامیم.

نکته اصلی این است که «اردک» نمادی از پیکره‌بندی کلی بناست. درحالی‌که در «اتاقک تزئین‌شده» تزئین به نما اضافه شده است. (شکل ۱) بیشتر آثار معماری جدید (مدرن) همانند «اردک» هستند؛ درحالی‌که بیشتر معماری‌های تجاری بومی در زمره «اتاقک‌های تزئین‌شده» اند.

شکل ۱ دو طریقه برای بیان محتوای معنوی یک بنا: «اردک» و «اتاقک تزئین‌شده»

در اتاقک تزئین شده، معانی تزئین به کار گرفته شده منطقی ضمنی دارند. اتاقک‌های تزئین‌شده به خاطر پیشینه‌ای که در ذهن مشاهده‌گر دارند، همان‌گونه که هستند به نظر می‌آیند. معانی تداعی‌کننده اردک بیانگر مقاصد معمار است. در اتاقک تزئین‌شده معانی تداعی‌کننده به پیشینه تجربیات روزمره متکی‌اند؛ در مورد اردک تشخیص تداعی وابسته به دانستن دیدگاه فلسفی طراح است. از نظر سانتایانا، این یک تداعی روشنفکرانه است [۵].

از آنجا که سازه بنای «اردک» غیراقتصادی است و استفاده عملی از آن نیز بدون اشکال نیست، طراحان راه دوم یا به عبارتی «اتاقک تزئین‌شده» را پیشنهاد می‌کنند. در این حالت از طرفی ساختمان -

که پوششی است از نظر اقتصادی باصرفه و با بیش‌ترین بازده از نظر عملکردی - و سوی دیگر تزئین آن - که می‌بایستی گویای محتوا و عملکرد آن باشد - تفکیک شده است [۶]. این تعابیر نمادها و استعارات را می‌توانیم همچنان ادامه دهیم و به جنبه و ارتباطات تاریخی و انسان‌شناختی و غیره نیز تعمیم دهیم. به این ترتیب این بناها تنها شامل مجموعه‌ای از فضاها نیست بلکه چنانکه گفته شد با این تعابیر دارای ارزش‌های ذهنی نیز هستند [۶].

حجم، میزان محصور بودن فضا، و تناسب فضای محصور، همگی بامعنا هستند. استفاده از فضا به خودی خود یک نماد مهم است. در بیشتر سازماندهی‌های رسمی و غیررسمی، مردم با بضاعت اجتماعی بالاتر نسبت به طبقات پایین‌تر از فضاهای کالبدی بزرگ‌تری استفاده می‌کنند. تشخیص این تفاوت مشکل نیست. در بسیاری از پایتخت‌های جهان ساختمان‌های دولتی فضاهای وسیع و نماهای گسترده دارند. این نحوه بیان نمادی از اهمیت و قدرت دولت یا کشور است. معانی روابط فضایی دیگر به صورت اساسی مطالعه نشده‌اند. کریستین نوربرگ-شولتز (۱۹۷۱) فضای معماری را عینیت بخشیدن به فضای وجودی انسان می‌داند. «این مفهومی روان‌شناختی است که به «طرح‌واره‌های ذهنی» انسان که در تعامل با محیط توسعه می‌یابد، تا حد کفایت معنا می‌بخشد». همانطور که بیان شد و نتوری، اسکات براون و ایزنور بناهای معماری را بر این اساس که کل سازه ساختمان یک نماد باشد و یا نمادگرایی در اجزای آن به کار گرفته شده باشد به دو گونه تقسیم کرده‌اند. اولی را «اردک» و دومی را «اتاقک تزئین شده» نامیدند. در مثال شکل (۲) که نماد اردک در آن به کار رفته، درک نمادگرایی به ادراک مقاصد معمار وابسته است. اتاقک‌های تزئین شده معانی تداعی‌کننده‌ای دارند که جزئی از فرهنگ است، ولی همیشه هم این‌گونه نیست [۵].

مصالح ساختمانی: در اصل این مصالح به دلایل فنی انتخاب می‌شوند، ولی بیان معماری آن‌ها نیز مورد نظر است. بنابراین بین قابلیت‌های فنی مصالح و نیازهای زیباشناختی مورد انتظار از آن تفاوت‌هایی وجود دارد. کیوشی آیزومی (۱۹۶۹) معتقد است که استفاده از پلاستیک بجای چوب و مصالح دیگر به دلیل تحمیل نظام ادراکی مردم و یا به دلیل ناسازگاری میان ظاهر مصالح و احساسی که از آن دریافت می‌شود، در مشاهده گر ایجاد تردید می‌کند. این فرضیه جالب و قابل‌بحث است.

ماهیت روشنایی: تلاش برای استفاده از کیفیت‌های نمادین نور در طراحی، تاریخی طولانی دارد. در سطح دنیوی تر، بین میزان روشنایی، انواع لوازم روشنایی و ماهیت بعضی قرارگاه‌ها و مکان‌های رفتاری همبستگی زیادی وجود دارد [۵]. مطالب نظری در خصوص استفاده‌های نمادین نور اندک است. به گفته موریس در حال حاضر شناخت قابل قبولی از عملکرد نور وجود دارد، ولی راجع به مفاهیم معناشناختی و نحوی نور، دانش سازمان‌یافته کمی در دست است. رنگ: رنگ‌ها و رنگ‌آمیزی محیط ساخته‌شده در مقیاس‌های گوناگون معانی مختلفی دارند. این معانی اغلب تابعی از عرف رایج در جوامع هستند. مردم اگر در مورد مفاهیم عرفی حتی سابقه و شناخت روشنی نداشته باشند، باز هم آن را درک می‌کنند. عرف و مفاهیم رنگ در جوامع مختلف متفاوت است. رنگ‌هایی که در اصل به دلایل عملکردی انتخاب شده‌اند، ممکن است گونه‌های خاصی از

ساختمان‌ها را تداعی کنند. اگر این رنگ‌ها در مکان‌های دیگری استفاده شوند، باز هم معنای قدیمی خود را حفظ می‌کنند. در زمینه‌های اجتماعی و فرهنگی مختلف و گاه متناقض دارند [۱۰]. محیط غیربصری: صداهایی که از سطوح محیط در اثر عملکرد و حرف‌زدن انسان منعکس می‌شوند بامعنا هستند. این معانی هم‌ابزاری و هم‌نمادین‌اند. کیفیت‌های لامسه‌ای و بویایی سطوح و بافت‌ها نیز همین‌گونه‌اند، حتی اگر مردم از این کیفیت‌ها آگاه نباشند. بعضی از تداعی‌ها خوشایند و بعضی دیگر ناخوشایند هستند. با وجود اینکه داستان‌ها و تصاویر پر از معانی گوناگون‌اند، در مورد گونه‌های معنا، تحقیقات کمی انجام شده است [۵].

۴-۳-۱- معنای غیرمادی محیط ساخته‌شده

بعضی ساختمان‌ها گروه‌هایی از مردم یا رویدادهایی خاص را تداعی می‌کنند. این رویدادها ممکن است تکرار شوند یا در مقطعی از زمان اتفاق بیفتند [۵]. گوستاو تودور فخر^{۱۰}، بنیان‌گذار میانی ادراک در نظریه تداعی خود به این نتیجه رسیده است که اکثر ادراکات را می‌توان در ارتباط با تجربیات قبلی دانست. درک یک نماد احتیاج به شناخت قبلی دارد و وابسته به فرهنگ است [۶].

نگرش‌ها ترکیبی از باورها و ارزش‌ها هستند. نگرش به معنای نمادین خاص محیط، از ارزش دادن به باوری راجع به آن نگرش حاصل می‌شود. اثباتی و علمی در نظر گرفتن نمادهای خاص با استفاده از نظریه تعادل^{۱۱} هاید^{۱۲} قابل تبیین است. نگرش یک فرد به یک نماد، به نگرش فرد به مرجع و پیوند دریافت شده بین نماد و مرجع بستگی دارد. سؤال مهم برای نظریه طراحی محیط چگونگی به وجود آمدن این نگرش‌هاست. پاسخ روشن به این سؤال، طراحان را نسبت به درک مردم و همچنین خود طراحان توانا تر می‌سازد.

بر اساس نظریه سیماشناختی، ساختمان‌ها خواصی سیماشناختی دارند که به طور مستقیم توسط مشاهده‌گر قابل دریافت است. یک نظر این است که خط و فرم به علت دریافت نظام عصبی انسان بامعنا هستند. نظر دیگر این است که این شکل‌ها به دلیل همساختی با پدیده‌های طبیعی حامل معنا می‌باشند. گفته شده است که معانی نمادین خودانگیخته از تمثیل‌های قابل دریافت مستقیم که نیازی به تفکر عمیق ندارند به وجود می‌آیند [۵].

مفاهیم ضمیر ناخودآگاه جمعی و فردیت یونگ برای تبیین این که چرا بعضی فرم‌ها برای ما معنی‌دار هستند به کار گرفته شده است. یونگ ادعا کرده است که ضمیر ناخودآگاه^{۱۳} جمعی پیوند مردم را با گذشته برقرار می‌سازد. انسان شخصیت و آرزوهای خود را از طریق انتخاب محیط زندگی بیان می‌کند. همان‌گونه که پیش از این گفته شد، مردم این عمل را با فرم خانه‌هایی که می‌سازند یا انتخاب می‌کنند انجام می‌دهند.

رویکرد مبتنی بر رفتارگرایی در ادراک نمادها معتقد است که عناصر محیط ساخته‌شده و معانی خاص در شرایطی که مردم آن‌ها را خوشایند می‌یابند تداعی می‌شوند. چون این تداعی‌ها بازگشت‌کننده و تکرار‌شونده هستند، مردم به مطالبه معنا ادامه می‌دهند. مفهومی که زمانی رابطه جبری بین «عملکرد» و «فرم» بوده، چون مردم فرم را مهم می‌دانند به صورت نمادی تداعی‌کننده در آمده است. این توضیحی است برای استفاده یونانی‌ها از جزئیات سازه چوبی در

ساختمان‌های سنگی. استفاده‌ای که در ابتدا اهمیت سازه‌ای داشت، در اثر مرور زمان اهمیت یک نماد مهم تزئینی را پیدا کرد. بر اساس مدل اکولوژیک ادراک و شناخت، ویژگی‌های الگویی محیط ساخته‌شده باید آموخته شوند. مدل اکولوژیک، مدل رفتارگرا را رد می‌کند و با قبول این باور، بر اهمیت فرهنگ در درک معانی محیط ساخته‌شده تأکید می‌کند.

آن‌گونه که نوربرت وینر^{۱۴} زمانی گفته است: «محیط اطراف انسان شامل هزار و یک پیام است که به هر کس ممکن است مربوط باشد» [۵]. شماری از مطالعات (Cooper, ۱۹۷۴) نشان می‌دهد که جنبه‌های درونگرایی و برونگرایی شخصیت، معرف‌های مهم تری برای نگرش مردم به محیط است. مردمی که در روابط محیط برونگرا هستند بیشتر از دیگران به تزئین خانه‌های خود تمایل دارند. این تمایل نه تنها در افراد برونگرا بلکه در گروه‌های برونگرا نیز وجود دارد. معانی نمادین محیط ساخته‌شده باید در مجموعه وسیع تری از ارزش‌های فرهنگی مردم و محیط در نظر گرفته شوند [۵].

مطالعه‌ای (Croat and Canter, ۱۹۷۹) نشان داده است که بناهای معماری از همان گونه‌ای که هستند به نظر غیرمعماران می‌رسند. فرم شهرها و خانه‌ها، تا حدودی، پاسخ به اقلیم است. برای مثال شیب سقف‌ها تداعی‌کننده پهنه‌های اقلیمی و نماد هر اقلیم هستند. در مورد مصالح ساختمانی و فضای سبز نیز احتمالاً همین گونه است. وقتی مردم از منطقه‌ای به منطقه دیگر مهاجرت می‌کنند، نمادهای هویتی خود را به همراه برده و نمادهایی را که ممکن است در موقعیت جدید الگوهای «کارکردی» مناسبی باشند به کار می‌گیرند [۵].

نمادگرایی الگوهای مبلمان، ساختمان، و طراحی منظر در تحسین زیباشناختی جهان هستی اهمیت ویژه‌ای دارد. انتخاب اینکه مردم کجا کار و زندگی کنند اغلب بر اساس زمینه‌ای نمادین انجام می‌شود. بر اساس نوشته راپاپورت (۱۹۷۷) با تغییر نمادهای تداعی‌کننده مناسب یک مکان، ادراکات مردم از کیفیت آن مکان تغییر می‌کند. ولی اطلاعات حرفه معماری نشان می‌دهد که طراحان در درک و استفاده از نمادها با مشکل جدی مواجه‌اند. به دلیل نبود نظریه اثباتی روشن از نمادگرایی محیط، پیش‌بینی نتیجه چنین کوشش‌هایی مشکل است. هنوز سؤالات اساسی زیادی وجود دارد. تا چه حد ساختمان‌ها می‌توانند با هدف تأمین ارزش‌های نمادین طراحی شوند؟ رموزی که جمعیت‌های خاص می‌فهمند و از آن لذت می‌برند کدام است؟ چه روش‌هایی برای تثبیت آن‌ها وجود دارد؟ [۵].

بر اساس تحقیقات انجام‌گرفته در مباحث روان‌شناسی، استفاده از تشبیهات یکی از روش‌های فراگیری است. فراگیری یعنی ایجاد واسطه‌های جدید در ذهن و آفرینش مفاهیم جدید؛ و تشبیهات در این کار بسیار موثرند. هنگامی که از درک مطلبی عاجزیم، تشبیه می‌تواند به ما کمک کند تا دریابیم آن چه را درک نمی‌کنیم مانند چیزی است که درک می‌کنیم. کاربرد تشبیه به ما کمک می‌کند تا به ارتباطی مابین دو امر دست یابیم. اگر واقعه (الف) مانند واقعه (ب) باشد و (الف) برایمان ملموس باشد، آن گاه ناگهان واقعه (ب) نیز برایمان ملموس خواهد شد. با توجه به گفته رابینز، استفاده از نمادها و نشانه‌ها و جنبه‌های ادراکی محیط می‌تواند در برقراری ارتباط بین افراد با محیط کالبدی موثر باشد. از آنجایی که یکی از مشکلات سالمندان با محیط‌های جدید، ناسازگاری و عدم حس تعلق به محیط

ساخته شده است؛ به نظر می‌رسد استفاده از تشبیهات یا -به زبان معماری- نمادها، می‌تواند در ایجاد ارتباط و درک بهتر محیط؛ به سالمندان موثر باشد. از این رو با برطرف شدن این نیاز، تأمین حس سرزندگی حادث می‌شود.

۵- بحث و نتیجه‌گیری

با توجه به مطالب عنوان شده در بحث سرزندگی و نیازهای سالمندان و مقایسه و ارزیابی آن‌ها، چنین نتیجه گرفته شد که اساساً تأمین نیازها و کمبودهای هر انسانی یک ضرورت است و زمانی که این نیازها برطرف شوند؛ سرزندگی حادث می‌شود. بنابراین از آنجایی که در این پژوهش هدف از طراحی مرکز نگهداری سالمندان، ایجاد حس سرزندگی در آنان به واسطه‌ی محیط کالبدی یا ساخته شده است؛ به بررسی نیازهای اساسی آنان و چگونگی برطرف کردن این نیازها با استفاده از نمادها پرداخته شد. نتایج حاصل از پژوهش‌ها نشان داد، سالمندان در محیط‌هایی که آن‌ها را احاطه کرده است به تغییرات عمده تمایل ندارند. یکی از مسائلی که موجب ناسازگاری سالمندان و عدم برقراری ارتباط با مراکز نگهداری آنان شده است، عدم توجه به نیازهای روانی آنان است. از جمله این نیازها که شاید بتوان گفت بیش‌ترین تأثیرگذاری را بر سایر نیازها به طور مستقیم یا غیرمستقیم، دارد؛ عدم برقراری ارتباط تصورات ذهنی سالمندان با محیط نگهداری آنان است. محیط ساخته‌شده اگر پاسخگوی نیازهای سالمندان باشد، در آنان نوعی احساس خوشایندی یا خرسندی ایجاد کرده که می‌تواند یکی از عامل‌های موثر در ایجاد یا ارتقای حس سرزندگی آنان قلمداد شود. در پی پاسخگویی به این نیازها، به نظر می‌رسد به‌کارگیری نمادها می‌تواند یکی از راهکارهای تأمین این نیازها باشد.

۶- منابع

- [۱] شاهپوندی، احمد، قلعه نوئی و محمود، علی پور اصفهانی، مریم (۱۳۹۴)، بررسی ویژگی‌های کالبدی و اثرگذاری آن بر سرزندگی و زیست‌پذیری محله‌های قدیم شهری (نمونه موردی محله سبستان اصفهان)، فصلنامه مرمت و معماری ایران، دوره ۱، شماره ۹، ص ۲۶-۱۳
- [۲] World Health Organization (WHO) (2011), 10 facts on ageing and the life course, Available from: URL: <http://www.who.int/topics/ageing/en/htm>.
- [۳] درویش‌پور کاخکی، علی و همکاران (۱۳۹۱)، طراحی ابزار اندازه‌گیری کیفیت زندگی مرتبط با سلامت سالمندان، مجله‌ی پژوهشی حکیم، دوره ۱۵، شماره ۱، ص ۳۰-۳۷
- [۴] شاملو، غلامعلی (۱۳۶۴)، پیری چیست، چرا پیر می‌شویم؟ طرح مقدماتی پیری‌شناسی و توانبخشی سالمندان، نشر چهر، تهران
- [۵] لنگ، جان (ترجمه دکتر علیرضا عینی فر) (۱۳۸۸)، آفرینش نظریه معماری (نقش علوم رفتاری در طراحی محیط)، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ یازدهم، تهران
- [۶] گروتز، یورگ کورت (ترجمه جهان‌شاه پاکزاد و عبدالرضا همایون) (۱۳۹۰)، زیبایی‌شناسی در معماری، مرکز چاپ و انتشارات دانشگاه شهید بهشتی، چاپ هفتم، تهران
- [۷] گلکار، کورش (۱۳۸۶)، مفهوم کیفیت سرزندگی در طراحی شهری، مجله صفا (مقاله ژورنالی)، دوره ۱۶، شماره ۴۴، ص ۷۵-۶۶

1. Peter F.Smith
2. Rul Gunzenhauser
- می‌آورد. فراهم را مکان یک شدن زمینه قابل درک که است کیفیتی. خوانایی³
4. Mazlo
5. Venturi, Scott Brown and Izenour
6. duck-shaped drive-in
7. the Long Island Duckling
8. God's Own Junkyard

- [۸] پامیر، سای، مترجمین: بهزادفر، مصطفی، شکیبامنش، امیر (۱۳۸۹) آفرینش مرکز شهری سرزنده، انتشارات دانشگاه علم و صنعت ایران، تهران
- [۹] Appleyard, D. (1979), Planning the Pluralistic City, Cambridge, Mass: MIT Press.
- [۱۰] Potter, J. & Cantarero R. & Wood H. (2012), The Multi-Dimensional Nature of Predicting Quality of Life, Social and Behavioral Sciences, ASEAN Conference on Environment-Behaviour Studies, pp. ۵۰-۷۹۱.

. فضای محصور به فضای دارای حریم، جمع شده و تمرکزگرا گفته می‌شود، درحالی که فضای⁹ باز حرکت به درون و حرکت به بیرون، نفوذ فضایی، اختیار و آزادی را پیشنهاد می‌کند.

10. Gustav Theodor Fechner
11. balance theory
12. Heider

. ضمیر ناخودآگاه از مجموعه‌ای از انرژی‌های روانی که همان صور نوعی است، تشکیل شده است.

14. Norbert Wiener

6 (2) , 2021

دوره ۶، شماره ۲

تابستان ۱۴۰۰

فصلنامه پژوهشی

Explanation of the planning of elderly-friendly urban spaces, a case study: Hezar Jarib neighborhood

Setareh Nekooei

MA Student of Urban Planning, Department of Urban Planning, Islamic Azad University (Najafabad Branch), Najafabad, Iran

Hamid Saberi *

Assistant Professor, Department of Urban Planning, Islamic Azad University (Najafabad Branch), Najafabad, Iran

*Corresponding author's email address:

Hamidsaberi2000@gmail.com

How to cite this article:

Setareh Nekooei, Hamid Saberi, Explanation of the planning of elderly-friendly urban spaces, a case study: Hezar Jarib neighborhood, *Journal of Engineering and Construction Management (JECM)*, 2021; 6(2):39-54.

تبیین برنامه‌ریزی فضاهای شهری دوستدار سالمند، نمونه موردی: محله هزار جریب

ستاره نکویی

دانشجوی کارشناسی ارشد برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه آزاد اسلامی (واحد نجف آباد)، نجف آباد، ایران

حمید صابری *

استادیار، گروه برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه آزاد اسلامی (واحد نجف آباد)، نجف آباد، ایران

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۵/۰۱، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۵/۲۱

ارجاع به مقاله:

ستاره نکویی، حمید صابری، تبیین برنامه‌ریزی فضاهای شهری دوستدار سالمند، نمونه موردی: محله هزار جریب، مهندسی و مدیریت ساخت، ۱۴۰۰؛ ۶ (۲): ۳۹-۵۴.

Abstract

From the past to the present, the elderly are the most sensitive and vulnerable part of any society, which should be taken into consideration by the city authorities in order to provide the best social and welfare conditions for them in their living environment. The purpose of this research is to evaluate the urban spaces of Hazarjarib neighborhood based on the indicators of an elderly-friendly city in line with planning to meet the needs of the elderly in this neighborhood. For this purpose, the indicators of the elderly-friendly city, which are divided by the World Health Organization into 8 components of open space and buildings, housing, transportation, social participation, respect and social inclusion, civic participation and employment, communication and information, and health services, have been examined. Due to the nature of the method, this article is quantitative and in terms of practical purpose, it is a descriptive-analytical research in which data has been collected from two documentary-library, field and survey methods. The statistical population of the research is the citizens of 60 years and older of Hazarjarib neighborhood of Isfahan; For this purpose, the sample size was determined through random sampling and using Cochran's formula, and 346 questionnaires were provided to the citizens. Then, using spss tool, information was extracted from the questionnaires. In the next step, the extracted data were analyzed and evaluated through inferential statistics such as one-sample T-test, independent T-test, Pearson's correlation test and Friedman's test. The findings of this research show that, in general, the status of the indicators of the elderly-friendly city in Hazarjarib neighborhood has been evaluated as unfavorable from the point of view of the elderly, and among the eight indicators examined in the research, only three indicators of open space and buildings, housing, and transportation were in a favorable condition in the neighborhood. ; Although there is a long way to reach their ideal situation.

Keywords

Planning, aging, elderly friendly city, urban spaces, Hazarjarib neighborhood

چکیده

از گذشته تا کنون قشر سالمندان بخش حساس و آسیب‌پذیر هر جامعه‌ای را به خود اختصاص می‌دهد، که می‌بایست مورد توجه مسئولان شهری قرار گیرد تا بهترین شرایط اُنظر رفاهی و اجتماعی برای آن‌ها در محیط زندگی‌شان فراهم گردد. هدف از انجام این پژوهش، ارزیابی فضاهای شهری محله هزارجریب بر مبنای شاخص‌های شهر دوستدار سالمند در راستای برنامه‌ریزی جهت برطرف کردن نیازهای سالمندان این محله می‌باشد. بدین منظور شاخص‌های شهر دوستدار سالمند که توسط سازمان بهداشت جهانی در ۸ مؤلفه‌ی فضای باز و ساختمان‌ها، مسکن، حمل‌ونقل، مشارکت اجتماعی، احترام و شمول اجتماعی، مشارکت مدنی و اشتغال، ارتباطات و اطلاعات و خدمات سلامت تقسیم می‌شود که مورد بررسی قرار گرفته‌اند. این مقاله با توجه به ماهیت روش، کمی و از لحاظ هدف کاربردی و از دسته تحقیقات توصیفی-تحلیلی می‌باشد که در آن از دو روش اسنادی-کتابخانه‌ای، میدانی و پیمایشی به گردآوری داده‌ها پرداخته شده است. جامعه آماری پژوهش، شهروندان ۶۰ سال و بالاتر محله هزارجریب اصفهان می‌باشد؛ بدین منظور از طریق روش نمونه‌گیری تصادفی و با استفاده از فرمول کوکران حجم نمونه مشخص شد و تعداد ۳۴۶ پرسشنامه در اختیار شهروندان قرار گرفت. سپس با استفاده از ابزار spss اطلاعات از پرسشنامه‌ها استخراج شد. در مرحله بعدی، تحلیل و ارزیابی داده‌های استخراج‌شده، از طریق آمار استنباطی مانند آزمون T-تک نمونه‌ای، T-مستقل، آزمون همبستگی پیرسون و آزمون فریدمن صورت گرفت. یافته‌های حاصل از این پژوهش نشان می‌دهند که به‌طور کلی وضعیت شاخص‌های شهر دوستدار سالمند در محله هزارجریب از نظر سالمندان نامطلوب ارزیابی شده است و از میان شاخص‌های هشتگانه مورد بررسی در پژوهش، تنها سه شاخص فضای باز و ساختمان‌ها، مسکن و حمل‌ونقل در وضعیت مطلوبی در محله قرار داشتند؛ هرچند که تا رسیدن به وضعیت ایده آل آن‌ها فاصله وجود دارد.

کلمات کلیدی

برنامه‌ریزی، سالمندی، شهر دوستدار سالمند، فضاهای شهری، محله هزارجریب

6 (2) , 2021

دوره ۶، شماره ۲

تابستان ۱۴۰۰

فصلنامه پژوهشی

۱- مقدمه

از آنجایی که سالمندی یک روند زیست طبیعی و از مراحل مهم و اصلی زندگی انسان محسوب می‌شود، نمی‌توان آن را متوقف یا معکوس کرد بلکه می‌بایست آثار این فرآیند را با سیاست‌گذاری‌های صحیح کنترل نمود. در این راستا سازمان بهداشت جهانی در سال ۲۰۰۷ چارچوب شهر دوستدار سالمند (AFC) را به‌عنوان یک پاسخ مبتنی بر چالش‌های پیری جمعیت شناختی و افزایش شهرنشینی جامعه تدوین نمود. طبق راهنمای منتشرشده برای دستیابی به شهرهای دوستدار سالمند توسط سازمان بهداشت جهانی در سال ۲۰۰۷، شهرهای دوستدار سالمند شهرهایی هستند که با تأمین سلامت، مشارکت و کیفیت‌های محیطی اساسی ضروری سالمندان، فعالیت مطلوب شهروندان سالمند را افزایش داده و در نهایت موجب افزایش کیفیت زندگی آنان می‌شود [۱]. شهر دوستدار سالمند با ارائه محیط حمایتی برای ساکنان، ضمن ایجاد فرصت‌های گسترده‌ای برای مشارکت در جامعه، آن‌ها را قادر می‌سازد تا به‌طور فعال در خانواده‌ها، محله‌ها و جامعه مدنی رشد. این شهرها نشان‌دهنده تلاش برای توسعه جوامع شهری حمایتگر سالمندان است. این جوامع، در قالب "تشویق افراد سالمند فعال به بهینه‌سازی فرصت سلامتی، مشارکت و امنیت در جهت ارتقای کیفیت زندگی افراد سالمند" تعریف می‌شوند. این هدف باید در چارچوب نیروهای دوگانه پیر شدن جمعیت و شهرنشینی دیده شود که هم‌اکنون به‌عنوان مهم‌ترین روندهای اجتماعی تأثیرگذار بر زندگی در قرن بیست و یکم شناخته شده است [۲]. شهرهای دوستدار سالمند در گزارش سال ۲۰۰۷ سازمان بهداشت جهانی به صورت مشروح مورد بحث قرار گرفته است. در این گزارش هشت مولفه اساس شهرهای دوستدار سالمند را تشکیل می‌دهند که عبارتند از: فضاهای باز و ساختمان‌ها، حمل و نقل، مسکن، مشارکت اجتماعی، احترام و شمول اجتماعی، مشارکت مدنی و اشتغال، ارتباطات و اطلاعات و خدمات سلامت [۳]. این هشت جنبه از زندگی شهری باهم همپوشانی و تعامل دارند، به‌طوری‌که احترام اجتماعی در دسترسی ساختمان‌ها و فضاها و در طیف فرصت‌های شغلی که شهر برای مشارکت اجتماعی، سرگرمی یا اشتغال ارائه می‌دهد، منعکس می‌شود. مشارکت اجتماعی نیز به‌نوبه خود بر شمول اجتماعی و همچنین دسترسی به اطلاعات تأثیر می‌گذارد. مشارکت اجتماعی، مدنی و اقتصادی همچنین تا حدی به قابلیت دسترسی و امنیت فضاهای باز و ساختمان‌های عمومی بستگی دارد.

مناسب نبودن فضای شهری برای حضور استفاده‌کنندگان آن، بر الگوی رفتاری آن‌ها اثر منفی به‌جای می‌گذارد و سلامت فعالیت آن‌ها را در جامعه به خطر می‌اندازد و باعث می‌شود که این افراد تبدیل به ساکنان ماندگار خانه‌های خود شوند و زندگی اجتماعی آنان در چهاردیواری خانه‌هایشان محدود شود. رابطه انسان با فضای شهری و اصولاً محیط انسان‌ساخت، رابطه‌ای مدنی است و کیفیت آن، الگوهای رفتاری مردم را تا حد زیادی شکل می‌دهد. افراد ناتوان و سالمندان همچون افراد سالم قادر به ایجاد چنین رابطه‌ای نیستند؛ زیرا شرایط

محیطی و کالبدی پیرامون خود را مساعد برای ایجاد ارتباط نمی‌بینند و زمانی در فضای عمومی احساس امنیت، آسایش و نظم می‌کنند و از کیفیت محیط بهره‌مند می‌شوند که در آنجا رعایت حقوق شهروندی صورت گیرد [۴]. بنابراین ایجاد فضای شهری دوستدار سالمندان مزایایی نظیر تعاملات اجتماعی با دوستان، احساس شکوه و ارزش، استقلال فردی، ورزش و سلامت فیزیکی و احساس آزادی به همراه خواهد داشت درحالی‌که ابقاء شرایط موجود، احساس ترس و وحشت‌زدگی، جدا افتادگی اجتماعی، افسردگی‌های مزمن، ناتوانی زودرس و در نتیجه کوتاه شدن عمر را به دنبال خواهد داشت. امروزه فراهم نبودن تسهیلات لازم در فضاهای شهری، دسترسی سالمندان به امکانات شهری را نیز با مشکلات مختلفی مواجه کرده و نابسامانی‌های فضای شهری و عدم انطباق آن با نیازها و خواسته‌های سالمندان منجر به منزوی شدن آنان از اجتماع گردیده است؛ بنابراین اصلاح محیط و فراهم کردن تجهیزات موردنیاز به‌گونه‌ای که استقلال فردی، آزادی و عدم احساس خطر از محیط پیرامون خود (اعم از اماکن عمومی، معابر و محیط شهری و...) را برای سالمندان فراهم آورد، زمینه مناسبی را برای عدالت به‌عنوان محور اصلی برنامه‌ریزی شهری به اجتماع، زندگی و فعالیت فراهم می‌سازد. از این رو می‌بایست تمامی فضاهای یک شهر با نیازها و مشکلات شهروندان سالمند و حرکت پیاده آنان سهولت داشته باشد. به همین منظور در طول سال‌های اخیر اقدامات متنوعی باهدف مناسب‌سازی بخش مرکزی شهرها به‌منظور بهره‌مند سازی و حضور پذیری گروه‌های آسیب‌پذیر شهری و نیازمند حمایت انجام گرفته است، باین‌وجود این اقدامات مطلوب ارزیابی نشده است [۵].

در حال حاضر تعداد افراد مسن در محیط‌های شهری به‌طور چشم‌گیری در حال افزایش است. در اغلب کشورها، سریع‌ترین رشد مربوط به گروه سنی ۶۰ سال و بیشتر است. انتظار می‌رود که تعداد افراد در این گروه سنی از ۸۴۱ میلیون نفر در سال ۲۰۱۳ به بیش از ۲ میلیارد نفر در سال ۲۰۵۰ افزایش پیدا کند. جمعیت سالمند در کشورها و مناطق کمتر توسعه‌یافته جهان با سرعت بیشتری از مناطق توسعه‌یافته در حال رشد است. نکته قابل‌توجه این است که انتظار می‌رود در سال ۲۰۴۷ تعداد افراد ۶۰ سال و بالاتر برای اولین بار در تاریخ و به‌طور جهانی از تعداد کودکان زیر ۱۵ سال تجاوز نماید.

جمعیت سالمندان ایران در سال ۹۵ حدود ۷ میلیون و ۴۱۴ هزار نفر می‌باشد که این جمعیت سهم قابل‌توجهی از جمعیت کشور به میزان ۹/۳ درصد را دربر می‌گیرد [۶]. جمعیت سالمندان در سال ۹۷ به ۷ میلیون و ۹۹۳ هزار نفر رسیده و نشان‌دهنده رشد نیم میلیون نفری جمعیت سالمندان است و پیش‌بینی می‌شود تا سال ۱۴۳۰ از هر ۴ ایرانی یک نفر سالمند باشد که ۲۵ درصد جمعیت کل کشور را تشکیل می‌دهد؛ روند افزایش جمعیت در حال حاضر ۱/۳ و روند رشد سالمندی در ایران ۳/۴ است که حدود سه برابر روند رشد جمعیت را نشان می‌دهد. طبق آخرین سرشماری در سال ۱۳۹۵، شهر اصفهان ۲ میلیون نفر جمعیت دارد و حدود ۱۱ درصد آن را سالمندان ۶۰ سال به بالا تشکیل می‌دهند که از میانگین کشوری بالاتر می‌باشد [۷]. بنابراین لازم است محیطی ایجاد شود که توانمندی سالمندان

6 (2) , 2021

دوره ۶، شماره ۲

تابستان ۱۴۰۰

فصلنامه پژوهشی

مهندسی عمران

در آن قابل مشاهده باشد. در این راستا در دی ماه سال ۱۳۹۷ تفاهم نامه سه جانبه طراحی و ایجاد شهر دوستدار سالمند بین شهرداری اصفهان، شورای ملی سالمندان کشور وابسته به سازمان بهزیستی کشور با همکاری صندوق جمعیت سازمان ملل متحد و اداره کل بهزیستی استان اصفهان امضا شد. طبق این تفاهم نامه شهر اصفهان به عنوان پایلوت شهر دوستدار سالمند معرفی شد و از آنجا که درصد سالمندی در مرکز و جنوب شهر اصفهان از دیگر نقاط شهر بالاتر است چهار محله شهرک کاوه، خانه اصفهان، هزار جریب و جلفا به عنوان پایلوت اجرای طرح شهر دوستدار سالمند انتخاب شدند. معیارهایی که باعث شد اصفهان برای این طرح برگزیده شود نخست کلان‌شهر بودن آن و ظرفیت‌های بالقوه که دارد بود. همچنین نرخ جمعیت سالمندی اصفهان که با ۱۱ درصد از میانگین کشوری که ۹/۳ درصد بوده بالاتر است. به علاوه اینکه اصفهان از فرهنگ متعالی برخوردار بوده و سال‌ها مهد تمدن ایرانی اسلامی بوده است. از این گذشته گردشگر پذیر بودن اصفهان در این انتخاب نقش داشته است. در واقع شهرهای دوستدار سالمند در دنیا بیشتر مورد هدف گردشگری قرار می‌گیرند تا برای سایر جوامع الگوسازی شود.

شهر اصفهان در ساختار کالبدی خود از گذشته تا به حال اهمیت و ارزش بسزایی برای فضاهای باز و عمومی و فضاهایی که محل شکل‌گیری اجتماعات و تعاملات اجتماعی است، قائل بوده است؛ لکن با توجه به تحولات و تغییرات به وجود آمده در شهر بخصوص پیدایش بافت های نو در کنار بافت قدیمی، فضاهای یادشده به تنهایی پاسخگوی نیاز مردم جهت شکل‌دهی به تعاملات اجتماعی نیستند. این شهر در گذار از محله‌های قدیمی که دارای ساختار اجتماعی منسجم و پیوسته‌ای بوده‌اند به محله‌های امروزی، ایجاد و گسترش و ساماندهی تعاملات اجتماعی را نادیده گرفته است. محله هزار جریب از جمله محلاتی است که نادیده گرفتن نیازهای فضایی مطابق با شهر معاصر را به خوبی نشان می‌دهد. این محله با آنکه دارای بافتی مدرن و امروزی است، نتوانسته پاسخگوی نیازهای شهروندانش از جمله سالمندان باشد و همین مسئله منجر به ضعف احساس تعلق ساکنان و حس هویت‌مندی آن‌ها به محل زندگی‌شان می‌شود [۸].

محله هزار جریب در منطقه ۶ و جنوب شهر اصفهان واقع شده است. این محله از شمال به خیابان آزادگان و سعادت‌آباد (حداقل میدان آزادی تا چهارراه فرایبورگ)، از جنوب به شرکت آب و فاضلاب، از شرق به اراضی ارتش و از غرب به خیابان هزار جریب محدود می‌شود. این محله دارای وسعت ۱۵۷/۱ هکتار و جمعیت ۱۶۵۲۱ نفر می‌باشد که حدود ۲۱ درصد از آن را سالمندان ۶۰ سال به بالا تشکیل می‌دهد. از این رو جزو نقاط دارای جمعیت سالمند بالا در شهر اصفهان محسوب می‌شود و هم‌اکنون وضعیت نگران‌کننده‌ای دارد. این محله قدمت چندانی در اصفهان ندارد و به دلیل سکونت بسیاری از بازنشسته‌های دولت در این محله، تعداد زنان و مردان پا به سن گذاشته در آن بالا می‌باشد.

از آنجایی که طبق تعریف سازمان بهداشت جهانی، شهرهای دوستدار سالمند باید ساختارها و خدمات خود را با نیازهای افراد مسن‌تر تطابق دهند؛ بنابراین لازم است محیطی ایجاد شود که افراد سالمند بدون هیچ محدودیتی بتوانند دیگر اقشار جامعه از محیط زندگی خود بهره لازم را ببرند. علیرغم امروزی بودن بافت محله هزار جریب، به

دلیل عدم پاسخگویی فضاهای شهری محله به نیازهای شهروندان و همچنین با توجه به روند روبه رشد سالمندی محله و انتخاب آن به عنوان پایلوت اجرای شهر دوستدار سالمند در اصفهان، می‌بایست به ارزیابی فضاهای شهری و ایجاد محیطی متناسب با نیازهای سالمندان در محله هزار جریب پرداخت. از این رو شاخص‌های جهانی شهر دوستدار سالمند که به طور کلی در هشت مؤلفه توسط سازمان بهداشت جهانی معرفی شده‌اند، در این پژوهش مورد بررسی و سنجش قرار می‌گیرند. هدف از انجام این پژوهش شناسایی و ارزیابی وضعیت فضاهای شهری محله هزار جریب بر مبنای شاخص‌های شهر دوستدار سالمند سازمان بهداشت جهانی، در راستای برنامه‌ریزی جهت برطرف کردن نیازهای سالمندان این محله می‌باشد. لذا مسئله اصلی پژوهش این است که تا چه حد فضاهای شهری موجود در محله هزار جریب از لحاظ شاخص‌های شهر دوستدار سالمند، پاسخگوی نیازهای سالمندان می‌باشد. این پژوهش همچنین در پی پاسخ به این سؤال است که کدام یک از این شاخص‌ها در محله هزار جریب وضعیت مناسب‌تری دارند و می‌توانند پاسخگوی نیازهای سالمندان باشند.

۱-۱- اهمیت و ضرورت تحقیق

جمعیت مهم‌ترین مبنای برنامه‌ریزی‌ها، خصوصاً برنامه‌ریزی شهری می‌باشد، لذا با مطالعه دقیق روی جمعیت، می‌بایست برای هر کدام از گروه‌های سنی برنامه‌ریزی خاصی لحاظ گردد؛ چرا که تفاوت در ساختارهای سنی، درخواست‌ها و نیازهای خاصی را پدید آورده و برنامه‌ریزی متفاوتی را لازم می‌دارد. در این خصوص سالمندان از جمله اقشار آسیب‌پذیر جامعه می‌باشند که برای آسایش این گروه از جامعه، برنامه‌ریزی جامع و دقیقی در شهر لازم می‌باشد [۹]. پیر شدن جمعیت به‌ویژه جمعیت کهنسالان، برای تمامی کشورهایی که خواستار فراهم آوردن امنیت و رفاه برای تعداد رو به رشد افراد سالمند خود هستند یک چالش واقعی محسوب می‌شود. بنابراین شناخت نیازهای سالمندان و فراهم آوردن محیط مناسب برای آسایش و رفاه آنان یک اولویت محسوب می‌شود [۱۰]. چرا که سالمندان نیازمند بهبود محیط زندگی جهت جبران تغییرات جسمی به سبب پیری هستند [۹].

با ورود به هزاره جدید، سالمندی به یک مسئله عمده جمعیت شناختی و اجتماعی تبدیل شده است. افزایش جمعیت سالمندان در عصر حاضر تا آن اندازه مهم است که سازمان بهداشت جهانی متذکر گردیده که امروزه در سطح جهان، انقلابی در جمعیت‌شناسی در شرف وقوع می‌باشد و به گفته دونمز (۲۰۰۵) در حال حاضر رشد جمعیت افراد بالای ۶۰ سال جهان بیش از رشد جمعیت کودکان است [۱۱]. از سوی دیگر سازمان بهداشت جهانی با طراحی و انتشار "شهر دوستدار سالمند در عرصه جهانی: یک راهنما" در چندین بخش به بررسی روند رشد جمعیت افراد بالای ۶۰ سال در جهان، پیر شدن ساختار جمعیت، سن فعال و سن سالمندی پرداخته است و در ادامه آن شاخص‌های شهر دوستدار سالمند و استانداردهای مربوط به هر شاخص بررسی شده است [۱۲]. سیر صعودی شاخص جمعیتی سالمندان به دلیل افزایش طول عمر انسان‌ها و رشد منفی جمعیت و در عین حال نبود جایگاهی مناسب برای سالمندان در توسعه شهری لزوم توجه و حمایت از آن‌ها را مطرح می‌نماید. بدین

6 (2), 2021

دوره ۶، شماره ۲

تابستان ۱۴۰۰

فصلنامه پژوهشی

مهندسی عمران

منظور ایجاد شهر دوستدار سالمند ضرورتی برای جامعه امروز است [۱۳].

در حال حاضر ایران مرحله انتقال ساختار سنی جمعیت از جوانی به سالمندانی را تجربه می‌کند. این امر ضرورت شناخت نیازهای سالمندان و برنامه‌ریزی برای پاسخگویی به این نیازها را آشکار می‌سازد. تغییرات جمعیتی گسترده و سریع، ایران را در گروه کشورهای قرار داده است که تا میانه قرن بیست و یکم میلادی ساختار سنی سالخورده خواهند داشت. افزایش جمعیت سالمندان از رشد جمعیت دیگر گروه‌های سنی متفاوت بوده و شواهد اخیر مبتنی بر سرشماری ۱۳۹۰ نشان می‌دهد که آهنگ رشد بیشتری در پیش گرفته است [۱۴]. سرشماری‌های اخیر در کشور همچنین نشان‌دهنده انفجار سالمندی در سال ۱۴۱۰ می‌باشد، به‌طوری‌که ۲۵ تا ۳۰ درصد کشور در سنین بالای ۵۰ سال قرار می‌گیرند [۱۵]. این در حالی است که بسیاری از شهرهای کشور ما حتی از کمترین امکانات نیز برای استفاده مطلوب گروه‌های سالمند برخوردار نیستند و سطح خدمات موجود نیز با معیارهای جهانی، فاصله بسیار دارد [۱۳]. با توجه به خطمشی‌های کنترل جمعیت و ارتقای کیفیت تغذیه و بهداشت و افزایش توقع از زندگی، طبیعی است که ایران در آینده‌ای نه‌چندان دور، یکی از بیشترین نسبت‌های جمعیت سالخورده‌گان جهان را به خود اختصاص دهد. باین‌حال به دلیل جمعیت زیاد جوانان در جوامعی مانند ایران، تاکنون بیش‌تر به نیازهای این قشر پرداخته شده است؛ غافل از اینکه در اثر گذر زمان، همین افراد نسل سالمند آتی را شکل می‌دهند [۱۶]. بنابراین به دلیل آسیب‌پذیر و حساس بودن گروه سنی سالمندان، مطلوب نبودن جایگاه سالمندان در تصمیم‌گیری‌ها و برنامه‌ریزی‌های جوامع، افزایش مشکلات سالمندان به دلیل کاهش سن بازنشستگی، طول سال‌های فراغت و عدم برخورداری از شغل رسمی و همچنین مطلوب نبودن جایگاه حقوقی سالمندان در سیاست‌گذاری‌های کلان فرهنگی، اجتماعی و رفاهی، می‌بایست با حمایت سایر سازمان‌ها، نیازهای سالمندان و ضرورت توجه به شرایط مؤثر بر آسایش و رفاه آنان به‌عنوان بخش مهمی از معضلات جامعه مشخص شود و در راستای برطرف کردن آن‌ها اقدام نمود [۱۷]. شهر اصفهان در سال ۹۵ حدود ۲ میلیون نفر جمعیت داشته و حدود ۱۱ درصد از جمعیت آن را سالمندان تشکیل می‌دادند [۶]. از طرفی، این شهر در سال ۱۳۹۷ به دلیل داشتن ظرفیت‌های بالفعل، به‌عنوان پایلوت شهر دوستدار سالمند به تصویب نهایی رسید و چهار محله شهرک کاوه، خانه اصفهان، هزارجریب و جلفا که جمعیت سالمندی در آن‌ها بالا می‌باشد، به‌عنوان پایلوت اجرای طرح شهر دوستدار سالمند شهر اصفهان انتخاب شدند. محله هزارجریب، محله‌ای در جنوب شهر اصفهان است که با بافتی مدرن و امروزی نتوانسته به‌خوبی پاسخگوی نیازهای شهروندان باشد و فضایی را برای حضور هرچه بیشتر آن‌ها مهیا سازد، لذا ضرورت بررسی استانداردهای لازم در فضاهای شهری محله هزارجریب برای دستیابی به شهر دوستدار سالمند احساس می‌شود. این محله جزو محله‌های نسبتاً جدید و مرفه نشین شهر اصفهان می‌باشد و ساکنان آن مردمی از فرهنگ‌های مختلف و اغلب تحصیل کرده هستند، مردمی که بیشتر از میان ارتشی‌ها، فرهنگیان و کارمندان بازنشسته معدن می‌باشند. با توجه به اطلاعات اطلس

کلان‌شهر اصفهان و سرشماری نفوس و مسکن سال ۱۳۹۵، محله هزارجریب جزو نقاط با میانگین سنی بالا در شهر اصفهان می‌باشد که ۲۱ درصد جمعیت آن را سالمندان بالای ۶۰ سال تشکیل می‌دهند؛ بنابراین با توجه به سکونت بسیاری از بازنشسته‌های دولت در آن و همچنین توجه به این مسئله که این گروه سنی نیاز به توجه و مراقبت بیشتری دارند، می‌بایست سیاست‌ها و برنامه‌ها و خدماتی که ارائه می‌شود، در راستای رفع نیازهای این قشر در فضاهای شهری محله هزارجریب باشد.

با توجه به عمده مشکلاتی که سالمندان در فضاهای شهری با آن روبرو هستند؛ ازجمله آلودگی صوتی ناشی از ترافیک، موسیقی در خیابان‌های پرتدد، عدم تدارک شرایط برای شرکت سالمندان در رویدادهای اجتماعی و ...، محله هزارجریب نیز دارای مشکلاتی از این قبیل می‌باشد که باعث شده سالمندان از خانه خارج نشده و در صورت خارج شدن نیز نتوانند مشارکت اجتماعی لازم را داشته باشند و ترجیح بدهند به منازل خود برگردند که به‌نوبه خود استقلال، سلامت جسمی و روانی آن‌ها را تحت تأثیر قرار می‌دهد؛ لذا توجه به نیازهای سالمندان محله در فضاهای شهری از جوانب گوناگون اعم از کالبدی، اجتماعی، فرهنگی و ... از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است و لازم است تا قبل از تبدیل شدن به معضلی بزرگ، با بهره‌گیری از امکانات و خدمات موردنیاز و ظرفیت‌های سازمان‌ها و حتی خود سالمندان راهکارهایی ارائه گردد.

۲-۱- اهداف تحقیق

الف) هدف اصلی:

برنامه‌ریزی فضاهای شهری دوستدار سالمند در محله هزارجریب

ب) اهداف فرعی:

۱. ارزیابی میزان تناسب فضاهای شهری محله هزارجریب از لحاظ شاخص فضاهای باز و ساختمان‌ها با نیازهای سالمندان.
۲. سنجش میزان تناسب میان فضاهای شهری محله هزارجریب از نظر شاخص مسکن و نیازهای سالمندان.
۳. بررسی تناسب میان فضاهای شهری محله هزارجریب از لحاظ شاخص حمل و نقل و نیازهای سالمندان.
۴. ارزیابی فضاهای شهری محله هزارجریب از لحاظ حضور پذیری و مشارکت اجتماعی و مدنی سالمندان

۳-۱- سؤالات تحقیق

الف) سؤال اصلی:

تا چه اندازه وضعیت فضاهای شهری محله هزارجریب بر اساس شاخص‌های شهر دوستدار سالمند مناسب نیازهای سالمندان می‌باشد؟

ب) سؤال‌های فرعی:

- ۱- تا چه میزان فضاهای شهری محله هزارجریب از لحاظ شاخص فضای باز و ساختمان‌ها متناسب با نیازهای سالمندان طراحی شده است؟

۲-۱- ابزار گردآوری داده‌ها

در این پژوهش از دو روش برای گردآوری داده‌ها استفاده شده است: (الف) روش اسنادی و کتابخانه‌ای؛ جمع‌آوری اطلاعات موردنیاز در زمینه ادبیات و پیشینه تحقیق از طریق مطالعه کتاب‌ها، تحقیقات و مقالات دیگر پژوهشگران و همچنین جستجو در منابع معتبر اینترنتی در رابطه با سالمندان و شهر دوستدار سالمند.

(ب) روش میدانی و پیمایشی؛ تدوین پرسشنامه به‌منظور بررسی شاخص‌های شهر دوستدار سالمند از نظر شهروندان در فضاهای شهری محله هزارجریب، با استفاده از استانداردهای سازمان بهداشت جهانی.

۲-۲- قلمرو مکانی و زمانی پژوهش

طبق آنچه بیان شد و با توجه به تصویر شماره (۱-۱)، محله هزارجریب که جزو محله‌های نسبتاً جدید شهر اصفهان می‌باشد، در منطقه ۶ و در جنوب شهر اصفهان واقع شده است. این محله از شمال به خیابان سعادت‌آباد و آزادگان (حدفاصل میدان آزادی تا چهارراه فرایبورگ)، از جنوب به شرکت آب و فاضلاب، از شرق به اراضی ارتش و از غرب به خیابان هزارجریب محدود می‌شود. این محله طبق آخرین اطلاعات موجود دارای مساحتی معادل ۱۵۷/۱ هکتار است و جمعیت آن طبق اطلاعات موجود در سایت شهرداری برابر با ۱۶۵۲۱ نفر می‌باشد.

۳- مبانی نظری

۳-۱- تعریف اصطلاحات و مفاهیم

مفهوم برنامه و برنامه‌ریزی

برنامه‌ریزی ابزاری است که باهدف توسعه و عمران، وضع موجود را به وضعی مطلوب تبدیل می‌نماید و برای رسیدن به این وضع مطلوب می‌بایست به شناخت دقیق و همه‌جانبه از وضع موجود دست‌یافت. به‌طورکلی برنامه‌ریزی فرایند ذهنی و عملی مجموعه‌ای از تصمیم‌گیری‌های سنجیده‌ای است که بر اساس قیودات کمی، کیفی، زمانی و مکانی شیوه دخالت انسان را در موضوعی مشخص بیان می‌کند. برنامه‌ریزی از این نظر فرایند ذهنی است که پشتوانه‌ای فکری برای تصمیم‌گیری دارد و باوجود برخورداری از چنین پشتوانه‌ای تابع قیودات خاص خود است که میزان دخالت انسان را با در نظر گرفتن خصلت زیاده‌طلبی وی کنترل می‌کند [۱۸].

مفهوم فضای شهری

فضای شهری یکی از عناصر ساخت فضایی شهر است که همراه با تاریخ یک ملت در ادوار مختلف به وجود می‌آید، شکل می‌گیرد و دگرگون می‌شود. این عنصر که فعالیت‌های مختلف فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی یا سیاسی همواره در آن جریان داشته، همیشه با قلب تاریخ شهر می‌تپید و سرگذشت شهر را رقم می‌زده است. به‌طورکلی فضای شهری به‌عنوان مکان گفتگو و تعامل نیروهای مؤثر بر تحولات شهری معرفی می‌گردد. فضاهای شهری در طول تاریخ بشر، همواره عرصه اجرای کارکردهای اجتماعی و پویای نهادین جامعه بوده‌اند.

۲- تا چه اندازه فضاهای شهری محله هزارجریب از نظر

شاخص مسکن پاسخگوی نیازهای سالمندان می‌باشد؟

۳- تا چه میزان فضاهای شهری محله هزارجریب در زمینه

شاخص حمل‌ونقل، متناسب با نیازهای سالمندان

می‌باشد؟

۴- تا چه اندازه فضاهای شهری محله هزارجریب بستر ساز

حضور پذیری و مشارکت اجتماعی و مدنی سالمندان

می‌باشد؟

۴-۱- فرضیه‌های تحقیق

(الف) فرضیه اصلی:

وضعیت فضاهای شهری محله هزارجریب بر اساس شاخص‌های شهر دوستدار سالمند مناسب نیازهای سالمندان نمی‌باشد.

(ب) فرضیه‌های فرعی:

۱- فضاهای شهری در محله هزارجریب از لحاظ شاخص

فضای باز و ساختمان‌ها متناسب با نیازهای سالمندان

طراحی نشده است.

۲- فضاهای شهری در محله هزارجریب از لحاظ شاخص

مسکن پاسخگوی نیازهای سالمندان نمی‌باشد.

۳- در فضاهای شهری محله هزارجریب شاخص حمل‌ونقل

متناسب با نیازهای سالمندان نمی‌باشد.

۴- فضاهای شهری محله هزارجریب بستر ساز حضور پذیری

و مشارکت اجتماعی و مدنی سالمندان نمی‌باشد

۲- روش تحقیق

پژوهش حاضر از لحاظ هدف کاربردی و از لحاظ ماهیت توصیفی-تحلیلی است و پارادایم حاکم بر آن کمی می‌باشد. از آنجایی که پژوهش‌های کاربردی برای پاسخگویی به نیازهای جامعه و برای دستیابی به اصول و قواعدی است که در موقعیت واقعی و عملی بکار گرفته می‌شود. از این‌رو تحقیق حاضر در پی آن است تا با توجه به شاخص‌های شهر دوستدار سالمند به بررسی آن‌ها در فضاهای شهری محله هزارجریب بپردازد تا مشخص شود که محله موردنظر تا چه اندازه می‌تواند پاسخگوی نیازهای قشر سالمند باشد و تبدیل به محله‌ای دوستدار سالمند شود. با توجه به ماهیت هدف‌گذاری و ابزارهای دستیابی به این اهداف از روش تحقیق توصیفی-تحلیلی و جهت تبیین روشن مبانی نظری و به دست آوردن اطلاعات موردنیاز در زمینه ادبیات شهر دوستدار سالمند، از روش جمع‌آوری اطلاعات کتابخانه‌ای استفاده شده است. بنابراین با مطالعه کتاب‌ها، تحقیقات و مقالات دیگر پژوهشگران و همچنین جستجو در منابع معتبر اینترنتی، اطلاعات موردنیاز در زمینه ادبیات و پیشینه تحقیق جمع‌آوری شده است. سپس با توجه به استانداردهای سازمان بهداشت جهانی پرسشنامه‌ای طراحی و با استفاده از نتایج پرسشنامه، به سؤالات اصلی تحقیق پاسخ داد می‌شود. در نتیجه محقق توانسته است به بررسی وضعیت موجود محله هزارجریب برای تبدیل شدن به محله‌ای دوستدار سالمند بپردازد.

شکل ۱ نقشه موقعیت محله هزار جریب در شهر اصفهان

برمی‌گیرد. این فعالیت‌ها به دلیل تأثیرپذیری از سایر فعالیت‌ها و فضای اجتماعی، فعالیت‌های نهایی نیز خوانده می‌شوند. شرایط خاص فضاها جهت ایستادن، نشستن، خوردن، بازی کردن و ... هستند که این فعالیت‌ها را تحت تأثیر خود قرار می‌دهند.

نقش فضاهای شهری در رشد تعاملات اجتماعی

فضاهای شهری بستر ساز هویت‌های جمعی در یک جامعه می‌باشند. مکان‌هایی برای گفت‌وگو و هم‌اندیشی‌ها برای سنین مختلف است. گاهی با پیاده کردن فضایی می‌توان در ایجاد فضاهای شهری دارای تعامل مستمر گام برداشت. باید برخی فضاهای شهری وجود داشته باشند که واجد ویژگی‌هایی باشند که تعامل جمعی را تقویت کنند و مجالسی برای ارتباط هرچه بیشتر شهروندان شود. اگر فضاهای شهری را پر و بال بدهیم و به دنبال حفظ و گسترش آن باشیم و به نکات و فاکتورهای مؤثر در مطلوبیت و کیفیت عملکردی یک فضای شهری توجه کنیم و در زمان برنامه‌ریزی برای ایجاد و یا بازآفرینی یک فضای شهری آن‌ها را به کار بندیم، به همان میزان هم می‌توانیم تعاملات اجتماعی را برجسته کنیم [۲۰].

سالمند و فضای شهری

سالمندان از جمله گروه‌های اجتماعی هستند که به دلیل شرایط سنی و کاهش نسبی فعالیت‌های کاری، عمدتاً از فضاهای شهری برای انجام فعالیت‌های اختیاری و اجتماعی استفاده می‌کنند. فعالیت‌های انتخابی، فعالیت‌هایی هستند که در صورتی که زمان و مکان و بستر محیط اجازه دهد به شکل داوطلبانه صورت می‌گیرد (مانند قدم زدن برای استفاده از هوای پاک و غیره). فعالیت‌های اجتماعی فعالیت‌هایی هستند که به دنبال حضور مردم در یک مکان و در یک‌زمان صورت (مانند گفتگو با بقیه و غیره) می‌گیرند [۱۹].

این فضاها باید به گونه‌ای باشند که در دسترس همه شهروندان قرار گیرند، افراد از وجود آن فضاها احساس رضایت و اطمینان خاطر کنند، تمامی گروه‌های سنی و جنسی توانایی استفاده از آن‌ها را داشته باشند و در طراحی آن‌ها نکات ایمنی، روان‌شناختی، زیباشناختی و اکولوژیکی رعایت شده باشد [۱۹].

انواع فعالیت‌ها در فضای شهری

فضای شهری در عین دارا بودن ارزش‌های اجتماعی و فرهنگی جامعه، مکان‌های کانونی فعالیت‌های عمومی و خصوصی و فعالیت‌های شهری و ضرورت‌های مرتبط بر آن نیز محسوب می‌گردد. این فعالیت‌ها در حالت کلی سه طیف متفاوت را شامل می‌شود:

- دسته اول؛ فعالیت‌های ضروری و بااهمیت را شامل می‌شوند که تحت هر شرایطی اتفاق می‌افتند و ارتباط خاصی با ویژگی‌های منحصربه‌فرد اجتماعی ندارند. فعالیت‌هایی نظیر رفتن به محل کار، یا مدرسه، انجام خرید، انتظار در ایستگاه اتوبوس و سایر فعالیت‌های عمومی و روزمره در این دسته جای می‌گیرند. این طیف از فعالیت‌ها درجات متفاوت از مشارکت اجتماعی را می‌طلبد.
- دسته دوم؛ از فعالیت‌هایی که در فضای شهری انجام می‌شوند را، فعالیت‌های گزینشی و انتخابی تشکیل می‌دهند که در شرایط مناسب و وضعیت دلخواه افراد ضرورت پیدا می‌کنند. قدم زدن در هوای آزاد، توقف و مکث در مکان‌های تفریحی، نشستن و استراحت در مکان‌های جذاب و دیدنی جزء فعالیت‌های انتخابی و موردی به شمار می‌آیند.
- دسته سوم؛ از فعالیت‌هایی که در فضای شهری رخ می‌دهند را، فعالیت‌های اجتماعی تشکیل می‌دهند که بسته به ویژگی‌های فضای شهری طیف گسترده‌ای از روابط متقابل افراد را در

چندین عامل در استفاده از فضای بیرون برای سالمندان مؤثر است، از جمله سطح استقلال، خرد اقلیم، انگیزه، نشستن راحت، حس جهت‌یابی، فرصت‌هایی برای تحرکات حسی، کنترل و نظارت بر محیط، راحتی و آسایش، امنیت و ایمنی، دسترسی راحت به فضاهای بیرون، فرصت‌هایی برای ملاقات دیگران و فعالیت‌های اجتماعی و فرصت‌هایی برای لذت بردن از طبیعت و شرکت در تمرین ورزشی و فعالیت برای سلامت.

نیازها و احتیاجات سالمندان در فضا و محیط‌های شهری

به دلیل مشکلات روانی و فیزیکی، انتظارات افراد مسن از محیط خانه و بیرون متفاوت‌تر از انتظارات گروه‌های دیگر است. مرگ اجتناب‌ناپذیر است، ممکن است منجر به ترک نقش‌های اجتماعی سالمندان در محیط‌های شهری شود. برای بعضی از افراد مسن، تنها زمان‌های استقلال، عظمت و احساس افتخار، آن‌هایی هستند که با دوستان خود و در همان سنین در بیرون از خانه سپری می‌کنند، برخی کارها را انجام می‌دهند، حتی ناچیز (برای مثال بیرون رفتن با نوه یا پرداخت قبض) و احساس می‌کنند که اثربخش و مفید هستند [۲۱].

سالخوردگی جمعیت در ایران

جمعیت ایران همگام با جمعیت جهان رو به سالمندی می‌رود. آمار و ارقام حاصل از سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن نشان می‌دهد که تعداد جمعیت سالمند در ایران در دهه‌های اخیر در حال افزایش بوده است. بنابر اعلام وزارت بهداشت و بر اساس سرشماری سال ۱۳۹۵، از جمعیت ۷۹ میلیونی کشور، ۷ میلیون و ۴۱۴ هزار و ۹۱ نفر یعنی حدود ۹/۳ درصد سالمند هستند. پیش‌بینی می‌شود که درصد سالمندان ایران تا سال ۲۰۲۵ میلادی به ۱۰ درصد و تا سال ۲۰۵۰ به بیش از ۳۰ درصد برسد. بر اساس این پیش‌بینی در سال ۲۰۵۰ درصد جمعیت سالمند در ایران از میانگین جهان و آسیا بیشتر و از هر سه نفر، یک نفر سالمند خواهد بود. همچنین امید به زندگی سالم یا امید به زندگی با سلامت در ایران تعدیل شده و ۱۰ سال کمتر از امید به زندگی (۷۵ سال) است [۱۵].

همانطور که در جدول ۱ آورده شده است، نسبت جمعیت سالمند کشور طی سال‌های ۱۳۳۵ تا ۱۳۷۵ از آهنگ یکنواختی برخوردار نبوده است. جمعیت سالمند کشور پس از کاهش در طی سال‌های ۱۳۴۵ تا ۱۳۶۵ از سال ۱۳۷۵ به بعد افزایش یافت. این وضعیت به دلیل اعمال سیاست‌های مختلف جمعیتی و فراز و نشیب‌ها در افزایش و یا کاهش موالید در اثر اعمال سیاست‌های مختلف جمعیتی بود. به گونه‌ای که با کاهش سهم کودکان سهم سالمندان افزایش یافته است. به این ترتیب تعداد جمعیت سالمند ایران (سنین ۶۰ سال و بیش‌تر) از ۱۱۷۳۶۷۹ نفر در سال ۱۳۳۵، به ۷۴۱۴۰۹۱ نفر در سال ۱۳۹۵ رسید. به عبارتی دیگر جمعیت سالمند ۶۰ ساله و بیش‌تر در طی نیم‌قرن اخیر مورد بحث ۶/۳ برابر شد. بدیهی است که از جمله عوامل مؤثر در افزایش جمعیت سالمند کشور در سال‌های اخیر افزایش امید زندگی و کاهش سطح باروری بوده است [۲۲]. با توجه به شاخص سالخوردگی (تعداد افراد ۶۰ سال و بالاتر به ازای هر ۱۰۰ نفر زیر ۱۵ سال) در ایران، این شاخص از سال ۱۳۳۵ تا ۱۳۶۵

روند نزولی داشته و بعد از سال ۱۳۶۵ روند صعودی پیدا کرده و افزایش محسوسی از ۱۷ درصد در سال ۱۳۷۵ به ۳۸/۶ درصد در سال ۱۳۹۵ مشاهده می‌شود که عمدتاً به سبب کاهش سریع باروری در دو دهه اخیر است [۲۳].

جدول ۱ تعداد و درصد افراد ۶۰ ساله و بالاتر ایران، طی سال‌های ۹۰-۱۳۳۵ گردآورنده: نویسندگان

سال	جمعیت کل	جمعیت افراد ۶۰ سال و بالاتر		شاخص سالخوردگی
		تعداد	درصد	
۱۳۳۵	۱۸۹۲۷۶۴۲	۱۱۷۳۶۷۹	۶/۲	۱۵
۱۳۴۵	۲۴۶۹۱۱۱۸	۱۵۲۷۲۵۱	۶/۲	۱۴
۱۳۵۵	۳۳۷۰۸۷۴۴	۱۷۷۱۶۱۴	۵/۳	۱۲
۱۳۶۵	۴۹۴۲۰۲۷۶	۲۶۸۶۳۵۰	۵/۴	۱۲
۱۳۷۵	۶۰۰۲۳۱۳۲	۳۹۷۸۱۲۷	۶/۶	۱۷
۱۳۸۵	۷۰۴۹۵۷۸۲	۵۱۲۱۰۳۸	۷/۳	۲۹
۱۳۹۰	۷۵۱۴۹۶۶۹	۶۱۵۹۶۷۶	۸/۲	۳۵
۱۳۹۵	۷۹۹۲۶۲۷۰	۷۴۱۴۰۹۱	۹/۳	۳۸/۶

مطابق پیش‌بینی سازمان بهداشت جهانی در سال ۲۰۵۰، درصد افراد بالای ۶۰ سال جمعیت ایران به ۳۳ درصد افزایش خواهد یافت. همچنین مطابق پیش‌بینی سازمان ملل، ایران نیز در آینده‌ای نزدیک بیشترین افزایش جمعیت سالخورده را خواهد داشت؛ بر اساس پیش‌بینی‌ای که در سناریوی حد متوسط سازمان ملل انجام شده است - بازنگری شده در سال ۲۰۱۷ - تا سال ۲۰۵۰ نزدیک ۳۲/۱ درصد از کل جمعیت ایران در سنین بالای ۶۰ سال قرار خواهد گرفت، یعنی کمی کمتر از یک‌سوم کل جمعیت ایران سالخورده خواهند بود [۲۳].

تاریخچه شهر دوستدار سالمند

اولین برنامه اقدام بین‌المللی مربوط به پیری و سالمندان توسط مجمع جهانی در سال ۱۹۸۲ در وین تصویب شد. این برنامه به سالمندی به‌عنوان وضعیتی اشاره دارد که نیاز به چشم‌انداز کاملی از نظر سطوح بین‌المللی، ملی و محلی دارد. سپس در سال ۱۹۹۱، کشورهای عضو سازمان ملل متحد اصول سازمان ملل برای افراد سالمند را بر اساس طرح بین‌المللی وین، تصویب کردند. این پنج اصل که به‌عنوان پایه و اساس رویکرد شهرهای دوستدار سالمند و مبنای مفهوم آن می‌باشند، عبارت‌اند از: اصل اول "استقلال"، به این معنا که سالمندان باید نیازهای اساسی یک انسان را داشته باشند. اصل دوم که "مشارکت" می‌باشد، درباره مشارکت در زندگی اجتماعی و مدنی است. اصل سوم "مراقبت" است. طبق اصل مراقبت، افراد مسن‌تر باید به خانواده، جامعه و مراقبت‌های بهداشتی دسترسی داشته باشند که به‌عنوان سطح بهینه رفاه جسمی، روانی و روانی آن‌ها در نظر گرفته می‌شوند. دو اصل دیگر که مبنایی برای مفهوم شهرهای دوستدار سن فراهم می‌کنند، خود شکوفایی و کرامت هستند.

دوره ۶، شماره ۲

تابستان ۱۴۰۰

فصلنامه پژوهشی

مهندسی عمران

برنامه اقدام بین‌المللی وین برای پیری (۱۹۸۲)
تصویب اصول پایه و اولیه شهر دوستدار سالمند توسط سازمان ملل (۱۹۹۱)
ارائه چارچوب سیاسی "سالمندی فعال" توسط سازمان بهداشت جهانی (۲۰۰۲)
میثاق "شهرهای دوستدار سالمند جهانی" توسط سازمان بهداشت جهانی (۲۰۰۵)
انتشار کتاب "شهرهای دوستدار سالمند جهانی" توسط سازمان بهداشت جهانی (۲۰۰۷)
پیشنهاد ایجاد کمیسیون های دوستدار سالمندی در امریکا
ایجاد شبکه جهانی شهر های دوستدار سالمند توسط سازمان بهداشت جهانی
تلاش برای اجرای سیاست های مطرح شده در سال ۲۰۰۷ (۲۰۱۰)
تلاش ۱۸ کشور و چندین دانشگاه در سراسر دنیا در راستای توسعه شهر دوستدار سالمند (۲۰۱۲)

شکل ۲ مرور اجمالی بر تاریخچه شهر دوستدار سالمند

نظریات پیرامون سالمندی

جامعه شناسان الگوهای گوناگونی را از سالمندی افراد ارائه کرده‌اند تا تأثیر عوامل فرهنگی و اجتماعی را بر پیر شدن نشان دهند. یکی از این نظریه‌ها، نظریه کارکردگرایی است که جامعه را به عنوان سیستمی در نظر می‌گیرد که کلیه اجزا و عناصر آن برای حفظ ثبات و تعادل سیستم، دارای کارکرد با تأثیر مثبت هستند. مسائل اجتماعی سالخوردگی را از زاویه خوش‌بینانه مورد توجه قرار می‌دهند و عنوان می‌کنند که این تغییر و تحولات در وضعیت سالخوردگان در نهایت به نفع همگان از جمله خود سالخوردگان است [۱]. (شکر بیگی، ۱۳۹۷: ۶۱ و ۶۲). در سال ۱۹۹۰، "Mevdev" در یک بررسی عالی اظهار داشت که بیش از ۳۰۰ نظریه قدیمی وجود دارد و این تعداد در حال افزایش است. این یک نتیجه طبیعی از این واقعیت است که ما به سرعت درک خود را از پدیده‌های طبیعی که با پیری با استفاده از روش‌ها و ایده‌های جدید تجربی مرتبط‌اند، بهبود

می‌بخشیم؛ بنابراین، وظیفه مرور این نظریه‌ها روزبه‌روز دشوارتر می‌شود زیرا آن‌ها یا بسیار برگزیده‌اند و یا در حال حاضر از مد افتاده‌اند [۱]. (Vina, 2007: 250).

انواع سالمندی بر اساس الگوهای متفاوتی از نظر اندیشمندان و نظریه‌پردازان شامل موارد زیر می‌باشد:

- گونه نخست: سالمندی به لحاظ زمانی، روانی، اجتماعی و بیولوژیک و جمعیت‌شناسی
- گونه دوم: سالمندی به لحاظ پویا (فعال)، ایستا (غیرفعال) بودن
- گونه سوم: گونه‌های عادی و ادراکی در سالمندان
- گونه شناسی سالمند در خانواده: الف) گونه شناسی محوری، ب) گونه شناسی پیرامونی، ج) گونه شناسی حاشیه‌ای، د) گونه شناسی خارجی و ه) گونه شناسی گمنام [۲۴].

۳-۲- پیشینه داخلی و خارجی پژوهش

در جدول ۲ خلاصه‌ای از پیشینه داخلی و در جدول ۳ خلاصه‌ای از پیشینه خارجی پژوهش جمع بندی شده است. در زمینه وجود تشابه و تفاوت‌های پژوهش‌های پیشین با پژوهش حاضر، علیرغم امکان وجود ساختار و چارچوب نظری تقریباً مشابهی بین آن‌ها، می‌توان گفت که تاکنون بررسی فضاهای شهری از دیدگاه شهر دوستدار سالمند در محله هزارجریب صورت نگرفته است. از این نظر با بررسی شاخص‌های شهر دوستدار سالمند در این محله می‌توان پژوهش حاضر را از دیگر پژوهش‌ها متمایز دانست؛ زیرا پژوهش‌های مربوط به سالمندی در ایران کم شمار و گستره متغیرهایی که در این محدود تحقیقات اندازه‌گیری می‌شوند، بسیار محدود و در بیشتر موارد محدود به اطلاعات سلامت است.

جدول ۲ پیشینه داخلی پژوهش

نویسنده	عنوان پژوهش	سال	روش کار	نوع پژوهش	دستاوردها
قلعه نوعی و همکاران	ارزیابی میزان مطابقت فضاهای شهری با شاخص‌های شهر دوستدار سالمند نمونه موردی: خیابان چهارباغ عباسی	۱۳۹۶	در این پژوهش توصیفی-تحلیلی از مطالعات کتابخانه‌ای برای استخراج شاخص‌های مرتبط با کیفیت فضاهای شهری در شهرهای دوستدار سالمند استفاده شده است. سپس برای سنجش شاخص‌ها، بر اساس روابط تعریف‌شده توسط نگارندگان و استانداردها، از نرم‌افزار GIS مطالعات میدانی استفاده شده	مقاله	در نتیجه پژوهش شاخص‌هایی مانند دسترسی به سرویس‌های بهداشتی، دسترسی به حمل‌ونقل عمومی و دسترسی به فضاهای به‌عنوان مطلوب‌ترین شاخص‌ها و شاخص‌هایی مانند ابعاد و اندازه بلوک‌های ساختمانی و نیز فضاهای عابر پیاده به‌عنوان ضعیف‌ترین شاخص‌ها در این خیابان شناخته شدند
امین جعفری و همکاران [۲۵]	تبیین جامعه‌شناختی سالمندی پویا با تأکید بر سرمایه فرهنگی در شهر اصفهان	۱۳۹۶	پژوهش حاضر از نظر کنترل شرایط پژوهش، یک بررسی پیمایشی و از نظر هدف، یک بررسی کاربردی و از نوع روش‌های تحقیق مقطعی است. نمونه‌گیری با روش سهمیه‌ای با محوریت جنسیت و منطقه مسکونی و وضعیت معیشتی انجام گرفته است و جهت جمع‌آوری داده‌ها از پرسشنامه محقق ساخته استفاده گردیده است	مقاله	نتایج تحقیق نشان می‌دهد که بین سرمایه فرهنگی و سالمندی پویا رابطه معنادار آماری وجود دارد و در خصوص متغیرهای پیشینه‌ای (تاهل، شغل، درآمد، سن، مسکن و جنس) میانگین برخورداری از سالمندی پویا در پروژه‌های مختلف متفاوت مشاهده شده است.
اسلامی‌ش. [۹]	برنامه‌ریزی شهری برای ایجاد شهر دوستدار سالمند مطالعه موردی: شهر اردبیل	۱۳۹۶	روش تحقیق از نوع اکتشافی و بر اساس ماهیت، توصیفی تحلیلی بوده است. از روش کتابخانه‌ای، اسنادی و میدانی برای گردآوری اطلاعات استفاده گردیده است. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها نیز از انواع مدل‌ها و تحلیل‌های آماری موجود محیط نرم‌افزار SPSS و Demproj (۴) بهره برده شده است. همچنین در فرایند دستیابی به شاخص‌های نهایی	پایان نامه	نتایج تحقیق حاضر در بعد جمعیت حاکی از افزایش چشم‌گیر جمعیت سالمند در شهر اردبیل بود به طوری این جمعیت در سال ۲۰۵۱ به بیش از چهار برابر خواهد رسید و همچنین در تحلیل شاخص‌های شهر دوستدار سالمند در شهر اردبیل، تنها شاخص ارتباطات و اطلاعات وضعیت قابل قبولی نسبت به سایر شاخص‌ها داشت. ۷ شاخص دیگر به ترتیب شاخص حمل و نقل، مشارکت اجتماعی، مسکن، سلامت

شهر دوستدار سالمند از داده های ارائه شده از سوی سازمان بهداشت جهانی استفاده شده است.	و بهداشت، تکریم و تلفیق و اجتماعی، مشارکت در امور مدنی و اشتغال، فضای بیرونی و ساختمانها پایین تر از میانگین نظری یعنی (۱) میانگین به دست آورده اند	روش تحقیق پژوهش حاضر، توصیفی-تحلیلی از نوع کاربردی و شیوه جمع آوری داده ها و اطلاعات اسنادی و پیمایشی بوده و از ابزار پرسشنامه برای گردآوری داده ها استفاده شده است، با استفاده از فرمول کوکران حجم نمونه مشخص شد. در روش تجزیه و تحلیل داده ها از آزمون های پیشرفته آماری و مدل یابی معادلات ساختاری (SEM) استفاده شده است.	ارزیابی شهر تبریز از منظر شاخص های شهر مطلوب سالمندان	قنبری [۲۶]	۱۳۹۸	مقاله	نتایج تحقیق نشان می دهد که میانگین وضعیت مسکن، میزان مشارکت اجتماعی، حمایت اجتماعی و خدمات سلامت در بین سالمندان مورد مطالعه در حد متوسط به پایین می باشد و میانگین شاخص احترام در بین سالمندان در حد متوسط است و میزان هر کدام از شاخص های شهر مطلوب سالمندان به جز شاخص مسکن، بر حسب نوع مسکن و منطقه سکونت پاسخگویان تفاوت معنی داری باهم ندارند
--	---	--	---	------------	------	-------	---

جدول ۳. پیشینه خارجی پژوهش

پیشینه خارجی							
نویسنده	عنوان پژوهش	سال	روش کار	نوع پژوهش	دستاوردها		
Ben noon و همکاران [۲۷].	بزرگسالان سالمند در فضاهای باز عمومی: تفکیک سن و جنس	۲۰۱۸	این پژوهش به نقش مهم محیط بیرونی به عنوان محل برگزاری فعالیت های اجتماعی در میان بزرگسالان سالمند توجه می کند	مقاله	یافته ها بیشتر بر سطح بالای تجربه تنهایی توسط بزرگسالان مسن تأکید می کند که به نظر نمی رسد صرفاً با حضور در فضای عمومی کاهش یابد یافته های پژوهش نشان می دهد که شهر		
Fatmah و همکاران [۲۸].	آمادگی شهر های دوستدار سالمند توسعه یافته: مطالعه موردی از شهر اندونزی Depok	۲۰۱۹	استفاده از یک طرح کیفی شامل ۵۰ خبرنگار از طریق مصاحبه های عمیق و تکنیک های بحث گروهی با استفاده از نمونه گیری هدفمند برای ارزیابی شهر دپک برای رسیدن به یک شهر دوستدار سالمند	مقاله	ردپک به دلیل دارا بودن مشکلات زیرساختی هنوز به عنوان یک شهر دوستدار سالمند آماده پنداشته نشده و هنوز به زمان نیاز دارد تا به شهری دوستدار سالمند که در آن جوامع مکان مناسبی برای زندگی رشد و پیری می باشد، دست یابد.		
Buckner و همکاران [۲۹].	شهر های دوستدار سالمند در حال توسعه: یک ابزار ارزیابی مبتنی بر شواهد	۲۰۱۹	یک ابزار ارزیابی مبتنی بر شواهد برای ابتکارات دوستدار سالمند را توصیف می کند که توسعه آن توسط کارهای میدانی در لیورپول و بریتانیا انجام شده است	مقاله	این مقاله با استفاده از نمونه های انتخاب شده از لیورپول، نشان می دهد که چگونه ابزار ارزیابی می تواند برای هدایت سیاست گذاری و عمل در بافت های مختلف شهری با تمرکز بر دوستدار سالمند بودن به کار گرفته شود.		
Lee, K.H. و همکاران [۳۰].	توسعه شاخص های شهر دوست دار سالمند در کره جنوبی	۲۰۲۰	بررسی وضعیت سالمند دوستانه بودن ۱۶ شهر و استان کره با استفاده از شاخص های دوستدار سالمند منتخب از مطالعات قبلی و ارائه یک چارچوب اساسی برای مقایسه دورای با استفاده از ۵۲ شاخص.	مقاله	یافته ها نشان می دهند که منطقه برای سالمند دوستانه بودن آماده نیست و بنابراین دولت های محلی باید تلاش کنند تا آن را بهبود بخشند. همچنین درجه شهرنشینی هم بطور مثبت و هم منفی بر شاخص های دوستدار سالمند تأثیر می گذارد.		

با جمع بندی مجموع نظریات افراد و سازمان های مختلف در خصوص شهر دوستدار سالمند چنین به نظر می رسد که هر کدام از آن ها برای شناخت شهر دوستدار سالمند و اینکه چه عواملی در شکل گیری آن تأثیر دارند چندین شاخص را مورد بررسی قرار داده اند. با توجه به نظریات مطرح شده در جدول (۴) و همچنین با در نظر گرفتن تعداد امتیاز هر شاخص (تعداد تکرار هر شاخص)، از جمله عواملی که بنیان های اصلی شهر های دوستدار سالمند را شکل می دهند، به ترتیب می توان به خدمات سلامت، احترام و شمول اجتماعی، مشارکت اجتماعی، مشارکت مدنی و اشتغال، فضای باز و ساختمان ها، اطلاعات و ارتباطات، مسکن و در آخر به حمل و نقل اشاره نمود؛ بنابراین در پژوهش حاضر این شاخص ها در سطح محدوده مورد مطالعه مورد بررسی قرار گرفته اند.

۴- چارچوب نظری پژوهش

سیر تحول دیدگاه ها، گویای آن است که محدودیت های جسمی دوران سالمندی علت عمده مشکلات و نیازهای سالمندان است. از دیدگاه ارگونومی محیطی ضروری است تا با ایجاد فضاهایی متناسب با محدودیت های جسمی و به واسطه آن توان بخشی محیطی موانع بسیاری از تحقق سالمندی فعال را از میان بر خواهد داشت و با مهیاسازی بستر فیزیکی مناسب مسیر حضور مؤثر سالمندان در جامعه و جلوگیری از وابستگی زودرس آنان را هموار نمود. تلاش برای انسان محور کردن فضا باید برای همه طراحان در اولویت قرار گیرد همان چیزی که شهرسازی و معماری ارگونومیک به دنبال آن است، بیش از همه برای معماران و شهر سازان، یعنی کسانی که در یک تمدن کم و بیش شهرنشین مسئول نظام بخشیدن به فضا هستند اهمیت دارد [۵].

6 (2), 2021

دوره ۶، شماره ۲

تابستان ۱۴۰۰

فصلنامه پژوهشی

جدول ۴ شاخص های شهر دوستدار سالمند از دیدگاه های مختلف

شاخص ها															
پژوهش	فضای باز و ساختمان ها	مسکن	فرهنگی و تفریحی	احترام و شمول اجتماعی	مشارکت اجتماعی	مشارکت مدنی و اشتغال	حمل و نقل	اطلاعات و ارتباطات	ایمنی و سهولت تردد	خدمات سلامت	استقلال	هویت فرهنگ میزبانی	امنیت	تعداد شاخص ها	
سازمان بهداشت جهانی	•	•		•	•	•	•	•		•				۸	
وزارت توسعه اجتماعی سالمندان نیوزلند	•	•			•	•	•			•	•	•		۷	
منک و همکاران	•	•		•	•	•	•			•				۷	
اداره سلامت کانادا				•							•		•	۴	
ابتکار عمل برتر امریکا				•	•	•				•	•			۵	
انجمن شهر منچستر	•			•	•	•		•		•				۶	
شورای مشورتی شهر دوستدار سالمند پورتلند	•	•			•	•	•	•		•				۸	
دپارتمان جوامع و دولت محلی ، انگلستان	•	•		•	•	•				•				۶	
انجمن افراد بازنشسته آمریکا	•	•				•		•		•				۵	
مجموع تعداد شاخص ها	۱۱	۹	۲	۱۲	۱۲	۱۲	۸	۹	۲	۱۳	۳	۱	۱	-	

از جنوب به شرکت آب و فاضلاب، از شرق به اراضی ارتش و از غرب به خیابان هزارجریب محدود می شود.

۵-۲- نسبت جنسی

بر اساس آمارهای جمعیتی محله هزارجریب در سال ۱۳۹۵، تعداد زنان ۸۵۱۹ نفر در برابر ۸۰۰۲ نفر مرد گزارش شده است که نسبت جنسی آن ها برابر با ۱۰۶ می باشد. بدین معنا که در برابر ۱۰۰ مرد، ۱۰۶ زن وجود دارد. این نسبت با توجه به آمار سال ۱۳۹۰ که تعداد ۹۲۷۴ نفر زن در مقابل ۸۶۱۹ نفر مرد بوده، برابر با ۱۰۸ می باشد.

۵- معرفی محدوده مورد مطالعه

در این قسمت به معرفی محدوده مورد مطالعه و بیان ویژگی های آن در ابعاد جمعیتی-اجتماعی، اقتصادی و کالبدی پرداخته می شود.

۵-۱- موقعیت جغرافیایی محدوده مورد مطالعه

محدوده مورد مطالعه پژوهش حاضر همان طور که در فصل اول نیز عنوان شد، محله هزارجریب است که واقع در شمال شرقی منطقه ۶ شهر اصفهان می باشد. محله هزارجریب، از شمال به خیابان سعادت آباد و آزادگان (حدفاصل میدان آزادی تا چهارراه فرایبورگ)،

6 (2) , 2021

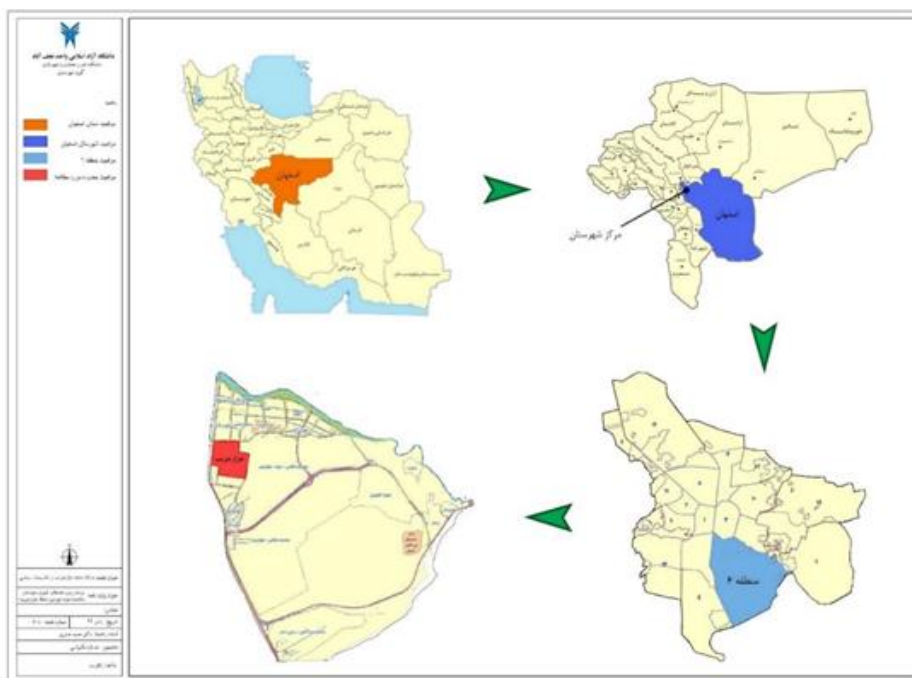
دوره ۶، شماره ۲

تابستان ۱۴۰۰

فصلنامه پژوهشی

این امر نشان‌دهنده این است که نسبت جنسی در سال ۱۳۹۵ نسبت به سال ۱۳۹۰ کاهش یافته است.

شکل ۳ نقشه جایگاه محله هزارجریب در تقسیمات سیاسی

شکل ۴ نقشه محدوده خیابان‌های محله هزارجریب

۵-۳- تحولات جمعیتی سالمندان محله هزارجریب

طبق جدول (۵) در محله هزارجریب تعداد کل سالمندان در سال ۱۳۸۵ برابر با ۲۰۹۹ نفر بوده که از این تعداد ۸۷۲ نفر زن و ۱۲۲۷ نفر مرد می‌باشند. با افزایش جمعیت طی سال‌های ۹۰-۱۳۸۵، تعداد

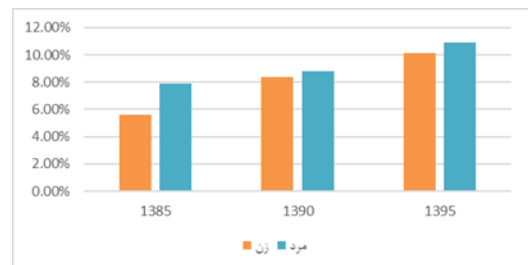
سالمندان در این محله نیز افزایش یافته و به ۳۰۷۸ نفر رسیده است. این محله باوجود کاهش جمعیتی که در طی سال‌های ۹۵-۱۳۹۰ با آن روبرو بوده، تعداد ۳۹۱ نفر به تعداد سالمندان آن افزوده شده است. درنهایت در سال ۱۳۹۵ تعداد سالمندان محله هزارجریب به ۳۴۶۹ نفر رسیده است که از این تعداد ۱۶۷۰ نفر زن و ۱۷۹۹ نفر

مرد بوده و به طور کلی ۲۱ درصد از جمعیت کل محله را تشکیل می‌دهند.

جدول ۵ جمعیت بالای ۶۰ سال طی سال های ۱۳۸۵-۹۵						
دوره آماری	جمعیت بالای ۶۰ سال			درصد از کل جمعیت محله در همان دوره		
	زن	مرد	کل	زن	مرد	کل
۱۳۸۵	۸۷۲	۱۲۲۷	۲۰۹۹	۵۶۳	۷۹۳	۱۳۵۶
۱۳۹۰	۱۴۹۹	۱۵۷۹	۳۰۷۸	۸۳۸	۸۸۲	۱۷۲۰
۱۳۹۵	۱۶۷۰	۱۷۹۹	۳۴۶۹	۱۰۱۱	۱۰۸۹	۲۱

منبع: سرشماری نفوس و مسکن ۱۳۸۵-۹۵

همان‌طور که از شکل (۵) قابل مشاهده می‌باشد، تعداد سالمندان محله هزارجریب طی یک دهه گذشته افزایش یافته است. در سال ۱۳۸۵ تعداد زنان سالمند این محله بسیار کمتر از تعداد مردان سالمند آن بوده است، این در حالی است که با روند صعودی این جمعیت در سال ۱۳۹۵، تعداد زنان سالمند محله به تعداد مردان سالمند آن بسیار نزدیک شده است.

شکل ۵ نمودار درصد جمعیت سالمندان به تفکیک جنسیت طی سال‌های ۱۳۸۵-۹۵

۴-۵- معرفی جامعه آماری پژوهش

جامعه آماری این پژوهش را کلیه شهروندان بالای ۶۰ سال سن که طبق استانداردهای جهانی سالمند تلقی می‌گردد، در محله هزارجریب تشکیل می‌دهند که بر اساس آمار سال ۹۵ برابر با ۳۴۶۹ نفر بوده و از این تعداد ۱۷۹۹ نفر مرد و ۱۶۷۰ نفر زن می‌باشند.

۵-۵- روش نمونه‌گیری

انجام هر تحقیق عملی مستلزم صرف هزینه و زمان است، به همین دلیل امکان بررسی کامل جمعیت (جامعه) به صورت سرشماری وجود ندارد، لذا پژوهشگران با توجه به چنین واقعیتی درصدی بر می‌آیند که از طریق نمونه‌گیری اطلاعات احتمالی را با استفاده از تحلیل داده‌های به دست آمده پیرامون نمونه به دست آورند و در نهایت از طریق تعمیم این اطلاعات را به جامعه اصلی منتسب نمایند. در این پژوهش از آنجاکه هر فرد در نمونه‌گیری شانس برابر و معینی برای انتخاب شدن دارد؛ لذا از شیوه نمونه‌گیری احتمالی تصادفی بهره گرفته شد و حجم نمونه از طریق فرمول کوکران که یکی از پرکاربردترین روش‌ها برای محاسبه حجم نمونه آماری می‌باشد، طبق فرمول زیر محاسبه گردید:

$$n = \frac{N \cdot t^2 \cdot p \cdot q}{N \cdot d^2 + t^2 \cdot p \cdot q}$$

که در آن:

N: تعداد کل جامعه آماری (تعداد سالمندان بالای ۶۰ سال) = ۳۴۶۹

نفر

t: ۱/۹۶

d: تقریب در برآورد پارامتر مورد مطالعه = ۰/۰۵

p و q: احتمال و عدم احتمال وجود صفت = ۰/۵ می‌باشد (صفری شالی، ۱۳۹۴: ۱۲۴).

$$n = \frac{3469 \cdot (1/96)^2 \cdot 0/5 \cdot 0/5}{3496 \cdot (0/05)^2 + (1/96)^2 \cdot 0/5 \cdot 0/5} = 346$$

بنابراین طبق محاسبه انجام شده بر اساس این فرمول، تعداد حجم نمونه ۳۴۶ نفر برآورد گردید. لازم به ذکر است پرسشنامه تحقیق به صورت کاغذی برای افرادی که در دسترس بودند و همچنین به صورت الکترونیکی برای افرادی که پست الکترونیک آن‌ها در اختیار قرار داشتند، منتشر گردید.

جدول ۶ تعیین حجم نمونه آماری

حجم جامعه مورد مطالعه (سالمندان بالای ۶۰ سال)	۳۴۶۹
خطای اندازه‌گیری	۰/۰۵
خروجی اندازه‌گیری	۳۴۶

منبع: نگارنده

۵-۶- روش تجزیه و تحلیل داده‌های پژوهش

برای پاسخ به سؤالات پرسشنامه در این پژوهش همان‌طور که عنوان شد، از طیف لیکرت استفاده شده است. طیف لیکرت یک مقیاس فاصله‌ای است که گزینه‌های جوابیه در آن نشانگر میزان موافقت یا مخالفت پاسخگو نسبت به یک موضوع یا مفهوم معین اعم از مثبت یا منفی می‌باشد. جهت تجزیه و تحلیل اطلاعات گردآوری شده، که شامل اطلاعات آماری جمعیتی می‌شود، ابتدا از نرم افزار Excel برای دسته‌بندی اطلاعات خام بهره گرفته شده و سپس برای ارزیابی و وزن دهی داده‌های حاصل از نظرات سالمندان، از نرم افزار SPSS استفاده شده است.

۶- یافته‌ها، تجزیه و تحلیل پژوهش و نتیجه‌گیری

۶-۱- آزمون فرضیات

در این قسمت با استفاده از مقدار میانگین محاسبه شده برای هر یک از گویه‌ها، شاخص‌های هشتگانه شهر دوستدار سالمند و شاخص شهر دوستدار سالمند کلی، از آزمون t-تک نمونه‌ای بهره گرفته شده است. در ادامه به انجام آزمون بر روی هریک از فرضیه‌های این پژوهش پرداخته می‌شود و پذیرش و یا رد آن مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۶-۲- فرضیه اصلی

"وضعیت فضاهای شهری محله هزارجریب براساس شاخص‌های شهر دوستدار سالمند مناسب نیازهای سالمندان نمی‌باشد." جهت بررسی این فرضیه، میانگین کلی شاخص شهر دوستدار سالمند محاسبه و برای آزمون این فرضیه نیز از آزمون t-تک نمونه‌ای استفاده شده است. در این آزمون اگر مقدار Sig کوچک‌تر از ۰/۰۵ باشد، لذا

فرض برابری میانگین شاخص شهر دوستدار سالمند کلی با میانگین فرضی ۳ رد شده و بزرگتر و یا کوچکتر از آن مورد بررسی قرار می‌گیرد؛ بدین صورت که اگر میانگین شاخص شهر دوستدار سالمند کلی از عدد ۳ بزرگتر باشد؛ بدین معنا است که وضعیت فضاهای شهری محله هزارجریب بر اساس شاخص شهر دوستدار سالمند کلی بیشتر از حد متوسط و بنابراین مناسب سالمندان است. درعین حال اگر میانگین شاخص شهر دوستدار سالمند کلی از عدد ۳ کوچکتر باشد؛ بدین معنا است که وضعیت فضاهای شهری محله هزارجریب بر اساس شاخص شهر دوستدار سالمند کلی کمتر از حد متوسط است و مناسب سالمندان نمی‌باشد.

- تک نمونه‌ای و آماره های آن در رابطه با فرضیه جدول ۷ نتایج آزمون

اصلی	
شاخص	شهر دوستدار سالمند کلی
آماره t	-۱۶/۰۱
Df	۳۴۵
Sig.	۰/۰۰*
میانگین	۲/۷۱
تفاوت میانگین	-۰/۲۹

بر اساس محاسبات انجام شده برای شاخص کلی شهر دوستدار سالمند که در جدول ۷ آورده شده است، از آنجایی که مقدار Sig به دست آمده کوچکتر از ۰/۰۵ می‌باشد، لذا فرض برابری میانگین شاخص شهر دوستدار سالمند کلی با نمره ۳ رد می‌شود؛ بنابراین با توجه به مقدار میانگین شاخص شهر دوستدار سالمند کلی که برابر با ۲/۷۱ است، می‌توان نتیجه گرفت از آنجاکه این مقدار از میانگین فرضی ۳ کوچکتر است؛ لذا مناسب بودن وضعیت فضاهای شهری محله هزارجریب بر اساس شاخص شهر دوستدار سالمند کلی کمتر از حد متوسط است؛ یعنی وضعیت فضاهای شهری محله هزارجریب بر اساس شاخص شهر دوستدار سالمند کلی مناسب سالمندان نمی‌باشد، لذا فرضیه الف-۱ پذیرفته می‌شود.

۳-۶- فرضیات فرعی

فرضیه فرعی ب-۱

"فضاهای شهری در محله هزارجریب از لحاظ شاخص فضای باز و ساختمان‌ها متناسب با نیازهای سالمندان طراحی نشده است." به منظور بررسی فرضیه بالا، میانگین کلی شاخص فضاهای باز و ساختمان‌ها، توسط میانگین ۷ گویه مربوط به این شاخص محاسبه و از آزمون t-تک نمونه‌ای برای آزمون فرضیه موردنظر استفاده شده است. همانند فرضیه قبلی، نتایج آزمون فرضیه فرعی ب-۱ در جدول (۸) نشان داده شده است.

- تک نمونه‌ای و آماره های آن در رابطه با فرضیه جدول ۸ نتایج آزمون

فرعی ب-۱	
شاخص	فضای باز و ساختمان ها
آماره t	۵/۶۲
Df	۳۴۵
Sig.	۰/۰۰*
میانگین	۳/۱۶
تفاوت میانگین	۰/۱۶

همان‌طور که در جدول ۸ مشاهده می‌شود، مقدار Sig محاسبه شده برای شاخص فضای باز و ساختمان‌ها کوچکتر از ۰/۰۵ می‌باشد. لذا فرض برابری میانگین شاخص فضای باز و ساختمان‌ها با میانگین فرضی ۳ رد می‌شود؛ بنابراین طبق میانگین این شاخص که برابر با ۳/۱۶ می‌باشد و از میانگین فرضی ۳ بزرگتر است؛ لذا مناسب بودن وضعیت فضاهای شهری محله هزارجریب بر اساس شاخص فضای باز و ساختمان‌های محله بیشتر از حد متوسط است؛ بدین معنا که فضاهای شهری محله هزارجریب بر اساس شاخص فضای باز و ساختمان‌ها متناسب با نیازهای سالمندان طراحی شده است؛ لذا فرضیه ب-۱ رد می‌شود.

فرضیه فرعی ب-۲

"فضاهای شهری در محله هزارجریب از لحاظ شاخص مسکن پاسخگوی نیازهای سالمندان نمی‌باشد." جهت آزمون این فرضیه نیز از آزمون t- تک نمونه‌ای استفاده شده است. طبق محاسبات انجام شده برای شاخص مسکن، مقدار میانگین این شاخص، از میانگین ۴ گویه مربوط به این شاخص محاسبه شده است. همانند فرضیه قبلی، بر اساس یافته‌های به دست آمده در جدول (۹) برای شاخص مسکن، از آنجاکه مقدار Sig کوچکتر از ۰/۰۵ است، لذا فرض برابری میانگین شاخص مسکن با میانگین فرضی ۳ رد می‌شود.

- تک نمونه‌ای و آماره های آن در رابطه با فرضیه جدول ۹ نتایج آزمون

فرعی ب-۲	
شاخص	مسکن
آماره t	3/32
Df	۳۴۵
Sig.	۰/۰۰*
میانگین	۳/۱۰
تفاوت میانگین	۰/۱۰

با توجه به مقدار میانگین شاخص مسکن که برابر با ۳/۱۰ است، می‌توان نتیجه گرفت که چون این مقدار از میانگین فرضی ۳ بزرگتر است؛ لذا مناسب بودن وضعیت فضاهای شهری محله هزارجریب بر اساس شاخص مسکن بیشتر از حد متوسط است؛ بدین معنی که فضاهای شهری در محله هزارجریب از لحاظ شاخص مسکن پاسخگوی نیازهای سالمندان می‌باشد، لذا فرضیه ب-۲ رد می‌شود.

فرضیه فرعی ب-۳

"در فضاهای شهری محله هزارجریب شاخص حمل و نقل متناسب با نیازهای سالمندان نمی‌باشد." با توجه به مقدار میانگین شاخص حمل و نقل که از میانگین ۸ گویه مربوط به این شاخص به دست آمده و همچنین با بهره‌گیری از آزمون t- تک نمونه‌ای به بررسی فرضیه موردنظر پرداخته شده است.

- جلوگیری از روان شدن آب نآودان ها در خیابان های شیخ کلینی، فرایبورگ، استقلال در زمستان که موجب یخ زدگی پیاده رو می شود از طریق هدایت آنها به جوی آب

۷-۲- پیشنهادات و راهکارها در رابطه با شاخص مسکن

طبق بررسی های میدانی در محله هزارجریب شاخص مسکن از جمله شاخص هایی است که رضایت سالمندان از آن بیشتر از حد متوسط بوده است. با این حال بیشترین ناراضی پاسبخگو بان مربوط به بالا بودن قیمت مسکن در این محله می باشد. بدین منظور بر اساس ناراضی های موجود در محله بر اساس شاخص مسکن، راهبردی در جدول (۱۳) ارائه شده است.

جدول ۱۳ اهداف، سیاست و راهبردها های اجرایی شاخص مسکن

شاخص	مسکن
اهداف	- بهبود استطاعت پذیری مالی سالمندان محله
سیاست	- ایجاد مسکن مناسب و ارزان مخصوص سالمندان
راهبرد	- ارائه تسهیلات ویژه خرید و نوسازی مسکن برای سالمندان
اجرایی	

۷-۳- پیشنهادات و راهکارها در رابطه با شاخص احترام و شمول اجتماعی

در ارتباط با شاخص احترام و شمول اجتماعی در محله هزارجریب، طبق نظرات پاسخگو بان بیشترین ناراضی در رابطه عدم نظرخواهی و احترام به قشر سالمند به عنوان افراد باتجربه و کارآمد در سیاست های مدیریتی می باشد. این قشر همچنین از عدم تقدیر و تشکر به واسطه ایفای نقش و مشارکت ارزنده خود در گذشته، گله مند بوده و خواستار احترام و ارزشمندی هرچه بیشتر در زندگی فردی و اجتماعی خود می باشند. بدین منظور اهداف، سیاست و راهبردهای پیشنهادی مربوط به این معضلات در جدول (۱۴) آورده شده است.

جدول ۱۴ اهداف، سیاست و راهبردها های اجرایی شاخص احترام و شمول اجتماعی

شاخص	احترام و شمول اجتماعی
اهداف	- استفاده از نظر سالمندان در برنامه ریزی ها - بزرگداشت و ارزش گذاری نقش سالمندان - احترام به سالمندان
سیاست	- انجام مصاحبه های منظم و ثبت نظرات آن ها - تکریم سالمندان در مکان های عمومی - اولویت قرار دادن قشر سالمند
راهبرد	- تقویت رسانه های رادیویی، تلویزیونی و .. مربوط به قشر سالمند
اجرایی	- تکریم سالمندان بویژه اساتید بازنشسته دانشگاه اصفهان و نظامیان ارتش در مراسم های مختلف فرهنگی و اجتماعی - ایجاد خطوط ویژه ارائه خدمات مخصوص سالمندان در مراکز ارائه خدمات مانند بانک، داروخانه و ...

۷-۴- پیشنهادات و راهکارها در رابطه با شاخص حمل و نقل

باتوجه به بررسی های میدانی و پیمایشی به عمل آمده در محله هزارجریب، یافته ها حاکی از آن بود که میزان رضایت پاسخ دهندگان از شاخص حمل و نقل در این محله بیشتر از حد متوسط بوده و

وضعیت این شاخص در محله هزارجریب مطلوب می باشد. با این حال چندین ناراضی در بین افراد وجود داشت، از جمله عدم وجود صندلی های مخصوص سالمندان و ناتوان در وسایل حمل و نقل عمومی (اتوبوس)، مناسب نبودن جریان ترافیک برای عبور سالمندان در این محله، عدم وجود ایستگاه های حمل و نقل عمومی به تعداد کافی. لذا به منظور تقویت و بهبود شاخص حمل و نقل در محله هزارجریب می بایست پیشنهاداتی در این راستا ارائه نمود که در جدول (۱۵) قابل مشاهده می باشد.

جدول ۱۵ اهداف، سیاست و راهبردهای اجرایی شاخص حمل و نقل

شاخص	حمل و نقل
اهداف	- ارتقای کیفیت سیستم حمل و نقل عمومی - افزایش استفاده از حمل و نقل عمومی
سیاست	- مناسب سازی وسایل حمل و نقل عمومی برای سالمندان - مناسب سازی ایستگاه های حمل و نقل عمومی - تشویق سالمندان به استفاده از وسایل حمل و نقل عمومی
راهبرد	- تجهیز وسایل حمل و نقل عمومی به صندلی مخصوص سالمندان و معلولین - پیش بینی فضای لازم برای صندلی چرخدار در اتوبوس - نصب نیمکت در ایستگاه های اتوبوس در خیابان های شیخ کلینی، فرایبورگ و آزادی
اجرایی	- قرار دادن تابلوی اعلانات و جدول زمان بندی در ایستگاه های اتوبوس در خیابان های شیخ کلینی، آزادی، فرایبورگ - طراحی کارت تخفیف و ویژه برای استفاده سالمندان - ایجاد حمل و نقل رایگان یا یارانه ای درون محله ای برای سالمندان

۷-۵- ارائه پیشنهادات کالبدی

در این قسمت به معرفی نقاطی از خیابان های مهم و پر تردد محله هزارجریب شامل خیابان آزادی، خیابان شیخ کلینی (مرداویج)، خیابان فرایبورگ و خیابان استقلال جنوبی پرداخته می شود که از نظر سالمندان محله، دارای وضعیت نامناسب کالبدی می باشد. بدین منظور در جدول (۱۶) به مشکلات وضع موجود در این نقاط و همچنین پیشنهادات در رابطه با آن، اشاره شده است.

جدول ۱۶ پیشنهادات کالبدی محله هزارجریب

خیابان	شماره	وضع موجود	پیشنهادهات
آزادی	۱ و ۲	نقاط مشخص شده، ایستگاه های اتوبوسی هستند که دارای فضای مناسب نبوده و صرفا با تابلو مشخص شده اند.	ساخت فضای مناسب با ایستگاه اتوبوس، با در نظر گرفتن نیمکت های مناسب به همراه سرپناه، روشنایی کافی و دیگر امکانات لازم.
	۳	نقطه مشخص شده، پیاده رویی با یخ زدگی در عرض آن می باشد که ناشی از یخ زدگی آب جاری شده از ناولدان منازل می باشد.	ساماندهی و جلوگیری از جاری شدن آب ناولدان ها از طریق طراحی ناولدان در زیر پیاده رو و هدایت محتوای آن به سمت جوی آب و همچنین استفاده از کانال پیش ساخته آب در پیاده رو ها
	۴	نقطه مشخص شده، مبلمان های موجود در پارک شهید حسینی (مرداویج) هستند که شامل نیمکت های سنگی است که سرما را منتقل و برای سالمندان ایجاد ناراحتی می کنند.	ایجاد مبلمان های نرم، متناسب با فصول مختلف و همچنین متناسب با نیاز سالمندان محله که شامل سرپناه و دسته و پشتی مناسب می باشند.
	۱	در نقطه مشخص شده، پیاده رو ها سازماندهی نشده و کف سازی مناسبی برای آن در نظر گرفته نشده است.	کف سازی مناسب و هماهنگ و قرار دادن موانع در پیاده رو و جریمه های سنگین برای راننده هایی که اتومبیل خود را در پیاده روها پارک می کنند.
فرایبورگ	۲	در این قسمت همچنین شاهد پارک خودرو در پیاده رو و تعرض ساختمان در حال ساخت به پیاده رو و در نتیجه بسته شدن مسیر می باشیم	کف سازی مناسب و همچنین استفاده از تجهیزات روشنایی ویژه برای ایجاد امنیت بیشتر در شب
	۱ و ۲	ناحیه مشخص شده، پیاده رو هایی را نشان می دهد که بعلت وجود ساخت و ساز دارای کف سازی نامناسب و یخ زدگی آب اطراف آن می باشد. برخی از این پیاده رو ها کاملا در تصرف ساخت و سازها قرار گرفته بطوریکه سالمندان می بایست در خیابان ها تردد نمایند.	وضع قوانینی تا در محل های ساخت و ساز، سازنده حق تصرف پیاده رو ها و دیوی مصالح را نداشته باشد و در تمام زمان ساخت پیاده روها باز باشند. - اجرای جریمه های سنگین برای خودروهایی که در پیاده روها پارک هستند.

۸- منابع

- [۱] یزدانی، س. و تیموری، س. (۱۳۹۲). تاثیر فضاهای باز مجتمع های مسکونی بر افزایش تعاملات اجتماعی ساکنین. نشریه هویت شهر، ۷، (۱۵)، ۹۲-۸۳.
- [۲] ایرانشاهی، ایوب و قلعه نوعی، محمود. (۱۳۹۶). ارزیابی دسترسی سالمندان دارای ناتوانی های جسمی حرکتی به امکانات لازم در فضاهای شهری نمونه موردی خیابان چهارباغ عباسی اصفهان. مطالعات ناتوانی، (۷)، ص ۱-۱۰.
- [3] Buffel, T; Philipson, C & Scharf, T. (2012). Ageing in Urban Environments: Developing 'Age -Friendly' Cities. Critical SocialPolicy, 32(4), P.597-617.
- [۴] ادیب روشن، فرشته؛ طالب پور، مهدی؛ پیمانی راد، حسین و پور عزت، علی اصغر(۱۳۹۹). شناسایی مختصات شهر دوستدار سالمند در ایران ۲۰۵۰. فصلنامه چشم انداز شهرهای آینده، (۲۱)، صص ۶۱-۵۱.
- [۵] خالدیان، نازیلا و ذقیل زاده، یاسمین. (۱۳۹۶). ارزیابی نیازمندی های سالمندان در فضای باز عمومی (پارک لاله تهران). پژوهش های مکانی-فضایی، ۵، ص ۱۲۵-۱۳۸.
- [۶] عیسی لو، شهاب الدین؛ جمعه پور، محمود و خاکساری رفسنجانی، علی. (۱۳۹۴). نیازها و مشکلات سالمندان در فضای شهری نمونه موردی خیابان های بخش مرکزی قم. مدد کاری اجتماعی، سال دوم(۶)، ص ۱-۳۹.
- [۷] مرکز آمار ایران. (۱۳۹۵). www.amar.org.ir . بازایی شده در تاریخ ۳ تیر ۱۳۹۹.
- [۸] سالنامه آماری اصفهان، (۱۳۹۵).
- [۹] تاجی، ح. (۱۳۹۲). آفرینش فضای تعامل اجتماعی نسل امروز(تاملی پیرامون فضای تعامل اجتماعی در محله مرداویج اصفهان). پایان نامه کارشناسی ارشد. دانشکده هنر و معماری، دانشگاه آزاد واحد تهران مرکزی.
- [۱۰] اسلامی، ش. (۱۳۹۶). برنامه ریزی شهری برای ایجاد شهر دوستدار سالمند نمونه موردی: اردبیل. پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه محقق اردبیلی.
- [۱۱] شکوهی آ. (۱۳۹۵). برنامه ریزی ارتقاء فضاهای عمومی شهر باغستان شهریار در راستای تبدیل شدن به شهر دوستدار سالمند. پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشکده هنر معماری و شهرسازی دانشگاه آزاد واحد تهران مرکزی.
- [۱۲] شیخی، محمد تقی و جواهری، محمود. (۱۳۹۵). سالمندان و خدمات اجتماعی در ایران. فصلنامه جمعیت، سال ۲۳(۹۵)، ص ۷۰-۵۱.
- [۱۳] زرقانی، سید هادی؛ خوارزمی، امید علی و جوهری، لیلا. (۱۳۹۴). ارزیابی شاخص های فضایی-کالبدی شهر مشهد در راستای تبدیل شدن به شهر دوستدار سالمند. جغرافیا و آمایش شهری منطقه ای، سال پنجم(۱۵)، ص ۱۷۷-۱۹۶.
- [۱۴] اله داد، شقایق و پارسا، شقایق. (۱۳۹۷). ارائه راهبردهایی در خصوص افزایش حضور پذیری سالمندان در فضاهای جمعی شهری در بستر شهر دوستدار سالمند نمونه مورد مطالعه: محله سجاد شهر مشهد. کنفرانس بین المللی عمران، معماری و مدیریت توسعه شهری در ایران -تهران. دانشگاه تهران. صص ۱۶-۱.
- [۱۵] فتاحی، ف. (۱۳۹۷). ارزیابی تناسب شهر تهران برای تحقق شهر دوستدار سالمند. پایان نامه کارشناسی ارشد. دانشکده مدیریت و حسابداری دانشگاه علامه طباطبائی.
- [۱۶] خزایی، مصطفی؛ اماتی، مجتبی و داوودپناه، مسعود. (۱۳۹۷). تحلیلی بر شهر دوستدار سالمند در ایران. جغرافیا و روابط انسانی، دوره (۳)، ص ۸۷۶-۸۹۰.

- [۱۷] زندیه، مهدی. (۱۳۹۱). مناسب سازی منظر شهری برای سالمندان نمونه موردی: محله قیطریه تهران. مجله سالمندی ایران، سال هفتم(۲۵)، ص ۷-۱۸.
- [۱۸] زارع بیدکی س. (۱۳۹۱). تهیه طرح شهر دوستدار سالمند برای ناحیه ۵ منطقه ۶ تهران. پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشکده هنر و معماری دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی.
- [۱۹] رنجبر بینوا، سمیه. (۱۳۹۴). برنامه ریزی توسعه فضاهای عمومی شهرمشهد با رویکرد بهداشت، ایمنی و محیط زیست- دانشگاه ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه زابل.
- [۲۰] پورموسوی، سید موسی؛ سالاری سردری، فرزعلی؛ علی زاده، سید دانا؛ بیرنوند زاده، مریم و شاهینی فر، مصطفی(۱۳۹۴). بررسی تاثیر ساختار فیزیکی-کالبدی فضاهای شهری بر امنیت محیطی(مطالعه موردی: منطقه ثامن شهر مشهد). پژوهش های جغرافیای انسانی، (۳۲۷)، صص ۴۷۶-۴۶۲.
- [۲۱] فرجی، سعید. (۱۳۹۵). برنامه ریزی ارتقاء تعاملات اجتماعی در فضاهای شهری با رویکرد شهرسازی ایرانی-اسلامی (نمونه موردی: خیابان لاله زار). پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشکده فنی و مهندسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهر قدس.
- [22] Sajadzade, H; Amiri, N & Sina, Sh. (2015). The Relationship Between Environmental Quality and Elderly Presence Ability in Urban Open Spaces, Case Study: Laleh Park, Tehran. Armanshahr, 8(14). P 57-66.
- [۲۳] فتحی، الهام، (۱۳۹۹). پدیدهی سالمندی جمعیت در ایران و آینده آن. تهران: پژوهشکده آمار.
- [۲۴] محمودی، محمدجواد. (۱۳۹۵). سالخوردگی جمعیت: یک مسئله اجتماعی جمعیتی. فصلنامه شورای فرهنگی اجتماعی زنان و خانواده، (۷۳)، صص ۱۷۵-۱۵۳.
- [۲۵] شکر بیگی، عالییه؛ احمدی، امیدعلی و احمدی زیدکندی، محمد. (۱۳۹۷). مطالعه جامعه شناختی انطباق سالمندان با زندگی شهری در شهر تهران. مطالعات جامعه شناختی شهری، (۲۹)، صص ۵۱-۷۸.
- [۲۶] امین جعفری، بتول؛ آقاجانی، حسین و هاشمیان فر، علی. (۱۳۹۶). تبیین جامعه شناختی سالمندی بویا با تاکید بر سرمایه فرهنگی در شهر اصفهان. مطالعات علوم اجتماعی ایران، ۱۴ (۵۲)، ص ۱-۱۷.
- [۲۷] قنبری، ابوالفضل. (۱۳۹۸). ارزیابی شهر تبریز از منظر شهر مطلوب سالمندان. نشریه جغرافیا و برنامه ریزی، سال ۲۳(۶۸)، ص ۲۴۴-۲۱۹.
- [28] Ben noon, R & Ayalon, L. (2018). Older Adults in Public Open Spaces: Age and Gender Segregation. The Gerontologist, 58(1), P.149-158
- [29] Fatmah, Fatmah; Priantina Dewi, Vita & Priotomo, Yudarini. (2019). Developing Age-friendly City Readiness: A case study from Depok City, Indonesia. SAGE Open Medicine, 7. P 1-10.
- [30] Buckner, S; Pope, D; Mattocks, C; Lafortune, L; Dherani, M & Bruce, N (2019). Developing Age-Friendly Cities: An Evidence-Based Evaluation Tool. Population Ageing, 12. P 203-223.
- [31] Lee, KH & Kim, S. (2020). Development of age-friendly city indicators in South Korea. Urban Des Int, 25, P.1-12.

6 (2) , 2021

دوره ۶، شماره ۲

تابستان ۱۴۰۰

فصلنامه پژوهشی

مجله
مهندسی
سازه

هزار جریب

تبیین برنامه ریزی فضاهای شهری دوستدار سالمند، نمونه موردی: محله